

VIGILIA

Lukács László: Egyházunk a rendszerváltás után

Jean-Yves Calvez: Keresztény—marxista dialógus

Hermann Goltz: Az európai protestantizmus tanúságtétele

Rónai Zoltán: El Grecóról

Ferenczi László: Ferrero és a *Hatalom*

Kereszténynek lenni itt és most

Takács Zsuzsa, Szabó Ferenc, Ember Mária, Maróth Miklós,
Gyökössy Endre, Gyurkovics Tibor válasza

Beszélgetés Katona Tamással

1991/4

HAJAS ISTVÁN: Tanulni igen szükséges	241
RÓNAI ZOLTÁN: Hét szó a Görögőről (El Greco)	242
ROBERT PENN WARREN: Az Istenszeretet útja (<i>vers; Ferencz Győző fordítása</i>) ...	249

LUMIÈRE ET VIE — VIGILIA

LUKÁCS LÁSZLÓ: Egyházunk a rendszerváltás után	250
JEAN-YVES CALVEZ: A keresztény-marxista dialógus múltja és jövője (<i>Feszler Magdolna fordítása</i>)	255
HERMANN GOLTZ: Az európai protestantizmus tanúságtétele (<i>Dörr Ágnes fordítása</i>)	258

KERESZTÉNYNEK LENNI ITT ÉS MOST

TAKÁCS ZSUZSA, SZABÓ FERENC, EMBER MÁRIA, MARÓTH MIKLÓS, GYÖKÖSSY ENDRE és GYURKOVICS TIBOR válasza	262
VILLÁNYI LÁSZLÓ: Bocsánat; Keresztes Szent János (<i>versek</i>)	270
MÉSZÖLY MIKLÓS: Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval (IV.)	271
BENEY ZSUZSA: Ottlik halála	273
HORVÁTH ELEMÉR: az isten oroszánjai (<i>vers</i>)	275
KABDEBŐ TAMÁS: Hol lakik a Kisjézus? (<i>elbeszélés</i>)	276
CSENGÓDI BEÁTA: Lámpás vagy nekem (<i>II. rész</i>)	279
RÓNAY LÁSZLÓ: Márai Sándor: Szindbád hazamegy	282
POMOGÁTS BÉLA: Megsértett hűség (Jegyzet Márairól)	286
FERENCZI LÁSZLÓ: Ferrero és a <i>Hatalom</i>	289
TRINGER LÁSZLÓ: Értékközvetítés a lélekgyógyászatban	295

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

KATONA TAMÁSSAL (<i>Szörényi László</i>)	300
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

BORBÉLY SZILÁRD: A mozdulatlanlanság szépsége	306
---	-----

NAPLÓ

LUKÁCS LÁSZLÓ: Egyházunk a forrongó világban	310
BALASSA PÉTER: Szabadban	313
KENYERES ZOLTÁN: Rendezetlen könyvespolc	314
RÓNAY LÁSZLÓ: Egy hónap	317

KRITIKA

Irodalom Bogyay Katalin: In memoriam Pilinszky (<i>Kiss Péter</i>)	319
Zene Vadak és szelídek (<i>Fáy Miklós</i>)	320
Levelek — válaszok	320

Tanulni igen szükséges

A gazdaságban arra vigyázni a legszükségesebb, hogy a sáfárnak, vagy akárkinek is akire akár egészen biztattatik, a gazdaság, akár annak valamely része, minden számban és mértékben adassék által és mi reája biztattatott, mindenről annak idejében számot adjon, mert a nélkül a gazdaságban minden bitang, préda, tékozlás. Abból következett a gazdag ember sáfárának is tékozlása, hogy tőle annak idején számot se vett, sőt, csak belé sem tekintett a gazdaságba. Azért is nem maga vette észre, hanem csak másoktól hallotta tékozlását és az bévándoltaték nála, mintha eltékozlotta volna az ő javait. Nem jobb lett volna-é látni, hogysem hallani? Hallani a tékozlás és megesett kár után késő volt. Látással eleit vehette volna a kárvallásnak. Ha már egyébre vigyázni nem akart, legalább a számadásra vigyázott volna. A számbavételhez a nagyobb gazdaságban többet, de a kis gazdaságban is egy kis számvetést, egy kis írást, egy kis olvasást tudni s mind a férfi, mind a leány gyermekeknek kicsinségekben tanulni igen szükséges. Azt mondja valaki, hogy másképpen is számot tarthat az ő kevéssére, ha különben nem, rovás által. Való, hogy sokan rovás által is számot tartanak és számot is vetnek, de az is igaz, hogy jobban számot tartanak, könnyebben számot vetnek, akik írást, olvasást, számvetést megtanultak, hogysem akik csak rovásról tudnak. Jaj, és mindig csak a rovás mellett maradnak-é? Mikor vesszük észre, hogy az adás-vevés a gazdaságnak és a jövedelem szaporításnak legjobb eszköze, mely által akik az írás és olvasás mellett a számvetést tudják és gyakorolják, míg mi a rováson számlálgatjuk vékony gazdaságunkat, elsummázzák előlünk a legjobb jövedelmeket? De ha egyéb nem volna is, az olvasásnak, írásnak, kivált a számvetésnek tanulása felébreszti a lélekben a figyelmezést, növeli az okoskodást és az embert a figyelmesség által gondossá, az okoskodás által maga javának kezelésére alkalmatossá teszi. Dolgozni a barom is tud, de figyelmezni és figyelmetességét nem csak az előtte való, hanem más több dolgokra is kiterjeszteni, a hasznost a kárótló okoskodás által megválasztani csak az ember és pedig csak a tanítás által figyelmességre s okoskodásra szoktatott ember tudja. A gazdaság a figyelmességtől a hasznos iparkodás az okosságtól, mindkettő pedig a gyermeki taníttatástól, s szakoktatástól függ. Innét a gondos, a hasznos igyekezetű emberek a tanulatlanok között igen ritkák. Válik némelyekből, de csak némelyekből ám: többnyire dolgoznak mint az ökör, de mit, mikor, mint lehetne legjobb haszonnal meg nem gondolják. Amit bévesznek is munkájukból, azt haszonra fordítani nem tudják: mert ha másképp el nem vesztegetik is, a nagy figyelmetlenség s gondatlanság miatt veszni hagyják. Oh, ne fosszák meg a szülők az ő magzatjaikat, és nem csak a férfi hanem szinte a leánymagzatjaikat is vagy ha csak kevés olvasásnak s kevés írásnak, kevés számvetésnek tanulásától!

RÓNAI ZOLTÁN

Hét szó a görögről

El Greco

El Greco sírja

Pulvis, cinis et nihil
(Sírfelirat a toledói székesegyházban.)

„Hetedikén elhunyt Dominico Greco. Nem végrendelkezett. Felvette a szentségeket. A Régi Szent Domonkosba temették. Adott gyertyát.” Ezt róttá egy pap a toledói Santo Tomé plébánia halotti anyakönyvébe 1614 áprilisában; az egyházközségébe, melynek ma is jövedelmező kincse — 85 pezetáért mutatják meg — a festő egyik fóműve: *Orgaz gróf temetése* hatalmas vászna. Egy héttel korábban reszkető kézzel írta alá Doménikos Theotokópoulos vagy Domenico Theotocópuli, másként Dominico Greco:

„Az ágyat őrizvén betegségben, melyet az Úristen nekem küldeni méltóztatott, értelmem, ismeretem és tudatom teljes birtokában, híven és vallván mindazt, amit a római Anyaszentegyház hisz és vall (...) kijelentem: mivel betegségem súlyossága nem engedi, hogy maga végrendelkezzem (...) Jorge Manuel Theotocópulit, Jerónima de las Cuevas-tól született fiamat bízom meg, aki bizalmat érdemlő, lelkiismeretes személy, hogy helyettem írnok előtt végrendeletet (...) És ezennel visszavonok minden más végrendeletet, hagyományozást és felhatalmazást (...). Toledóban, 1614. március 31-én...”

A 332. lapnál nyitott halotti anyakönyv ma a Szent Kereszt Múzeum pompás, reneszánsz épületében látható a mester késői remeke, a Rilke által annyira csodált és megénekelte *Mária mennybemenetele* lábánál. (*Szeplőtelen Fogantatásként* készült, s így is szerepel a múzeumban, de nemzedékek láttak benne mennybemenetelt.) Sír helyét ma emléktábla jelzi Santo Domingo el Antiguo kolostortemplomában, maradványai azonban — úgy tűnik — már régen nincsenek ott. A festő fia és a ciszterci apácák között viszály támadt egy megbízás miatt, és Jorge Manuel második felesége 1629-ben kelt végrendeletében már a San Torcaz (Szt. Torquatus) templombeli családi sírboltról beszél. Egy sokat idézett XVIII. századi művészeti író, Antonio Palomino viszont a San Bartolomé egyházat emlegeti. Összetévesztették az egymáshoz közel fekvő két templomot, vagy Greco csontjainak második sírjukban sem volt nyugovásuk? Vagy talán mégis az első kriptában maradtak, s ezért találták a kutatók a boltozatot, az Alcocer-család temetkezőhelyét két részre osztva? Csak az biztos, hogy porai szeretett városának porával keveredtek. A sírja fölötti oltár számára festett képe *A pásztorok imádása* pedig később a főoltárra, majd 1954-ben a madridi Prado Múzeumba került.

Meglepetést kelthet, hogy Greco történetét halálával kezdjük. De ezt tette Manuel B. Cossío is klasszikus könyvében¹, mert sokáig ez volt a legbiztosabb adat, amit El Greco-ról tudni lehetett, bár Palomino tévedéséből következően ez is rosszul szerepelt a könyvekben: szerinte ugyanis 1625-ben, 77 éves korában fejezte be földi pályafutását. A hiteles dátumot (1614. április 7.) egy levéltáros fedezte fel a múlt század végén, s ma úgy tudjuk, hogy 73 éves volt, 1541-ben vagy 1540 végén született.

A festő bölcsője

Kréta adott életet és ecsetet...

Paravicino

Születési helyét sokáig homály fedte, általában csak azt tudták róla, hogy „görög”. Pedig nemzedékek olvasták, de nem értették; vagy látták, de nem olvasták vásznain: „Doménikos Theotokópoulos krés e'poiei”, azaz „a krétai Doménikos Theotokópoulos készítette”. Csak a XIX. század végén hívta fel rá a figyelmet — egymástól függetlenül — a német Justi és a görög Bikelas. De amikor Szent Pál apostolt festi, az ő kezébe is Titusz krétai püspökhöz intézett levelét teszi. Paravicino Greco ravatalára írt szonettjében ugyancsak a szigetet emlegeti: „Kréta adott életet és ecsetet, Toledo jobb hazát, hol a halállal az örökkévalóságba vonul be.” (A verset rosszul szokták idézni; a vesszők téves elhelyezése a spanyol eredetiben megváltoztatja az értelemet. Grecóhoz oly közel álló személy, mint Hortensio Félix Paravicino trinitárius költő nem állíthatta, hogy „Toledótól kapta az ecsetet” is.)

Egy korabeli olasz levél „candai születésű fiatalembernek” nevezi, s ő maga is így jelöli meg szülőhelyét, amikor 1582-ben tolmácsként szolgál az Inkvizíciónak egy mohamedánsággal vádolt görög ügyében. Ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy Candia volt Heraklion krétai főváros neve az 1204 óta tartó velencei uralom alatt. Meg azt, hogy bölcsője dicsőségére más krétai helység is igényt tartott; ezért állítottak neki szobrot Fodelében.

Greco ifjúkoráról nem sokat tudunk, de immár többet, mint harmincegynéhány esztendeje: 1961-ben C. D. Mertzios, 1975-ben Marie Constantoudaki hozott nyilvánosságra addig ismeretlen adatokat. Ezek szerint 1566-ben egy candiai közégyzdi okiratban jelenik meg Maistro Menegos Theotokópoulos sgourafos, azaz „Menegos Theotokópoulos mester, festő”, és ugyanabban az évben ki is sorsolják egy képét. Krisztus kínszenvedésének egy jelenetét ábrázolta arany háttér előtt, és értékelésében részt vett Georgios Klotzas ismert ikonfestő is.² A fiatal Greco tehát már hazájában is festőként működött, és a hagyományörző, későbizánci stílust követte. Nyugaton letelepülő honfitársai a *madonneri*, „kevert stílust” fejlesztik ki keleti és olasz elemekből. Greco viszont szakít Bizánccal, hogy Tiziano és Tintoretto nyomdokaiba lépjen. 1568 augusztusában már Velencében találjuk, ahol népes görög kolónia él. További két év múltán Rómában bukkan fel, és Giulio Clovio dalmát miniatűrfestő mint Tiziano tanítványát ajánlja Alessandro Farnesio bíboros jóindulatába. (Hogy valóban tanítványa volt-e az agg mesternek, vagy csak „követője”, mindmáig tisztázatlan.) 1572-ben a római Szt. Lukács Akadémiának ő is miniatűrfestőként fizet tagdíjat. 1577. július 2-án azonban már Toledóban van.

Az ihletet adó város

Nemes, fényes bánatoáros,

Ódon palotákkal ékes...

Garcilaso de la Vega

Grecót kétségtelenül El Escorial hatalmas monostorának az építése vonzotta — „palota az Istennek, hajlék a szerzeteseknek, kunyhó a királynak, sírhely őseinek” —, ami érthető is, mivel Olaszországban nem érte el a remélt sikert. De nem vaktában indult útnak, hanem egy spanyol ajánlásával, akinek a „bátyja” (valójában apja), Diego de Castilla, a toledói káptalan dignatáriusa volt. Rajta keresztül jut első megbízásaihoz: a székesegyház sekrestyéje számára megfesti az első *Expoliót* (*Jézust megfosztják ruháitól*), a Santo Domingo el Antiguo új temploma számára pedig a főoltár hét és a két mellék-

oltár egy-egy képét. (Ma már sajnos csak három van a helyén, a többi elég gyenge másolat.)

A 80-as évek elején készül az escoriáli monostor számára *Szent Mauritius és a tébai légió vértanúsága*, de nem nyeri meg II. Fülöp tetszését. Túlságosan távol áll a szokványos mártíriumoktól: hiányzik belőle a drámaiság és a vér. A légionáriusok nyugodtan beszélgetve, elegáns mozdulatokkal határozzák el életük feláldozását. A király nemtetszése döntő hatással volt Greco egész életére: nem vált „udvari festővé”. Toledóban marad, és főleg ottani főpapok, kolostorok, plébániák és magánszemélyek számára dolgozik. Ez magyarázza a vallásos témák túlsúlyát és némelyik téma (*A keresztet átölelő Jézus, Szent Péter könnyei, Assisi Szent Ferenc, A bűnbánó Magdolna*) gyakori megismétlődését. Olyan is akad, amelyből több mint húsz példány készült! A minőségi különbségek viszont nagyok: segítők és tanítványok — közöttük a fia is — készítenek másolatokat, s a mester sokszor csak javít, és aláírja őket vagy azt sem. Ennek tulajdonítható, hogy Cossio 498, Camón Aznar 850, Wethey pedig csak 285 művet ismer el hitelesnek.

Hogyan lett az élete delén álló művész második, „jobb hazája” a Madrid mellett lassan háttérbe szoruló Toledó, ahová 36 éves fejjel érkezik, és ahol haláláig 37 esztendő telt?

Gregorio Marañón, a történész orvosprofesszor, Toledó szerelmese, a város „keleti jellegét” hangsúlyozza³. Ezért örökítette meg a festő újra és újra bibliai — vagy kivételesen — mitológiai témák háttéréként, hol Jeruzsálem, hol Trója „szerepében”. (Egyetlen ismert mitológiai témája *Laokon*; háromszor festette meg, de csak egy példánya maradt fenn; ma Washingtonban található.) Ugyanakkor „kozmetopolita város” is; nemcsak a három nagy monoteista vallás és kultúra, a keresztények, mohamedánok és zsidók százados együttélése nyomta rá bélyegét. Egy kortárs író, Sebastián de Horozco szerint „falai között összegyűltek spanyolok és franciák, teutonok és németek, magyarok, szárdok, florentínek, genovaiak, rómaiak, velenceiek, törökök, nápolyiak, navarraiak és aragónok...”. Görögök is éltek itt; Greco végrendeleti felhatalmazását is aláírta tanúként kettő. (A franciák közt sok volt a pék és vízholdó, mások ötvösséggel, pénzváltással és selyemszövésssel foglalkoztak. Kik lehettek és milyen mesterséget űzhettek a toledói magyarok?)

Toledó akkor még mindig egyházi központ és egyetemi város volt, ahol akadémiák működtek. Grecóval egyidőben tartózkodott ott Lope de Vega és Avilai Szent Teréz, de nem tudjuk, találkoztak-e. Másokat vásznon meg is örökített, mint az említett trinitárius költőt — aki a nagyszerű arcképért cserébe négy szonettet szentelt neki —, a jogász Cevallost, De la Fuente doktort, kora egyik nagy orvosát, Covarrubias kanonokot és több, számunkra sajnos névtelen lovagot. Úgy látszik, többet érintkezett egyháziakkal és értelmiségiekkel, mint festőtársaival. Ő maga is „reneszánsz értelmiségi” volt, a festők viszont még „középkori mesteremberek”. Nem nehéz elképzelni a toledói barátokat, amint hosszú, téli estéken kezüket a serpenyő parázsánál melegítve beszélgetnek-vitatkoznak a szellemes, különös olasz-spanyol keverék nyelvet beszélő festővel.

A festő háza

Megrakott tűzhely tüzénél heverve...
Torres Villarroel

Toledói éveinek nagyrésztét Greco a *judería*-ban, az egykori zsidónegyedben tölti, a templomná átalakított és Szűz Mária halálának (*Tránsito*) szentelt zsinagóga szomszéd-ságában. Ott bérel lakást 1585-ben az alkimista hírében álló Villena órgróf házában, a század végén elköltözik, de 1604-ben megint visszatér. Talán azért, mert a meredek folyópart szebb volt és világosabb, a festésre alkalmasabb, mint a központibb fekvésű, szűk utcák?

Greco e lakóháza nem maradt fenn; sok turista esik tévedésbe, amikor nem tesz különbséget a „Greco-ház” és „Greco háza” között. A régi lakóház helyén ma tér és kis közkert van, szép kilátással a mélyen folyó Tajóra és a sziklás túlsó partra. A mai Greco-ház romos épületét 1906-ban vette meg egy műbarát arisztokrata, Vega-Inclán márkí, és restauráltatta, hogy bemutassa, milyen környezetben élt és alkotott a mester. A dolog azonban megtévesztő is lehet: Villena tulajdona bérházzá süllyedt palota volt, ez viszont *morisco* jellegű családi ház, pontosabban annak egy része, mivel épület emelkedett a mai kert helyén is. A helyi hagyomány szerint egykor Samuel Ha-levi, Kegyetlen Péter kasztíliai király kincstárnoka lakott benne. XVI–XVII. századi anyagokkal és díszítőelemekkel állították helyre, s ma olyan, mint a festő korában egy jómódú, egyemeletes ház lehetett: boltíves kapualj, futószőlős-macskaöves udvar kerekeskúttal, színes, talaverai csempék a falon, kis oratórium, baldachinos ágy a hálójában, padkás konyha vörösréz edényekkel és *estrado*, szőnyegekkel borított pódium, ahol fonni-varmi szoktak a ház asszonyai. Természetesen „műterem” is található benne, Szent Péter-képpel az állványon. Valójában nagyobbak, illetve több műhelynek kellett lennie; ekkora helyiségben nem fértek volna el a segítők és a nagyméretű képek. (A Greco-házat hamarosan kibővítették a szomszédos épülettel, ez a most felújítás alatt álló Greco-múzeum.)

Jusepe Martínez, a fél évszázaddal később élt festő szerint, aki nem mondható mindenben megbízható forrásnak, Greco otthonában az étkezések alatt zenészek játszottak, és a festő a keresetét mind el is költötte. Az utóbbi igaz lehet. A halála után felvett leltár szerint meglepő, mily kevés volt bútorainak száma, annál is inkább, mivel élete végén 24 helyiséget bérelt. Az üldőbútorok hiányát egyesek keleti szokásként magyarázzák: szerintük a székeket párnák helyettesítették, amiket nem tartottak fontosnak feljegyezni.

Fennmaradt viszont kis könyvtárának részleges jegyzéke. Legtöbb könyve olasz (67) és görög nyelvű (27) volt, spanyol csak tizenhat akadt. Építészetről tizenkilenc szólt, nem tudjuk, milyen nyelven; valószínűleg olaszul. Bölcséleti és vallásos könyvek, klasszikus költők, Homérosz, Petrarca és Ariosto művei, valamint természetesen a Biblia szintén megtalálható volt könyvtárában.

El Greco asszonya

Toledóban közelebb leszel hozzám?

Rilke

Greco-t nemcsak a megbízások, a siker, a város keleti vagy kozmopolita jellege és a barátok kötötték Toledóhoz, hanem valószínűleg egy nagy szerelem, majd annak az emléke is.

A Görög, mint mondtuk, 1577-ben érkezett Toledóba, és 1578-ban született meg egyetlen fia, Jorge Manuel, később a székesegyház és a királyi alkazár építőmestere. Tudjuk Jorge Manuel anyjának nevét, és ismerni véljük arcvonásait: ő lehet a feketeszemű „hermelines hölgy” (Glasgow) és a „hajában virágot viselő” (London) modellje. Ezzel azonban ismereteink majdnem ki is merülnek: Jerónima de las Cuevasnak nyoma veszett. Az idézett végrendeleti meghatalmazásban a szokásos „hites felesége” kifejezés nélkül nevezi meg őt a festő, s bár a „néhai” jelzót sem használja, minden egyéb utalás hiánya arra vall, hogy már régen eltávozott személyről van szó. Másrészt illescas község Caritas-kórháza számára festett képei leírásánál valaki a serkenő szakállú Jorge Manuel a művész „unokaöccsének” nevezi, ahogy a törvénytelen fiúkat szokták. Ezt erősítette meg a Cervantes-életrajzíró, Astrana Marín által 1957-ben közölt adat: egy 1631-ben keltezett beadványban Jorge Manuel Theotocópuli kiskorú árváinak apai nagyszülőiként Dominico Greco festő és egy meg nem nevezett „hajadon” szerepel. A művész fiának anyját soha nem vette feleségül, s valószínűleg fiatalon hunyt el, talán éppen a szülésbe halt bele.

Egy másik feltevés szerint kolostorban fejezhette be az életét, bűnéért vezekelve, mint annyi más elcsábított leányzó. Ezt azonban valószínűtlenné teszi részint a fiúnak az apa által való elismerése, részint a két család közötti jó viszony: évek múltán Jorge Manuel a Cuevas-család egyik tagjának lett a gyámja.

Felvetődött házassági akadály gondolata is, például Jerónima „újkeresztény”, azaz zsidó származása. E téren viszont Toledóban elnézőek voltak; akadtak „újkeresztények” egyháziak, nemesek, minden rendű-rangú emberek között, csak a lovagrendekbe nem vették fel őket.

A rejtély — miért nem vette feleségül Greco Jerónimát? — talán soha nem fog kiderülni. Így mindenki szabadjára engedheti képzeletét, mint *Greco Asszonya* című regényében Elisabeth Szél (magyarul 1973-ban jelent meg) és Jesús Fernández Santos: *A Görög* című művében (1985). A Madridban élő magyar írónőnél a házasság akadályja a származás és Jerónima elmezavara; fiatalon, második szülésébe hal bele. A spanyol szerzőnél viszont túléli a vele nem sokat törődő festőt.

Akik készek egy öregedő Jerónimát elképzelni, azok feltevéseikhez táptalajra találtak egy érdekes, Greco köréből, de nem feltétlenül az ő kezétől származó képben. A vászon egy évtizede került észak-amerikai magántulajdonból a madridi Szépművészeti Akadémia birtokába, s családi jelentetet ábrázol: négy nőt (két szolgálót), egy kisfiút és egy cicát. Az idősebb, szemüveges, kötő asszony akár Jerónima is lehetne.

A legtöbben mégis korai halálát sejtik, s azt, hogy ez Greco szívében be nem gyógyuló sebet ejtett. Sokan Greco Szűz Máriáiban is mind Jerónima de las Cuevas átszellemült, távolodó, mintegy álmokban visszatérő arcát vélik felfedezni.

El Greco híre

*Mindenben egyedülálló
és külön volt, mint képei.*
Pacheco

„Misztikus, manierista, a modernség előfutára. Holdkóros és asztigmatizmusban szenved. Spanyol és görög... Bár különösen hangzik, a fenti, össze nem illő jelzőket ugyanarra az emberre, a nyugati civilizáció egyik legnagyobb művészére alkalmazták” — írta Jonathan Brown a nagy 1982-83-as Greco-kiállítás (Madrid—Washington—Dallas) alkalmából.⁵ Greco művészetét már életében is ellentmondásosan értékelték. P. José Si-güenza, El Escorial történetírója 1605-ben ezt vetette papírra: „Dominico Grecótól, aki most Toledóban él és készít kiváló dolgokat, maradt itt Szent Mauritius és katonái képe, melyet e szentek oltára számára festett. Nem tetszett Ófelségének, ami nem csoda, mert keveseket elégít ki; bár azt mondják, szerzője sokat tud, és kitűnő alkotások kerülnek ki keze alól.”

Különc voltát emelte ki Velázquez apósa, Francisco Pacheco is kora kiválóságairól szóló könyvében. Greco művészete kezdettől fogva sokakat meglepett, hol vonzott, hol pedig tiltakozásra késztetett. Így születtek a róla szóló naiv vagy tudálékos hiedelmek: bolond volt, mert épeszű nem fest így; stílusát szándékosan változtatta meg, mert unta, hogy képeit Tiziano műveivel tévesztik össze; azért lett rajza „kificamodott”, és palettája „nyugtalanító”, mert „merészségével” akart kiténni. Jusepe Martínez a „szeszélyes” és „extravagáns” jelzőkkel illeti, Antonio Palomino pedig a XVIII. század első negyedében másfél évszázadra szólóan fogalmazta meg az uralkodó véleményt: „Amit jól csinált, senki nem csinálta jobban; amit rosszul, senki nem csinálta rosszabbul!” De Stirling—Maxwell, az első angol nyelvű spanyol művészettörténet (1848) szerzője is úgy véli, hogy Greco elmebeteg volt, és lángesze csak „világos szakaszaiban érvényesült”.

A szándékos stílusváltás mellett két „mese” került forgalomba a Görögről: Rómában ellenségessé vált körülötte a légkör, mert javasolta, kaparják le Michelangelo falfestm-

nyeit a Sixtus-kápolnában; ő fest helyettük jobbat. A másik: Greco nem adta el képeit, hanem csak bérbe adta őket. Ez a hiedelem azért meglepő, mert a művész toledói tartózkodásának kezdete óta pereskedett az árak miatt. Adatok vannak rá, hogyan kellett alkudnia, s hogyan engedett néha az árból, csak hogy előbb jusson pénzhez.

A XX. században kísérletek történtek meglepő művészetének magyarázatára — mind a háromnak spanyol orvos volt a szerzője. Germán Beritens 1913-ban akarta „Greco aberrációit tudományosan megvilágítani”. Szerinte a festő asztigmatizmusban szenvedett, ez magyarázza „aránytalan” alakjait. Ugyanakkor figyelmen kívül hagyta, hogy arcképein hiányzik a torzítás.

Gregorio Marañón már említett művében azt fejtí ki, hogy Greconak a toledói Nunciuskórház elmebetegei szolgáltak modellként az apostol-sorozatok és a Szent Lajos-képek festéséhez. A professzor rendkívüli tekintélye lehetővé tette, hogy a mai ápolitakat megnövesztett szakállal és bibliai öltözetben fényképezzék le. A vásznak és a fényképek közti hasonlóság megdöbbentő volt. Marañón magyarázatként azt is hozzátette, hogy a toledói, főleg a város környéki, falusi lakosság antropológiai jegyei Greco kora óta alig változtak, mert a tartomány mindig kivándorlási terület volt, alig olvasztott magába új csoportokat. Szent Lajost illetőleg pedig kijelentette: a nagyszerű párizsi kép és toledói változata ugyanazt a betegét ábrázolja nyugodt, illetve zaklatott lelkiállapotában. A szakértők szerint azonban a párizsi vászon eredeti kép, a toledói másolat egyik tanítványától származik.

Perera beszélt először 1953-ban arról, hogy Greco „keleti emberként” kábítószerrel, hasist élvezhetett. Ezzel kapcsolatban az észak-amerikai Gordon Wasser levélben mondta el tapasztalatait:

„Egyes gombafajták nagymértékben növelik az érzékszervek benyomásait. A színek sokkal élénkebbek, és erősebbek a kontrasztok a fény és az árnyék között. A mexikói Sierra Mazatecában szerzett tapasztalataim után New Yorkba tértem vissza bizonyos mennyiségű, szárított gombával. Érdekelt, hogy ilyen állapotban megőrzik-e tulajdonságaikat... Hogy kipróbáljam, ettem egy adag gombát... Aznap este nagy vihar volt... Éjjel kettő felé, már a gombák hatása alatt, kihajoltam az ablakon, és mindjárt kijelentettem, hogy a zivataros ég ugyanolyan, amelyet Greco festett Toledó fölél...”⁴

Az asztigmatizmus-elméletet hamar elvetették; a kábítószerrel kapcsolatos feltételezés pedig alig került be a köztudatba; a modellt ülő bolondokban is kevesen hisznek manapság. De a tények továbbra is változatlanok: „kificamodott”, megnyújtott alakjai, változó palettája, kései műveinek harsogó színei, apostolainak megszállottsága, belső tüze, mely az idő múltával egyre nő, és a toledói Greco-múzeum sorozatában éri el tetőfokát, a viharos egek és drámai tájak, melyeket nem a természetből másolt.

Greco, „az expresszionizmus előfutára”, a nagy spanyol misztikusok kortársa volt. Nem állhatott az ő hatásuk alatt? Nem az ő élményeiket akarta vászonra vinni? Ennek a feltevésnek sincs ma sok híve. Semmi jel nem mutat arra, hogy ismerte volna írásaikat. Inkább csak mai szemmel látunk párhuzamot a misztika irodalma és Greco festészete között, amikor vallásos kompozícióiban áttöri a természetűség határait. Küszködni látszik, ahogy a misztikusok küszködnek a szavakkal, hogy kifejezzék a természetfölötti valóságot.

A festő dicsérete

*Ahogy egyre följebb szálltam,
elvakult szemem világa...
Keresztes Szent János*

Élete végén rosszul ment a sora. Megbízásokat még kapott — a toledói Tavera-kórház oltárképeit be sem tudta fejezni —, de a megrendelők érdeklődése kezdett más, újabb stílusok felé fordulni. Mások nehezen fizettek, s kölcsönöket kellett felvennie, hogy anyagot tudjon vásárolni, és fizesse a segédekét és mesterembereket.

Azt hiszem, főlöszleges azon vitatkozunk, hogy Velázquezet vagy El Grecót illeti meg az elsőség. Helyette álljon itt Gregorio Marañón befejező gondolata *El Greco és Toledo* című könyvéből.

„Íme a történet vége, melyben megpróbáltam elmondani, hogyan talált Theotocópuli zsenije Toledóban kedvező történelmi, emberi és misztikus légkörre, pedig Európa bármely más táján, még El Escoriálban is csalódott volna, és hogyan lett minden idők egyik legnagyobb festője. Greco nagy titka: kudarca. Csodálatos vásznakat festett, de nem volt képes hitének misztériumát olyan teljességgel kifejezni, ahogy megálmodta. Képei — főleg élete utolsó szakaszában — kétségbeesett jelek, hogy megértesse magát Istennel. Hiábavaló kísérletek, mert Istennel hangtalanul kell beszélni, mint a misztikusok, nem pedig ecsettel a kézben, még ha festői lángész is valaki. De a kudarcban rejlik dicsőségének a titka, hősiessége értéke. Nem azok a hősök, akik győztek, hanem azok, akik álmodott hőstettek megvalósításáért küzdve estek el.”

Jegyzetek

1. Cossío, M. B.: *El Greco*. Madrid, 1908. (Legújabb, átdolgozott kiadása: Madrid, 1981.); 2. Mertzios, C. D.: *Domenicos Theotocopoulos. Nouveaux éléments biographiques*. Arte Veneta 15 (1961). Constantoudaki, M.: *Dominicos Théotocopoulos (El Greco) de Candie à Venise*. Documents inédits. Thesaurimata 12 (1975); 3. Marañón, G.: *El Greco y Toledo*. Madrid, 1956. (7. kiadás 1990); 4. Idézi Marañón fenti művében. *A Toledo látképe* című képre (New York) utal; 5. Brown, J.: *El Greco, el hombre y sus mitos. El Greco de Toledo*. Madrid, 1982.

El Greco: Ifjabb Szent Jakab (Szépművészeti Múzeum)

ROBERT PENN WARREN

Az Istenszeretet útja

Ez az igazság árnya, mert csak az árny igaz.
És a sáv, hol az alkonyi Csendes óceán visszahúzódo
Hullámverése először hajlik el, vet redőt törése, elmondja,
Mit a mélytenger földrajzáról tudnod kell, s apád halottas harangja
Közli az összes életrajzi adatot a holtak Ki kicsodájába.

Elfeledtem, mit is kezdtem mondani, de legalább
Mondom, hogyan feküdtem éjhosszat a csillagok alatt
És hallgattam, álmukban nyögnek a hegyek. Mire megvirrad,
Semmi nem emlékezik, teszik törvénytörő dolguk:
Hogy nem mennek sehová, csak lassú porladással. Éjszaka
Azonban fölremlik, hogy valamire nem emlékezik,
Hát nyögnek. Ővek a lelkiismeret kifinomult fájdalma,
Amiért elfeledték a bűnt; te, remélem, nem szenvedsz ettől. Én igen.

Elfeledtem, mi béklyózza nyelvem, de mondom,
Gondolkodj el a meztelen csiga fehér hasán, mily éremlyitőn
Csúszós és puha, az ezüst csillagok ezüst bolyhain,
Míg a csend úgy süvít tova, mint a szél, hogy a szűz
Tengerfenéken szégyentelen szoptassa a hold remegő kígyóját;
És a távolban, a plazán, piazzán, place-on, platzon és téren,
Cszizmasarkak döngenek, születő történelem, a macskaköveken.

Tűnik minden valami más visszhangjának.

És mikor a hóhér hajánál fogva fölemelte
A Skót Mária fejét, az ajka még mozgott
Némán. Az ajka
Még mondani akart valami fontosat.

De elfeledtem megemlíteni a fennsíkon
A széltépázta szirtet, mely fehérlik sötétben, magasan,
De ha szél eláll, köd gyűl — és egyszer éjjelkor láttam
A Sarré-n —, a juhok összebújtak. Szemük
Üres ürbe meredt. A köd-szürte szórt fényben szemük
Ostobán kidülledt, mint kövér halaké iszapos vízben
Vagy tudósé, ki elvesztette hitét hivatásában.

Állkapcsuk nem mozgott. Száraz
Fűcsomók, szürkén a szürkeségben, lógtak
Kétfelől állkapcsukból, mozdulatlan.

Azt hitted akkor, többé nem történik semmi.

Lehet, ez az Istenszeretet útja.

Ferencz Győző fordítása

Robert Penn Warren (1905—1989) amerikai költő, író, esszéista; 1986-ban az Egyesült Államok koszorús költője lett. Magyarul két regénye jelent meg: *Repül a nehéz kő* (1972) és *Vízözön* (1975).

Egyházunk a rendszerváltás után

Az ország és az egyház felszabadulása

Az 1988–90-ben lezajlott békés forradalom megteremtette annak lehetőségét, hogy hazánk valóban szabad, demokratikus országgá válhassék. A magyar egyházak nem vettek részt a politikai küzdelmekben. A mindent átfogó liberalizálódási folyamatok mégis újra szabadságot hoztak számukra is. Történelmünk során talán először élhet majd „szabad egyház a szabad államban”.

A szomszédos országokban az egyházaknak vezető szerepük volt a nemzet szabadságáért és függetlenségéért vívott harcokban. A néhai NDK-ban a lutheránus egyház még a weimari alkotmányból visszamaradt, bár korlátozott jogaival élve adott erőt és menedéket a politikai ellenzéknek, Csehszlovákiában Tomašek bíboros a függetlenségért folytatott küzdelemnek élő szimbólumává lett, Lengyelországban az egyház egyben a legnagyobb politikai hatalom is, Romániában Tőkés László templomából indult el a forradalom. S ugyanez a helyzet ma is a katolikus litvánok, az evangélikus észtek, a görög katolikus és ortodox ukránok, a muzulmán azerbajdzsánok között.

Miért nem történt mindez hasonlóképpen hazánkban is? Milyen előny és milyen hátrány származott abból, hogy nálunk az egyházak másféle szerepet játszottak a társadalom életében?

Az elmúlt harminc év egyházpolitikájának kritikai elemzése nem kerülheti ki azt a megállapítást, hogy az egyház — elsősorban erre kényszerített vezetői révén — részévé vált a Kádár-rendszer által teremtett kompromisszumos, lassan szelidülő és (mert?) gyengülő diktatúrának. A nemzet viszonylag magasabb életszínvonalat ért el (ma már keservesen tapasztaljuk, milyen áron), a szabadságnak egy nagyobb és lassan növekvő fokát — de ezért cserébe el kellett fogadnia és legitimálnia kellett az adott politikai rendszert és kormányt.

Hasonló alkuba bocsátkozott az egyház is. Engedményeket kapott pasztorációs munkájában, többirányú lelkipásztori tevékenysége vált megengedetté, vagy legalábbis megtűrtté (elsősorban az ifjúsági pasztoráció területén), de cserébe ezért le kellett mondania „prófétai szerepéről” — amelytől különben már 1950-ben erőszakosan megfosztották. Nem bírálhatta, még csak szóvá sem tehetette azokat az igazságtalan és antidemokratikus korlátozásokat, amelyek szoros pórázon tartották a társadalom és az egyház tagjait. Sőt, a nyilvánosság előtt (főleg a külföld számára) hálisan és lelkesen kellett emlegetnie az egyház és az állam között meglévő kivételesen jó, s egyre csak javuló, felhőtlen, mégis egyre felhőtlenebbé váló baráti viszonyt, partneri kapcsolatot, igazolva ezzel a magyar szocialista szabadság hamis látszatát, az egyházi „gulyás-kommunizmust”.

Sokunk számára emlékezetes marad az a két püspöki megnyilatkozás, amely 1989-ben megtörte a hallgatás illetve a politikai udvariaskodás csöndjét: Szendi József veszprémi püspök felszólalása Grósz Károly miniszterelnök és az egyházak vezetőinek találkozásán (Új Ember, 1990.[!] nov. 21.), és Gyulay Endre szeged-csanádi püspök cikke a Magyar Hírlapban. Jellemző, hogy a béklyóitól lassan szabaduló sajtóban akkor már ezeknél sokkal kritikusabb megnyilatkozások is napvilágot láttak. A két püspöktől azonban igen szigorúan kérték számon, miért lépték át illetékességi körüket, miért tértek el az évtizedeken át kialakult ártalmatlan és a magyar szocializmust legitimáló protokoll-szövegektől.

Az egyház teljes szabadságát a vallás- és lelkiismereti szabadság törvényében deklarálták 1990 februárjában. Addig az 1950 augusztusában született úgynevezett „meg-

állapodás” szabta meg az egyház működésének legális kereteit. E „megállapodás” meglehetősen egyoldalú volt: a két évvel korábban kezdődött egyházüldözés eredményeképpen térdrekenyszerített egyházzal kötötték. Az egyház életét ilyenformán „törvényesen” ellenőrizhette és szoríthatta korlátok közé a pártállam. A háttérben folyó titkos manipulációkról pedig, amelyek révén az egyházat kézben tartották, tevékenységét korlátozták, sok pap, szerzetes és elkötelezett keresztény szerezhetett keserves, személyes élettapasztalatokat. E kor eseményeinek feltárása megindult, de annyira összefonódik jelenünkkel, hogy egyelőre legfőljebb a dokumentumok összegyűjtése, a még élő tanúk meghallgatása folyhat a későbbi, higgadtabb történeti kutatás előkészítéseként.

Maga a törvény is sajátos módon született meg: akkor, amikor egyre gyorsuló ritmusú, s egyre feltartóztathatatlanabb volt az országban a „csöndes forradalom”. A tervezetet még az Állami Egyházügyi Hivatal dolgozta ki, annak megszűnésekor (1989 júniusában) az Igazságügyminisztérium folytatta a munkát, s már a változó politikai-társadalmi helyzethez igazítva alakította át. (Közben 1989 augusztusában önálló törvényként látott napvilágot a szerzetesrendek működésének újraengedélyezése.) A törvény végső változatában pedig — már a végleges formába öntéskor, tehát szinte az utolsó pillanatban — a kormányzat lemondott a „főkegyúri jogról”, arról a kikötéséről, hogy a Szentszék csak a kormányzat előzetes engedélyével nevezhet ki püspököket.

Az egyházak így már néhány hónappal a szabad választások előtt visszanyerték teljes szabadságukat. Sok időnek kellett (kell!) még azonban eltelnie, hogy az egyház intézményének működésében, a hivatalviselők és az „egyszerű” keresztények tudatában tompuljanak a régi reflexek. A felocsúdáshoz semmiképpen sem volt elegendő a hivatalos rendszerváltásig eltelt néhány hónap, de még az azóta eltelt idő sem.

A fentiek talán érthetővé teszik, hogy Magyarországon az egyház miért nem játszhatott aktív szerepet a társadalmi változásokban. S bár a kereszténység iránti érdeklődés érezhetően növekedett az elmúlt évtizedben, mégis tudomásul kell vennünk, hogy az egyház intézményének tekintélye erősen megtépázódott, a keresztény hit pedig még elemi ismeretek formájában sem jutott el a felnövő nemzedékek jelentős részéhez.

Az elnyomás éveiben az egyház fő célja a túlélés volt. De mi az, ami négy évtized elnyomását túlélte az egyházban? Mi a múlt öröksége a jelen és a jövő számára?

Az elmúlt negyven év öröksége

Az egyházi élet leglényegesebb szervezeti formái — legalábbis ami a kereteket illeti — átvészelték a diktatúra évtizedeit. Az egyházmegyéket — az 1950—1964 közti időszakot leszámítva — Róma által kinevezett püspökök irányították. Működőképes maradt a plébánia-rendszer is, bár rengeteg korlátozással és megszorítással. A templomok nyitva álltak az istentiszteletekre és a szentségek kiszolgáltatására. Elvben mindvégig fennmaradt a fakultatív hitoktatás lehetősége az iskolákban (más kérdés, hogy a hatvanas évekre ezt gyakorlatilag szétzúzták). Az iskolai hitoktatás pótlására indult meg az úgynevezett templomi hittan, amelyet azonban egészen a nyolcvanas évek közepéig csak a templom épületében lehetett tartani.

Az egyház — akárcsak a társadalom egésze — alapvető polgári jogaitól megfosztva élt: nem rendelkezett valódi gyülekezési szabadsággal — a pasztorációnak közösségteremtő formáit az ötvenes-hatvanas években szigorúan tiltották, a hetvenes években is legfőljebb eltűrték. Nem rendelkezett valódi szólásszabadsággal — a szűk keretek közt engedélyezett egyházi sajtó is sokáig csak szigorúan cenzúrázva jelenhetett meg, s a hetvenes évektől is működött a mindenki számára kötelező „belső cenzúra”. Az egyházat elzárták az ifjúságtól, a kultúrától, az értelmiséget, a társadalom vezető rétegeit pedig elzárták az egyháztól.

Még az egyre sűrűsödő szociális gondok, „társadalmi beilleszkedési zavarok”, a növekvő szegénység láttán is megakadályozták az egyház intézményes szociális tevé-

kenységét, ahogyan nem tették lehetővé azt sem, hogy a keresztény nevelés műhelyeként új katolikus iskolák induljanak, vagy akár a meglévő nyolc gimnázium több tanulóit vehessen föl. Az egyházi élet így kényszerűen a templomba és a sekrestyébe szorult, s a szentmisék megtartására és a szentségek kiszolgáltatására szűkült.

Az egyház mindezek ellenére jelen volt a társadalomban, az emberek tudatában, bár nem vehetett részt hatékonyan a nemzet életének alakításában. Vonzereje mégis megmaradt, sőt, mint láttuk, növekedett: részben az általa hirdetett Evangélium miatt, részben azért, mert az egyetlen olyan nagy társadalmi intézmény volt, amely többé-kevésbé megőrizhette függetlenségét. (Lényegi, abszolút függetlenségét persze éppen az Evangélium biztosította, gyakorlati, politikai, viszonylagos önállóságát pedig elsősorban egyetemessége, nemzetközi kapcsolatai, s főleg a Rómához való kötődése.) Mégis egyre inkább úgy élt az egyház az emberek tudatában, mint a Nagy Ismeretlen, amely talán képes lenne orvosozni adni bajainkra, segíteni a szegényeken, a bajbajutottakon, jobb nevelést biztosítani a fiataloknak, megmutatni az élet értelmét, közösséget teremteni a társat keresőknek.

A két legfontosabb terület, amelyen a társadalom azonnali segítséget várt az egyháztól, a nevelés és a szociális gondoskodás területe volt. Sokan úgy gondolták, hogy keresztény iskolák nyitásával azonnal fegyelmezettebbé, szorgalmasabbá, megbízhatóbbá, becsületesebbé válik az ország lakossága. A betegápoló, karitatív tevékenységre létesült szerzetesrendektől pedig azt várták, hogy azonnal bekapcsolódnak a népjóléti és egészségügyi intézmények munkájába, s megteremtik azt a szociális hálót, amelyről negyven éven át jobbra csak szépen zengő, üres szólamokat lehetett hallani.

Az egyházzal szemben támasztott elvárások bekerültek az újonnan megválasztott kormány által kiadott Nemzeti Megújulás Programjába is. Valóban hatalmas kihívás előtt áll ma az egyház: Kairosznak, kegyelmi időnek tekintheti jelenét. De ez az idő egyben próbatétel is: vizsgáljuk Isten és a történelem színe előtt, vajon a külső korlátok ledőlése után képes-e úrrá lenni belső gyöngeségén, képes-e a valódi, megtérésből fakadó újrakezdésre, megújulásra, bele tud-e illeszkedni a pluralista, demokratikus társadalom életébe, hatékonyan tudja-e hirdetni az Evangéliumot a ma emberének.

A „hallgató egyház” lelkisége

Az elnyomás ideje bizonyos vonatkozásban mégis gyümölcsöző volt az egyház számára. Beigazolódott, hogy a vértanúk véréből a kereszténység új vetése sarjad ki. Az üldöztetések és hátrányos megkülönböztetések kemény próbának vetették alá a keresztényeket. Tény az is, hogy sokan összeroppantak a szenvedések súlya alatt — de ki merne követ vetni rájuk. Igen sokan viszont állhatatosan vállalták a megpróbáltatásokat hitükért, egyházukért, s így csakugyan olyan hitvalló lelkiség alakulhatott ki, amely nélkülözhetetlen része az egyház életének.

A társadalom életéből való kizártság is hozzájárulhatott ahhoz, hogy ebben a térségben a keresztények sokkal tudatosabban fordultak befelé, a keresztény hit mélységei felé. Az — egyéni és közös — imádság és elmélkedés egyszerű és tiszta élete alakult így ki. A közösségek arra is törekedtek, hogy alaposan megismerjék és magukévá tegyék, sőt műveljék a teológiát. Hitüket valódi keresztény közösségekben akarták megélni, ahol megoszthatták egymással kegyelmi élményeiket, emberi gondjaikat és örömeiket, sőt akár egzisztenciális gondjaikat is. A legtöbb közösség nemcsak önmagába zárkózottan élt, hanem valódi testvéri szeretettel fordult a többiek, elsősorban a rászoruló felé, időt és energiát szentelt mások önzetlen segítségére és szolgálatára.

Ez a keresztény életforma elsősorban a kisközösségekben, s főleg a fiatalok körében terjedt el. Általuk egy új típusú vallásosság is kialakult. Itt a hit nem öröklött gondolkodási- és életforma, hanem mindenkinek tudatos egyéni döntésein alapul. Vidéken főleg az idősek járnak templomba, megtérésről itt alig lehet hallani. A városokban lévő

kisközösségekben, aktív egyházközségekben viszont igen sok a fiatal, akik tudatos döntéssel, egészen Krisztusnak kötelezték el magukat. Azelőtt főleg falusi fiatalok választották a papi hivatást, sokan közülük azért jelentkeztek a katolikus gimnáziumokba, hogy onnan menjenek szemináriumba. Napjainkban egyre gyakoribb, hogy fiatal értelmiségiek választják a papi vagy szerzetesi hivatást. A világban élő elkötelezett keresztények pedig példásan szép családi életet élnek. Itt szintén fordult a kocka: ma főleg a fiatal keresztény értelmiségiek körében természetes a több gyermek vállalása.

A bázisközösségek Magyarországon már akkor létrejöttek, amikor maga a név még ismeretlen volt. Föld alatti rejtettségükből a diktatúra enyhülésével lassan — legalábbis részben — beszivárogtak az egyházközségekbe. Ma vagy valamelyik megújulási mozgalom részeként, vagy pedig az egyházközségi ifjúsági pasztoráció keretében működnek.

Nagy kérdése a ma és a holnap egyházának, hogy a kisközösségek tagjai mennyire aktívan és nyitottan kapcsolódnak be az egyház életébe. Fel tudják-e adni korábbi zártságukat, s önzetlenül és felelősen részt vállalnak-e az evangelizációban, a közösség építésében, a karitatív munkában? Hívek maradnak-e az imádságos élet misztikus mélységeihez, megőrzik-e a szenvedéseik idején tanúsított mártírhűségüket, s ezzel párhuzamosan nyitnak-e a társadalom felé is, és keresztény elkötelezettséggel segítik-e az új magyar társadalom, az új magyar egyház létrejöttét?

A mai egyház lehetőségei és feladatai

Az egyházra valóban fölkészületlenül és váratlanul köszöntött rá a szabadság, Deus ex machinaként. Ez azonban nem adhat fölmentést számunkra: válaszolnunk kell a kor kihívására, nem hivatkozhatunk többé külső akadályokra. A II. Vatikáni zsinat új egyházképet dolgozott ki, s az azóta eltelt huszonöt esztendő ezt az újfajta egyházzséméletet váltotta valóra szerte a világon, ha sok fölösleges megtorpanással, zsákutcával, kitérővel is. Ahhoz, hogy mai teendőinket felmérhessük, először a zsinat által felrajzolt s azóta gyakorlat által is szentesített egyházképet kellene a magunkévá tennünk, s magyar viszonyainkra alkalmaznunk. Ennek nyomán jelölhetjük ki feladatainkat a hit átadása, a közösségformálás, a társadalom életében való részvétel, a karitatív munka területén, s vehetjük számba legkülönbözőbb lelkipásztori teendőinket, amelyeket az idők jelein át parancsolóan ír elő számunkra a Szentlélek.

A teljesség igénye nélkül, mégis hadd soroljunk fel néhány sürgető feladatot.

1. A magyar egyházban mielőbb meg kellene születnie az egység és közösség új lelkiületének. Az elnyomás egyik legsúlyosabb következménye az volt, hogy a legtöbb papnak és szerzetesnek, hívő kereszténynek a többiektől elszigetelten, rejtetten kellett dolgoznia még az egyház közösségén belül is. A bázisközösségek, a lelkipásztori munkában igazán aktív papok többsége magányos partizánként működött. Ez erősítette ugyan az összetartozás érzését kis csoportokban, de gyöngítette az egyház nagy közössége iránti érzéket, a papok, püspökök és laikus keresztények egymás iránti szolidaritását.

Megtérésre van szükségünk: a szűk katakombák egyházából ki kell lépniük az egyetemes egyház tágasabb közösségébe, amely minden tagját egybe tudja gyűjteni. A magányos kitarás erényét ki kell egészítenie az engedelmesség erényének és a csoportmunkának, a lezajlott „háború” magányos partizánjainak be kell lépniük a reguláris hadseregbe, vállalva a közösségi összetartozás fegyelmét is.

2. Az egység és a közösség nem csupán lelkiiség kérdése. Szükségünk van olyan intézményekre is szervezetekre, amelyek hatékonyan tudják biztosítani a folyamatos együttműködést. Míg Nyugaton az egyházak általában túlszervezettek, hatalmas, gyakran fölöslegesen bürokratikus apparátussal rendelkeznek, addig Keleten a legszükségesebb intézmények, szervezeti formák is hiányoznak.

Szükség van tehát olyan intézményekre, amelyek az egyházon belüli együttműködést biztosítják: az egyházmegyék, a püspökségek, a plébániák munkájának összehan-

golását. Szükség van olyan tanácsadó, szakértői gárdára, amely segíthet az egyház vezetőinek a legjobb döntések meghozatalában, a mai társadalmi életünk szövevényében való eligazodásban. A politikai életben gyakran halljuk ma a „szakértői kormány” kifejezést. Egyházunk irányítása is hatékonyabbá válhatna a legjobb szakértők bevonásával. Ez egyben felértékelné a keresztény értelmiség szerepét is egyházunk életében, s felismertetné velük egyedülálló felelősségüket.

3. Mindmáig az egyház legfőbb erőfeszítése arra irányult, hogy életben maradjon, legalább létfontosságú működését fenntarthassa. A holnap egyházának föl kell ismernie a II. Vatikáni zsinat által megfogalmazott valódi küldetését: missziós egyházzá kell válnia. II. János Pál pápa ismételten beszélt Európa újraevangelizálásáról, s az évezred utolsó évtizedét kifejezetten ilyen nagy lelki gyakorlatnak, kegyelmi időnek szánja. Eljött az ideje annak, hogy Közép- és Kelet-Európa egyházai a föld alól vagy a föld feletti korlátozott létből kilépve újra hirdethetik az Evangéliumot hazájukban.

Az evangelizációt persze helyesen kell értenünk és végbevinnünk. Nemcsak gazdasági értelemben törekszik a szabad piacgazdaság bevezetésére ez a térség, hanem szellemi, sőt erkölcsi értelemben is. Az egyháznak az eszmék és hitek szabad versenyében, új, liberális társadalom közegében kell hirdetnie az Evangéliumot, akárcsak Szent Pál tette az Areopáguszon. Tudomásul kell vennünk, hogy Magyarországon az elmúlt évtizedeket nemcsak a vallás háttérbe szorítása jellemezte, hanem minden szabad gondolat elnyomása is. Itt is lezajlott a nyugati társadalmakra jellemző szekularizációs folyamat, a keresztények kisebbségi csoporttá váltak a társadalomban. Nem álmódíthatunk a „hatalom és dicsőség” egyházáról, hanem vállalnunk kell a nemzet alázatos szolgálatát, minden ember számára felkínálva Isten meghívását.

Nemcsak a magyar nemzet, hanem a magyar egyház is új korszak küszöbén áll. El kell fogadnia az új korszak lehetőségeit és kihívásait. Az eszmék szabadpiacán kell felkínálnia a Szeretet törvényét azoknak, akik igazságban, szabadságban, békeességben akarnak élni. Életével kell tanúságot tennie Arról, aki az Út, az Igazság és az Élet.

Számunk szerzői:

Rónai Zoltán író, műfordító, Madrid

Jean-Yves Calvez jezsuita, zsinati teológus, az Études folyóirat főszerkesztője

Hermann Goltz az Európai Egyházak Tanácsának titkára

Kabdebó Tamás író, könyvtáros, Maynooth, Írország

Pomogáts Béla irodalomtörténész

Ferenczi László irodalomtörténész

Tringer László pszichiáter, SOTE

Borbély Szilárd író, irodalomtörténész, KLTE

A keresztény—marxista dialógus múltja és jövője

Az elmúlt harminc év során több alkalommal vettem részt keresztény—marxista dialógusokról szóló konferencián. Kezdve a hatvanas évektől — amikor is Erich Kellner megszervezte a Paulusgesellschaftot — egészen a nyolcvanas évekig, amikor a Nemhívók Pápai Tanácsa, a különböző kelet-európai tudományos akadémiák, sőt még a szovjet pártszervek tanácsainak támogatását is élveztük. Zárt, vagy a témáktól függően erősen nyitott összejövetelek voltak ezek. Milyen reflexiók követhetik ezeket a tapasztalatokat? Milyen jövő rajzolódik ki a párbeszédet illetően?

A keresztény—marxista dialógus sosem volt problémáktól mentes. VI. Pál mondta 1963-ban, hogy a párbeszéd volt a leghőbb vágya, ám létrejöttének pillanatában már szinte meg is hiúsult, de mindenképpen megnehezült. A pápa az „ateista kommunizmusról” ezt írta:

„Nem mi vagyunk azok, akik elítéljük őket, hanem ők maguk, a rendszerek és a hatalmak, amiket megszemélyesítenek, s amelyek radikálisan szembehelyezkednek velünk, és akik cselekedeteikkel elnyomnak bennünket... Ilyen körülmények között a dialógus megvalósításának lehetősége igen nehéznek tűnik — ne mondjuk azt, hogy lehetetlen —, jóllehet mindezekig nem volt lelkünkben egyetlen kizáró tényező sem azokkal a személyekkel szemben, akik ezeket az elveket vallják, és csatlakoznak e rendszerekhez...” (*Ecclesiam suam* 105—106.)

VI. Pál pápa még hozzát teszi: „Aki szereti az igazságot, az mindig képes a párbeszédre. De az erkölcsi jellemvonásokból eredő akadályok — a véleménynyilvánítás és a cselekvés szabadságának hiánya, a dialektikus szóhasználatból való visszaélés mérhetetlenül növelik a nehézségeket.” (106. o.)

Az is előfordult néhány alkalommal, hogy egyszerűen visszautasították a dialógust. Egy erfurti filozófiai professzor barátom, a minap még az NDK kommunista pártjának a tagja, elmondta, hogyan tolerálja vagy tiltja a párt a párbeszédet, és milyen hatással van a párbeszédre a helyi vezetők magatartása. Az utóbbi években Lipcsében a pártvezetés elnázta a dialógus megélénkülését. Erfurtban azonban szigorúan tiltották. A hatvanas években, amikor a Paulusgesellschaft nevű katolikus egyetemista csoportosulás nagytalálkozókat rendezett Salzburgban, Chiemseeben és Marianske Lazne-ben, a keleti pártvezetők nehezteltek e meghívások miatt. Többen a kockázat miatt nem vettek részt e találkozók.

Ezek a rendezvények tehát főként nyugati keresztény—marxista találkozókká váltak, ahol olyan kommunisták jelentek meg, mint a francia Roger Garaudy vagy az olasz Luporini és Lombardo Radice. Majdnem teljesen szabad dialógusok voltak ezek, de bizonyos mértékben kompromittálóak, és a benne részt vevők egyáltalán nem képviselték a hatalmon lévő kommunizmust. A nyolcvanas években azonban megnyílt a lehetőség a párbeszédre a kommunista hatalommal és a kommunista pártok hivatalos képviselőivel. Főként 1986, Gorbacsov hatalomra kerülése után. Ez a nyitás kis mértékű volt, ám annál nagyobb, mint ahogy azt a nyugati közvélemény feltételezte. Ugyanakkor bizonyos korlátokat nem volt szabad áthágni.

A 80-as évek párbeszédeinek korlátai

A 80-as évek előtt a kommunista vezetők körében az a meggyőződés uralkodott, hogy a vallás és a kereszténység gyors elhalása várható. Csak a későbbiek során jutottak kényszerűen arra a következtetésre, hogy a kereszténység fennmaradása miatt „tartós”

együttélésre kell berendezkedniük. Hosszú időnek kellett eltelnie ahhoz is, amíg a marxisták beismerték, hogy a kereszténység némely formája pozitív szerepet tölthet be egy forradalmi időszakban. Ez azonban még mindig nem zárta ki azon meggyőződésüket, hogy a győztes forradalomban a vallásosságnak mégiscsak gyorsan el kell halnia. Ez a nézet változott meg a nyolcvanas években. Arra a meggyőződésre jutottak, hogy hosszú időnek kell eltelnie, amíg a keresztények és a marxisták képesek lesznek együtt élni.

A párbeszéd gyakorlatában többé-kevésbé írott szabály volt, hogy a marxistáknak ki kellett fejteniük, mi a marxizmus és a kereszténység lényege, következésképpen a keresztényeknek, hogy mit jelent kereszténynek lenni, és mi a véleményük a marxizmusról. Ha egy marxista kifejtette véleményét valamilyen témáról (például az emberi munkáról, a társadalom fejlődéséről, az osztályokról, az erkölcs és a társadalom viszonyáról stb.), helyes lett volna, ha a nem marxistáknak jogukban állt volna megkérdőjelezni szempontjait.

A dialógus tehát — egyoldalúsága következtében — korlátok közé volt szorítva. Meg kell jegyezmem, hogy mindaz, ami akár közvetlenül, akár közvetve a kommunizmus állami monopóliumhelyzetét érintette, tabunak számított — 1989-ig nem szerepelt ez a téma napirenden. Ha valaki közülünk ezt a kérdést egy kicsit is érintette, heves reakció váltott ki partnereinkből.

1989-ben megváltozott a helyzet: azok a szovjet küldöttek, akikkel találkoztunk Klingenthalban, már szabadon beszéltek erről a kérdéstről is. (A kubai kommunista párt képviselői azonban még ekkor is nagy ellenállást tanúsítottak minden olyan témával szemben, amely a pluralista politikára vonatkozott.)

A kommunista ideológia álláspontjának változása

Az utóbbi időkben a dialógusok, amelyek eddig csak egyoldalú párbeszédnek voltak, tartalmilag megváltoztak, s nyilvánvalóvá vált, hogy partnereink meggyőződése alapos fejlődésen ment át. A marxizmus többé nem tekintette magát kizárólagosan „tudományosnak”.

Partnereink lassan eltekintettek a történelem marxista szemléletmódjától, elvetették a kommunista eszme és párt privilegizált szerepének gondolatát, az élcsapat eszméjét, amely szerintük a proletariátus legjobbjából, a kommunistákból áll. Bizonyos kétségek merültek fel azzal kapcsolatban is, hogy vajon a társadalom érdekeit képviselik-e a kommunisták, amikor — függetlenül a választások eredményeitől — egyedül és ellenőrizhetetlenül birtokolják a hatalmat. Megkérdőjelezhetővé vált a „népi” tulajdonba vétel jogossága is, hiszen ezáltal a tulajdon és az ember mérhetetlenül eltávolodott egymástól.

A hatvanas évek marxistái — elsősorban a nyugati világ marxistáira gondolok, mert ők voltak párbeszédeink tényleges partnerei — meglehetősen magabiztosan, hogy ne mondjam triumfalista módon vitakoztak. Olyan lelkesedéssel merítették a marxista filozófiából, mint akik biztosak benne, hogy a jövő záloga az ő kezükben van.

Abban az időben rendkívül hasznosnak tartottam, hogy Karl Rahner úgy mutatta be nekik a keresztény vallást, mint a jövőre és az „abszolútum” felé irányuló vágyat. Keresztény szempontból mindezt nem tekintettem megalkuvásnak, ellenkezőleg: belátta velük, hogy a kereszténységet ilyen „jövőre” irányuló tényként kell elfogadniuk.

Megfigyelhető volt, hogy a hatvanas és főként a hetvenes években a párbeszédhez hozzájárultak annak a marxista nézetnek a megváltoztatásához, amelynek alapján az egyházat szociális képződményként kezelték. Az egyház ugyanakkor egyre érzékenyebben reagált a társadalmi igazságtalanságokra — különösen a kapitalizmusban —, a marxisták pedig egyre inkább elismerték az egyháznak a társadalmi igazságosság iránti növekvő felelősségérzetét.

A hetvenes évek folyamán gyakorta támadt az az érzésem, hogy a párbeszédnek hasznosnak bizonyultak a megújult nemzetközi törekvések szempontjából is: befolylást tudtak gyakorolni a szovjet vezetők háborúról, békéről, a nemzetközi kapcsolatokról és a kereszténységről alkotott nézeteire. Jólesően tapasztaltuk, hogy ezek a vezetők általában meggyőzhetőek voltak a kereszténység békés szándékáról.

Az évek folyamán a mi szempontjaink is módosultak. Egyszerűen éltünk az alkalmalmmal, hogy megismertessük a marxistákkal, hogyan gondolkodnak Jézus Krisztus tanítványai. Akkor egyenlő ugyanis a küzdelem, ha mindkét fél szabadon fejtheti ki, mit gondol a világról, az emberről, Istenről vagy annak hiányáról. Ami minket illet, hajlandók voltunk és vagyunk mielőbb összeállítani közös szavaink, kifejezéseink szótárát.

A marxista-keresztény együttélés alapjai

A nyolcvanas években a magunk részéről folytattuk és folytatjuk az együttélés elégséges alapjainak keresését: a szélsőséges marxista nézetek háttérbe szorulásával lehetővé vált a csendes együttélés, az egymásra való figyelés és az együttműködés. Partnerink egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az alapvető emberi erkölcsi értékek érvényesülésének szükségességére, a humanizmus alapjaihoz való visszatérésre. Karl Rahner 1984-ben — néhány héttel a halála előtt — azt tanácsolta a marxistáknak Budapesten, hogy az igazi humanizmus megvalósítására fordítsák a figyelmüket, hogy általa megvalósulhasson a „valódi” szocializmus, amelynek útjáról ők már letértek, s amelynek létrehozása a keresztények feladata is itt e földön.

Az 1989-es és az 1990-es politikai változások következtében a keresztény—marxista párbeszéd megváltozott: szabaddá vált az eszmecsere. Eltűntek a korlátok; az erőszak, a gyávaság és az óvatosság, ami még a minap is meghatározta a párbeszéd hangvételét.

A marxisták cipelik múltjuk és szellemi örökségük terhét: nehéz továbbra is fenntartaniuk azt a tételt, miszerint a proletariátus privilegizált társadalmi osztály; ugyanakkor ennek a tézisnek az elvetése sem megy máról holnapra, hiszen ez képezi Marx filozófiájának alapját.

Ma két fő területen folyhat tovább a párbeszéd: az emberi természet elidegenedésének lehetőségéről, valamint a gazdaság problémáiról. A kapitalizmus marxista kritikája ugyanis tartalmaz olyan összetevőket, amelyek közel állnak a keresztény állásponthez. Sokan vannak még, akik marxistának vallják magukat, s egyesek közülük a párbeszéd végéről beszélnek. Szerintem a szabad párbeszédet folytatnunk kell, amiként a többiekkel jelenleg is folyik. Bizonyos intoleranciával továbbra is számolnunk kell, amely azonban értelemmel és szeretettel feloldható — ez az én kívánságom.

Feszler Magdolna fordítása

Az európai protestantizmus tanúságtétele

— Kilátások a volt szocialista országok egyházaiban —

Abban a békés forradalomban, amely 1989-ben kezdődött az egykori NDK-ban, a protestáns egyházak sokhelyütt érzékelhetően fontos szerepet játszottak. A kelet-berlini Zionskirche már jóval a fordulat előtt a demokratikus ellenállás egyik menedéke volt. A lipcsei Nikolaiakirchében, vagy a hallei Marienkirchében tartott „békeimákkal” kezdődtek az erőszakmentes tiltakozó felvonulások, amelyeket azonban az állam erőszakkal szétoszlattott. A televíziónak köszönhetően a felvonulásokat megörökítő képek belevésődtek a világ emlékezetébe. A televízió azonban sok mindent nem mutatott meg abból, ami pedig szintén hozzájárult a „keleti blokk” málladozó diktatúráinak legyőzéséhez.

A templomok az orkán csendes központjaiként működtek. A hallei Marktkirche például az 1989. októberi—novemberi napokban tele volt emberekkel, akik részt vettek a tüntetések előtti békeimákon. Kívül pedig ezrek álltak körül a templomot, akik azután csatlakoztak a kommunista párt székházához vonuló menethez. A párház kapui előtt még sokáig égtek a gyertyák. Vajon tudatában voltak-e a békés tiltakozók a gyertyák régi, jelképes értelmének: az ortodox és a római katolikus istentiszteleteken a gyertyák a hívek lángoló imáit és áldozati adományait jelképezik. Ez az ősi ima-szimbólum igazi kapocs a hagyományosan protestáns Kelet-Németország és minden volt szocialista ország bármilyen felekezeti keresztényei között.

Ezekben a hetekben és hónapokban nem „vittek be” senkit a templomokba, nem térítettek és nem evangelizáltak. Az egyház egyszerűen a néppel volt — a nép pedig az egyházzal. Ez a „velünk lévő Isten” valóságát jelentette. A romániai forradalom kezdete Tőkés László lelkész temesvári egyházközségéhez kapcsolódik, aki jelenleg a romániai magyar református egyház püspöke. Nem a protestantizmus, hanem a társadalom új, forradalmi ereje segítette győzelemre a változásokat. A Krisztustól származó erőszakmentesség és a szeretet hatalma ragadta meg az embereket. Felejthetetlen és fontos, hogy különböző felekezeti emberek fogtak össze, hogy megvédelmezzék a protestáns lelkészt, s ez az egység adott erőt a Ceaucescu-rendszer megdöntéséhez.

A protestáns egyház könnyen abba a kísértésbe eshet, hogy a fejlődésben elért eredményeket — kimondva vagy kimondatlanul — a saját diadalaként könyveli el. Esetleg elfogadja, hogy politikusok méltassák egyedülálló szerepét. Az érdemek kisajátítása ellen szól, hogy minden olyan ember részét alkotta a diktatúrával szembeni ellenállásnak, aki — akár hívőként, akár nem hívőként — nem adta föl egyéniségét és személyes meggyőződését: a szabadgondolkodó, a keresztény, a zsidó, a muzulmán vagy buddhista, a félenk vagy a bátor, a megalkuvó vagy a nyílt összeütközést vállaló csepp volt abban az áradatban, amely alámosta a hatalom szilárdnak hitt erődítményét. A legtöbbet persze azoknak köszönhetjük, akik ezer- és tízezerszámra haltak mártírhálált névtelenül valahol — és Istenen kívül senki sem emlékszik rájuk; ők azok, akik semmilyen szerepet sem játszhattak a harc utolsó csatájában.

De vannak az ellenállásnak túlélői is: Alexander Dubcek például, aki szlovák lutheránus családból származik, és aki soha nem feledte el egészen keresztény mivoltát. A fennálló politikai intézménnyel szemben tanúsított szellemi ellenállás, amit mindvégig magában hordozott, nagyobb hatást gyakorolt a világ történelmére, mint számos ország némely derék püspöke.

A felekezetek közötti teológiai különbségek, az állammal szemben tanúsított hagyományos magatartásmód jelenleg csak másodlagos szerepet játszik. Ismeretes a református és lutheránus kereszténység olyan megítélése, miszerint az első erőteljesebb Krisztus-központúsága révén kritikusabb politikai magatartást tanúsított a fennálló rendszerrel szemben, mint a lutheranizmus, amely természetéből fakadóan számottevő ellenállás nélkül ismerte el mindenkori „földesura” fennhatóságát. Ez a megállapítás a legutóbbi időkben is mosolygatóan téves megítéléseket szült. A Kereszténydemokrata Unió bonni irattárában nemrégiben felfedeztek egy iratot, amelyből kiderült, hogy az egykori NDK ismertebb egyházi személyiségeit cenzúrázták, akár elkötelezettjei voltak a szocialista államnak, akár nem.

Az Európa keleti és nyugati részét elválasztó fal leomlása után a legfontosabb feladatunk az egyesülési folyamat elősegítése. Ennek egyik akadályát a történelmi egyházak ellentétei jelentik. Mégpedig nemcsak a római katolikus és az ortodox egyházak ellentéte, hanem a protestantizmus és az ortodoxia viszonya is. A protestantizmus éppúgy nem vert hidat az ortodox egyházakhoz, akár a római katolikus egyház. A Kelet és Nyugat közötti ellentétet tovább erősíti a protestantizmusban különösen nagy hangsúllyal érvényesülő nemzeti érzés.

A protestáns egyházon belüli egyesülési folyamatok napjainkban többnyire nemzeti keretek között mennek végbe. Nem azokról az ökumenikus lépésekről beszélek, amelyek eredménye a Leueneri Egyezmény vagy az Anglia és Nyugat- és Kelet-Németország egyházai között létrejött „Meissen agreement” volt, hanem az egyházak egyetlen szervezetté olvadásáról. A németországi egyházak újraegyesülésén kívül utalhatunk számos száműzött és a honi egyház egyesülésének kevésbé ismert folyamataira Lettországon, Észtországon és Litvániában. Azon egyházak, amelyek a II. Világháború után az új határvonalak következtében szétszakadtak, most ismét közeledhetnek egymáshoz. Jó példa erre a kárpátaljai magyar református egyháznak a sok üldöztetés ellenére is megőrzött életképessége. Évtizedeken keresztül el voltak vágva nemcsak az egész világtól, hanem a szomszédos magyarországi anyaegyházától is. Korábban a szomszédos Magyarországról érkező látogatóknak nagy kerülőt kellett tennie, akár Moszkván keresztül is, hogy néhány magyar nyelvű Bibliát juttathasson el Kárpátaljára. Forgón püspök, e kis egyház vezetője, nemrégén beadhatta az Európai Egyházak Konferenciájába való felvételre vonatkozó kérelmét. Hasonló kérelmet már évekkel ezelőtt megpróbáltak eljuttatni Genfben, de a szovjet hatóságok mindezekig visszatartották.

A nemzetek és vallási felekezetek szétszakított egyházainak egyesülési folyamatain kívül megfigyelhetők elszakadási kísérletek is az eddig egységes protestáns egyházakon belül. A kis létszámú szlovákiai református egyház például szlovák és magyar részre szakadt. Ugyanakkor az egységet erősítik és az egyesülést segítik a komoly európai és nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező közösségek és egyházak. Ilyen például a Herrnhuter Evangélikus Testvériség és csehországi szervezete, az Uzka Rada Jednoty Bratske, valamint az evangélikus-methodista egyház a Cseh- és Szlovák Köztársaságban, Németországban, Magyarországon, Lengyelországban, és a kis methodista egyház az Észt Köztársaságban.

Tragikus látványt nyújtanak azok az egyházak, amelyeknek hívei az emigrációt és az elköltözést választották, mint például az erdélyi szászok evangélikus egyháza. Az indítékok — e kisebbség nehéz helyzetét tekintve — érthetőek. Mindazonáltal károsnak tartom ezt a folyamatot, mert fölszámolja a nemzetek, felekezetek, vallások és kultúrák együttélését. Ez a szimbiózis, noha sohasem volt feszültségektől mentes, minden részét gazdagította. Megszűnésének egész Európa látja kárát. Rá kell ébrednünk, hogy a kultúrák, vallások és nemzetek együtt- és egymásban-élése elengedhetetlenül fontos Európa jövőjének szempontjából. De nemcsak az Európán belüli együttélés képessége elengedhetetlen feltétele a jövőbeli egységes Európának. Meg kell találnunk a közös hangot az Európával határos kontinensek népeivel, kultúráival is. Ebből a szempontból rendkívül fontos területnek tartom Szovjet-Közép-Ázsiát, amelyről mostanában kevés

szó esik, és ahol a nagyszámú orosz népségen és az őshonos lakosságon kívül — a sztálini deportálások következtében — sok német nemzetiségű lakos is él. Csak nemrég alakult meg a Szovjetunióban az egységes Német Evangélikus—Lutheránus Egyház, amelyet tagegyházként felvettek az Európai Egyházak Konferenciájába és más ökumenikus szervezetekbe. A német nemzetiséget 1941-ben a Volga-menti autonóm területről Észak-Szibéria bányái és kohói mellé deportálták, Sztálin halála után pedig délre, Kazahsztánba telepítették. Mégis talpra állt, és megindult a németek emigrációja vagy a balti köztársaságok valamelyikébe, részben a Königsberg környéki szovjet kelet-porosz területekre, vagy — tekintettel a Szovjetunióbeli zavaros helyzetre — közvetlenül Németországba. Mind az orosz, mind a német anyanyelvű lakosságot fenyegeti Közép-Ázsiában az ismét erősödő iszlám fundamentalizmus, amelynek okai a cári és a szovjet imperializmusban bizonyára éppúgy fellelhetők, mint Irán és más országok hatalmi törekvéseiben.

Az ortodox oroszok és a protestáns (részben katolikus) németek egyszerre közös ellenségeivé váltak az iszlám lakosoknak. Ez egyúttal az ökumenizmus tragédiája is, hiszen a közösséget az együttes üldözöttsége teremti meg. Ugyanakkor az egymás megértésének reménye látszik felcsillanni például a német lutheránus keresztények és az orosz ortodox érsekiség közös diakónus-programjaiban Nyugat-Szibériában, Omszk körzetében.

A volt szocialista országokban nyert új szabadság révén néhány protestáns egyház kisebbségi helyzete hirtelen ismét érezhetőbbé válik, mint az elnyomás idején. A különösen szisztematikusan üldözött római katolikus egyház szervezetei ismét megerősödnek vagy újjáalakulnak, mint például a Cseh és Szlovák Köztársaságban, ahol az utóbbi időben ismét engedélyezték minden római katolikus szerzetesrend működését. Növekszik Róma befolyása a görög katolikus egyház működésének ismételt engedélyezése által a Szovjetunióban is. A katolikus egyház társadalmi szerepének helyreállítása abban is megmutatkozik, hogy a katolikus keresztények nagy számban vannak jelen az új demokráciák kormányzó testületeiben. A római katolikus egyház nyilvánvalóan jobban előkészítette világi híveit erre a szerepre, mint a protestáns egyházak, amelyekben a hitközösségek többnyire elveszítették papjaikat, mivel azok politikai alkuba bocsátkoztak.

Bár a kelet-európai országok sok protestáns egyháza szintén visszaállította régi szervezeti formáit, esetükben mégsem beszélhetünk olyan népegyházzról, mint a római katolikus egyház kapcsán. Ez a különbség napjainkban különösen érzékelhető például a szlovákiai római katolikus és evangélikus egyház vagy a magyarországi római katolikus és protestáns egyház viszonyában. Szlovákiában az egyházak fejlődése következtében határozottan túlsúlyba kerültek a római katolikusok, ami a lengyelországi állapotot vetíti előre. Ebben a fejlődési folyamatban, amely nem kecsesget sok jóval az ökumenét illetően, fontosnak tartom, hogy a felekezeti ellentétek ne erősödjenek, hanem — ahol csak lehetséges — a felekezetek keressék a krisztusi egyház küldetésének közös szervezeti formáit. Nem kergetek illúziókat ezzel kapcsolatban, mert tudom, hogy még a közösen végezhető feladatok végrehajtását is (igehirdetés, képzés) csaknem mindenütt kölcsönös gyűlölködések akadályozzák, különösen azokban az országokban, amelyekben nemzeti feszültségek mélyítik a felekezeti ellentéteket.

A gyűlölködések az utóbbi időben nemcsak a protestánsok és római katolikusok között szaporodnak, hanem a protestáns és az ortodox hívők között is. Különösen fájdalmasan érezhető ez a balti köztársaságokban, legerősebben Lettországon, ahol a lutheránus egyház érezhetően távolodik az orosz ortodox egyháztól. A balti függetlenségi mozgalmak és a moszkvai hatalom közötti ellentétek kárát itt is az ökumené látja. Pedig éppen ezekben az országokban volna még sürgetőbb, hogy az egyházak mélyebben tudatában legyenek Krisztusban való közösségüknek, és ellentéteiket az ökumené alapján próbálják meg rendezni, hozzájárulva ezzel a kelet-európai népek megbékéléséhez.

Az európai protestánsok és ortodoxok közötti párbeszéd legfőbb fóruma az Európai Egyházak Konferenciája, de változatlanul nem szabad megfeledkeznünk az egyes egyházak között zajló kétoldalú párbeszédekről sem.

1990 novemberében az Európai Egyházak Konferenciája a magyarországi és a romániai tagegyház javaslatára békítő találkozót hívott össze a vajdasági Újvidéken, amelyen ezen országok egyházainak képviselői vettek részt. Ez a találkozó, amely elősegítette a kölcsönös megértést és megbékélést a nemzetek és felekezetek között, mintául szolgálhatna a többi volt szocialista ország egyházai számára is. Az európai egyházak hasonló párbeszédének egyik fontos színtere a KEK és a CCEE (Európai Római Katolikus Püspöki Karok Tanácsa) Európai Ökumenikus Találkozója. Az ötödik találkozót 1991 novemberében Santiago de Compostela-ban rendezik meg *Misszió és evangelizáció napjaink Európájában* címmel, amelynek célja, hogy egész kontinensünkön tudatosítsa: az európai misszió és evangelizáción ne a katolikus egyház restaurációját és rekatolizációt értse, hanem a keresztények közös európai küldetését. Nem egy képzelt „krisztusi Európa” helyreállításáról van szó, hanem sokkal inkább a keresztény közösségek útkereséséről a mai Európában.

Az európai változásokban a protestantizmust is az a veszély fenyegeti, hogy olyan szerepre kényszerül, melynek lényege nem egyéb, mint a más felekezetekben zajló változásokra való meg-megújuló pusztító konfesszionális válasz. A krisztológiából és az ekleziológiából eredő különbségek következtében a protestáns egyházaknak éppen egységük miatt nem kellene ehhez a protestantizmustól mélységesen idegen irányzathoz csatlakozniuk. Ennek fényében kellene megítélnünk egy protestáns európai zsinat lehetőségének a kérdését is. Az európai protestáns egyházak — még inkább mint a múltban — hidat verhetnének a kultúrák, egyházak és nemzetek között, amelynek elengedhetetlen alapeleme a szeretetteljes és nyílt viselkedés elsajátítása. A protestantizmus sokszínűségének kérdésénél valószínűleg sokkal lényegesebb napjaink Kelet-Európájában, hogy vajon a protestantizmus egyoldalúan nyugati jellegű felekezetnek tekinthető-e, vagy pedig valóban kulturális-konfesszionális kapcsolatot jelent Kelet és Nyugat párbeszédében. Amennyiben nyugati jellegűnek ítéljük, akkor főleg Észak-Európára korlátozódik. A protestantizmus nagymértékben azonosult a polgársággal, míg a katolicizmus és az ortodoxia sokkal jobban kapcsolódik más társadalmi rétegekhez is. Végülis arról van szó, hogy a protestantizmusnak jó értelemben vett „népegyházzá” kell válnia, azaz olyan egyházzá, amely a világnak azzal a többségével érez együtt, amely — a polgársággal ellentétben — erősebben ki van téve a legkülönbözőbb igazságtalanságoknak. Ez nemcsak az ökumenikus folyamat igazságosságosságra, békére és a teremtés megóvására való törekvésének felelne meg, hanem lényegében a Krisztusba, a „velünk lévő Istenbe” vetett bibliai hitnek, tehát az abban való hitnek, aki a sötétségben élő néppel van, és aki ezt a népet fényével kíséri a sötétségből kivezető úton.

Bármilyen diadalmasnak is tartja sok protestáns a római katolikus és ortodox egyház magatartását, és bármennyire is kötődnek híveik mindenkorai politikai környezetükhöz, a római katolikus és az ortodox egyház volt és lesz Európában és a többi kontinensen is a szegények egyháza, amely megtestesítette az „Emmanuelt”. Ez ma — elsősorban Közép- és Kelet-Európában — az egyházak legfontosabb összetartó ereje.

Dörr Ágnes fordítása

Kereszténynek lenni itt és most

TAKÁCS ZSUZSA

*Kereszténynek lenni
itt és mindig*

Kereszténynek lenni, ha tetszik, azt jelenti, hogy hiszékenynek, ostobának és együgyűnek lenni. A szüntelen bizalomra való törekvést jelenti. A hitelrontás, a megítélés, az isteni pózban való tetszelgéstől való visszahőkölést jelenti. Keresztény az, aki másokért kezességet vállal. Mások megítélését illetően inkább élek vakon és vallok szégyenletes kudarcot, semmint hogy lássak. Rettegek attól, hogy utána nézzenek annak, akitől elköszöntem, hogy lássam, mint válik egyre kisebbé, jelentéktelenné, szemem láttára, hogyan semmisül meg.

Meglehet persze, hogy azért törekszem a bizalomra, mert bizalmatlan vagyok. Egyetlen pillanatra sem hiszem, hogy a naplemente szép, egy vers jó, csak mert mások úgy tartják. Meg kell tapintanom a látvány szövetét, mint Krisztus sebeit Tamásnak, ahhoz, hogy elhiggyem. Valószínűleg igaza van Mandelstamnak, aki bizalmatlan volt Nagyevsda M. tanúsága szerint, mert, mint írja, a költők bizalmatlanok. A bizalmatlanság a bizalom ikerszava ebben az értelemben. Kétségbe kell vonnom a hozzám közelálló ítéletét, mert azt akarják, hogy úgy lássam a világot, ahogyan ők látják, szeretetükben, önzésükben, és — mennyire furcsa — bizalmatlanságukban. Gyerekkorunkban szűkre vonják életünk körének sugarát, és a gyerekek, életem legmegindítóbb tapasztalata szerint, a végsőkig bíznak a felnőttekben, a kis kör középpontjától messzekerülve annak a régi Napnak a melegét érzik halálukig a csontjaikban. A bizalom a kegyelemhez vezető lépcsősor.

Tizenegy éves koromban öngyilkos akartam lenni. Most visszatekintve bizonyosra veszem, hogy játszottam a halál gondolatával, de csapdába csaltam magamat. Úgy akartam meghalni, hogy véletlenszerű és kikerülhetetlen legyen a halál. A felnőttkor hitszegéseit akartam elkerülni. Felfokozott és romantikus vallásosság kerített a hatalmába, amelynek persze épp a valláshoz és a hithez nem volt semmi köze. A Dunához vezető romos lépcsősor utolsó fokáról vezetett el és vitt haza egy ismeretlen. Személytelen, túláradó hálát éreztem, zokogásom nem bűneimnek, megmenekülésemnek szólt, hiszen valójában az életre vágytam hevesen és türelmetlenül. Jó volt tapasztalnom, hogy legmagányosabb pillanatomban sem vagyok egyedül, hogy szinte kockázat nélkül vagyok bátor és szabad.

A lépcsősor tetején természetesen a halál vár, saját és mégis elszemélytelenítő halálom. Biznom kell benne is, remélnem, hogy nem a bizalom elvesztéséből nő ki majd, bár a szerettemmel való együttélés során megszereztem erre bőséges indítékaimat, és nemhogy önmagamban, érzékélemben sem bízhatom, csak abban, hogy vaksin a tárgya-im mellé nyúlok majd, és nem hallom a figyelmeztető villamoscsengőt. De remélem, hogy ez az egész, a látás, a hallás másodlagos lesz, és egyre biztosabban rajzolódik elém a bennem élő, hogy leépülésem során megjelenik majd nekem a misztikusok szerinti Isten.

Lehet, hogy ez az egyetlen, legszemélyesebb válaszom, ezt kerülgetem, ezt késleltem, hogy várákozás előzze meg a kimondását, *kereszténynek lenni számomra a megváltottság tudatát jelenti*. Nem az ősbűntől való szabadulás tudatát, azt a könnyűséget, hogy ráhagyatkozhatom arra, Aki van, minden állítás és tagadás ellenére.

A többi mellékes szinte. Az evidencia erejével ható felismerés, a botrányszámba menő dogma elfogadása például, hogy a szertartás során valóban Krisztus teste és vére van jelen, számomra — igaz. Nem volnék költő, ha nem hihetném így. Ha jelkép, levesz az állítás igazából, bármit hasonlíthatok bármihez, minden emlékezés, minden metafora kópia. Én valóban egy kétezer évvel ezelőtti szertartás résztvevője vagyok, és életemből a megvilágosodás pillanata nem kiiktatható.

Néhány évvel ezelőtt azt mondta valaki, hogy azért foglalkozom „politikai” kérdésekkel (a Duna-lépcsőről és a kisebbségben élő magyarokról volt szó), mert költő vagyok. Elképesztett, és legkiszolgáltatottabb pillanataimba lökött vissza ez a magyarázat. Ilyen fáradtsággal azt is mondhatta volna, hogy azért foglalkoztat a rontás és rongálás, a megalázás, mert nő vagyok, keresztény, katolikus vagy hispanista. Mégis a keresztény szó zavart volna legkevésbé ebben az indoklásban. Kereszténynek lenni ugyanis elérhetetlen teljesség, törekvés arra, hogy kiálljunk az elnyomott, a megalázott, a legalsóbb lépcsőfokon álló mellett.

Bár keresztények lennénk. Bár keresztény lehetnék.

SZABÓ FERENC

Sík Sándor mondotta valahol — némileg Tertullianuszra emlékezve —, hogy kereszténynek nem lehet születni, hanem csak újjászületni, tehát az ember kereszténnyé, Krisztus-követővé *válik* úgy, hogy hisz és megtér, — állandóan megtér, a keresztiségtől kezdve haláláig. Ez áll mindenkire: papra, szerzetesre, világra egyaránt. Magyarországon a megkereszteltek száma egyre zsugorodott az elmúlt évtizedekben a külső nyomás, az ateista légkör, a keresztény családi és iskolai nevelés hiánya, a jóléti társadalmakat jellemző gyakorlati materializmus és szekularizmus következtében. Ez a tény ismeretes.

Most, hogy az 1989-es fordulattal a felszabadult országban az egyház és hívei is szabadon lélegezhetnek (bár még a bukott rendszer számos maradványaival kell megküzdeniök), most, amikor a társadalmi-politikai élet kezd előrehaladni a demokrácia útján (még tanulunk kell a demokráciát és a pluralizmust!) most, amikor a közéletben és a politikában kezd egy bizonyos liberalizmus jó és rossz befolyása érvényesülni (a szabadságot is tanulunk kell!), a kereszténység a „modernség” számos kihívásával áll szemben. Kereszténység? Ez elvont fogalom! A keresztényeknek, akiknek a II. Vatikáni zsinat szellemében meg kell tanulniok a párbeszédet más világnézetűekkel, anélkül, hogy elmosnák önazonosságukat, „moderneknek” kell lenniök modernizmus nélkül, vagyis a gyakorlatba is át kell vinniök a korszerűsödés („aggiornamento”) követelményeit. Elfogadva a „szekularizáció” pozitívumait, vagyis elismerve a *Gaudium et Spes* kezdetű zsinati okmánnyal az evilági valóságok, a tudomány, a kultúra, a politika jogos autonómiáját, anélkül, hogy az ateizmusba torkolló teljes szekularizmusnak, az „egydimenziós embert” szülő horizontalizmusnak hódolnának, vizsgálniok kell az „idők jeleit”, a konkrét magyar helyzetből adódó feladataikat, hogy *Krisztust képviseljék itt és most*.

Annakidején, 1965 márciusában Párizsban (amikor megismerkedtünk) Rónay György a Katolikus Értelmisségek Hetén ezzel a címmel tartott előadást a franciáknak: „Istent képviselni”. Leírta a marxista, szocialista társadalomban élő magyar katolikusok helyzetét, és azt hangsúlyozta, hogy a legjobb „érv” a marxista tételek vitathatósága mellett a keresztények hiteles tanúságtétele. „Kétségkívül nehéz föladat — hangoztatta Rónay György —; sok türelmet kíván, sok okosságot, sok önfegyelmet, és kivált sok szeretetet.” Azt mondanám: ma is ez a keresztények legfőbb feladata: *közösen tanúskodni*

Krisztusba vetett eleven, hatékony, szeretetben gyümölcsöző hitükről. A szekularizmus és gyakorlati ateizmus korában az ökumenizmus a hívők létkérdése.

Természetesen igyekszünk újjászervezni szerzetesrendjeinket, iskoláinkat, mozgalmainkat, a különféle egyházi intézményeket, amelyekre szükség van az apostoli munkához, evangelizáláshoz. De nem feledhetjük, hogy „kisdéd nyáj” vagyunk, diaszpórahelyzetbe szorulunk. (Egyébként a triumfalizmusra nemigen hangol helyzetünk!) Nem a felszínen, hanem a mélységben kell kibontakoztatnunk kereszténységünket, hogy mindenki ott, ahol él és dolgozik, szinte az egész kereszténységet képviselje, és a család *ecclesiola* legyen. Az őskeresztény hasonlat szerint kovásznak kell lennünk, a társadalom „lelkének” kell lennünk. De csak úgy válunk hiteles kereszténnyé, úgy képviseljük Krisztust, ha az ő Lelkéből élünk, ha — Pál szavai szerint — „Lélek szerint” élünk. Lelki megújulás nélkül minden szervezkedés, mozgolódás („mozgalmiskodás”), minden struktúra üres keret marad; csak aki a Lélektől lángot kapott, az tud másokat gyújtani. Mindezek közhelyeknek tűnhetnek. De az igazság egyszerű. „Legyen a te szemed egyszerű...!” Ez a evangéliumi felszólítás.

Feladatunkat így is megjelölhetjük: negyed századdal a zsinat befejezése után most már *komolyan igyekezzünk a gyakorlatba átvinni a II. Vatikáni zsinat szellemét, és, bizonyos pontokon, betűjét is.* A Szentatya apostoli látogatása — remélem — jó alkalom lesz a lelki megújulásra, a mélyszántásra — az „Életünk Krisztus!” mottó értelmében. Most van az ugartörés, a szántás és a magvetés ideje. Majd lassan felnövekszik egy új nemzedék, amely — türelemmel, miként az isteni Gazda teszi — megvárja, hogy felnövekedjék a búza és majd kalászba szökkenjen, miközben nő a konkoly is. De ezt a konkolyt rögtön nem tépi ki. Nehéz is a kalász kibontakozása (a gyümölcs kialakulása) előtt megkülönböztetni a jó termést és a selejtet. Nehéz, mert a jó és a rossz választóvonal a saját szívünkön keresztül húzódik. Mindannyiunk megéli azt a meghasonlást, amiről Pál panaszkodott a Római levélben: látom a jót, helyeslem is, mégis a rosszat teszem. Krisztus kegyelme, az újjáteremtő Lélek segít bennünket, hogy megtegyük az igazságot szeretetben; hogy jóval győzzük le a rosszat; hogy megpróbáljunk Isten segítségével *kereszténnyé válni* itt és most, a jelen pillanatban, amely az örökkévalóság ablaka.

EMBER MÁRIA

Emlékezés egy mondatra

Nem lévén keresztény, aggodalmakkal vagyok tele — hogyan is válaszolhatnék én a Vigilia megtisztelő felkérésére, körkérdésére?

Nem lévén keresztény, talán mégis mondhatnék valamit (jut eszembe a másik percben), amit éppen ama közösségen belüliek nem tudhatnak?

Csakhogy: óvakodnom kell minden általánosítástól. Hiszen egyvégtében küzdök az ellen is, hogy a zsidókat egy és oszthatatlan masszának tekintsek, s úgy beszéljenek róluk: a zsidóság. Keresztény ember is annyiféle van, ahány. Ismerek papban képmutatót és templomkerülőben tiszta erkölcsűt.

Egy dolgot, egy élményt azonban elmondhatok esetleg — noha nincs híján az általánosításnak. Mégis fontos volna, hogy értesüljenek róla azok, akik kereszténynek születtek. Azokban az órákban, napokban, hetekben ugyanis, amikor azokra, akik nem születtek kereszténynek, rátört az Elképzелhetetlen, vagyis 1944. március 19-e és június 26-a között, a szülőházából való elhurcolásunkat megelőző stációkon nem egyszer hallottam a körülöttem lévő felnőttektől a következő szavakat:

— ... és ezek nevezik magukat kereszténynek?!

Felháborodva mondták. Előfordult, hogy panaszos hangszíjjal, fejüket csóválva. Reznált gúnyjal akár. Mindegy: a mondat, amely eleven emlékem maradt, bizonyosan rejt pozitív töltetet. Annak kifejezése, önkéntelenül, a visszajáról, hogy az, akinek a száján kiszaladt, jobbat várt. Megértésben, türelemben, segíteni akarásban, felebaráti kötelességtudásban keresztényibb magatartást.

Mostanában, hogy némelyek sietnek jelezni a világnak: a születés véletlenéből ők kereszténynek számítanak, mit is mondhatnék? Azt, hogy úgy képzeltem: aki keresztény, nem hivalkodik vele? Hanem úgy él, s aszerint cselekszik?

Most veszem észre: ebben a rosszállásban már megint mennyi pozitív várakozás van...

MARÓTH MIKLÓS

Mi lehet a katolikusok szerepe a mai világban? Semmi esetre sem az, hogy katolikus voltokkal dicsekszenek, még kevésbé az, hogy a katolikus világnézet, a katolikus értékek fölsőbbrendűségét hangoztatják, és legkevésbé az, hogy az előző korszakban való elnyomatásukra hivatkozva próbálnak kárpótlást kapni az esetek többségében inkább csak vélt, néha azonban valós mellőztetésükért, hátrányos megkülönböztetésükért.

Ez utóbbit azért szeretném hangsúlyozni, mert a korábbi rendszer egyik legföhláborítóbb tulajdonsága éppen az volt, hogy híveit a még korábbi elnyomásra való hivatkozással helyezte mások elébe. Ha most a katolikusok akár valós, akár vélt sérelmeik révén szeretnének bármilyen előnyhöz jutni mások rovására, akkor ők sem lennének különbek, mint az általuk elvetett rendszer. (Mindez természetesen nem vonatkozik a nyilvánvaló jogsértések orvoslására, a másokkal együtt kapott kompenzációkra, stb.)

Tudnivaló ugyanis, hogy a tartósan megbízható, jó teljesítményt előbb-utóbb az előző rendszer is honorálta. Ismeretségi körömben, kollégáim között számos olyan ember van, aki akár vallásos meggyőződése, akár 56-os szereplése miatt életében nehéz, néha kilátástalan korszakokat élt át, de szükségtelen szenvedések, kitérők után vitathatatlan teljesítménye miatt végül mégis megkapta a neki kijáró elismerést. Már akkor is kétséggel szemléltem azokat, akik tehetségtelenségüket, lustaságukat és az ezzel járó lemaradásukat vallásos meggyőződésükkel mentegették. Ez a kétség ellenérzéssé fokozódik, amikor azt látom, hogy többen „üldöztetésükre” hivatkozva, *teljesítmény nélkül* akarnak meg nem érdemelt babérokhoz jutni.

Mindez azért zavar, mert a vallásos ember számára az egyik legfontosabb parancs az állapotbeli kötelességek teljesítése. Ha valaki a feladataira figyelt, azokat jól oldotta meg, az, ha karrierben talán nem is mindig, de társai, kollégái nagyrabecsülésében elnyerte jutalmát. E nagyrabecsülés azonban az esetek nagy részében valamilyen karrier formájában is testet öltött.

Az előző rendszer ugyanis hivatalos elismerését nem föltétlenül valós eredményekért osztogatta. Ennek következményeként a tisztességes, szorgos munka sokak szemében devalválódott, boldogulásukat ügyeskedéssel próbálták megalapozni. Egy ország sorsa azonban nem attól függ, hogy polgárai hogyan tudják egymást becsapni, elkápráztatni. Miután ezt a korábbi vezetés is fölismerte, saját érdekében hajlandóvá vált az igazi teljesítmény elismerésére is. Manapság az ország sorsa szempontjából az az alapvető kérdés, hogy elegendő számban lesznek-e teljesítőképes polgárai.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy a katolikus középiskolák azzal, hogy becsület munkára kényszerítették diákjaikat, a korábbi körülmények között is elegendő módon fölkészítették őket az életre. Az a tény, hogy az ország új miniszterei és vezetői között

oly nagy számban találhatók egyházi iskolából jött diákok, azt bizonyítja, hogy egyenlő versenyfeltételek esetén a kötelességteljesítésre szoktatott, teljesítőképes ember azonnal kiemelkedik a többi közül, mégpedig úgy, hogy az a tágabb közösség számára is haszonnal jár.

Mi lehet méltóbb egy keresztény ember számára, mint szerény, csöndes munkával kincseket gyűjteni, majd pedig, ha eljön az ideje, szolgálni a többieket, és fölhalmozott kincseiből (bármilyen sok vagy kevés legyen is az) másoknak is juttatni? Mi lehetne ellentétesebb a kereszténység eszméjével, mint kötelességteljesítés helyett önmagunkat sajnálni, szerénytelenül, érdemek nélkül kitüntetésre várni, mások szolgálata helyett másoktól a szolgálatot elvárni?

E különbséget az egyes emberek viselkedésében az erkölcsi értékek és a vallás irányában süketté vált környezet valószínűleg nem is észlelné, még szavakban sem lehetne nekik megmagyarázni, a magyarázatot pedig a korábbi tapasztalataik alapján beléjük ivódott gyanakvás miatt el sem fogadnák.

Csak egy út lehetséges: az ókori *verba volant, exempla trahunt* elv alapján a gyakorlatban megmutatni, hogy a keresztény értékek, ezen belül az állapotbeli kötelesség teljesítése, a valódi teljesítményre való törekvés az egyetlen lehetséges életprogram.

GYÖKÖSSY ENDRE

Mit jelent ma homo christianusnak lenni? Ma és kétezer éve ugyanazt, amit ama galileai Hegyzen mondott Jézus: Ti vagytok a föld sója, a világ világossága és a hegyen épített város. Ám nem azt mondta: tietek mindez, hanem ti vagytok mind e három. (Mt 5,13-16)

Ma, aki nemcsak imádója, hanem követője is Gazdánknak: az egy csipet só. Nem méz és nem cukor. Sőt „aki” nélkül minden íztelen, amit főzünk, „kifőzünk”. Ami nélkül megromlik az eltett hús, és szaga lesz. Az embereknek is. Ezért hallhatjuk annyiszor erre is, arra is: bűdös gazember.

Nos: a szózó embereket várja ma is a világ, és „sóvárogva” várja, ahogy egykor várták az asszonyok az Erdély felől döcögő só-szekereket, hogy íze legyen az ételnek és a kamarában meg ne romolják a hús. (Róm 8,19)

Akkor is azt várja a mai világ, ha nem tudja megmondani mire, kire vár, csak így dűnnyög vagy követelőzik: igaz emberek kellenének, olyanok, akikre föl lehet nézni, érdemes odafigyelni, és hiteles életüket követni. Ma is sóra, szózó és megtartó emberekre várnak, akik megízésítik az életet és megtartják azt, hogy ne tömegsírokban bomolják ismét az embereknek húsa. Szózó emberek kellenek, akik nem töppednek bele a maguk kis világába, „sótartójukba”, hogy ott „megízetlenedjenek”, hanem magukat áldozva beleolvadjanak a munkás, feketebetűs hétköznapiok életébe, és megízésítve megtartsák azt.

Majd ezt is mondta Jézus: — Ti vagytok a világ világossága. Amennyiben visszaverjük a fényét, a világ Világosságát, mert mi csak másodlagos fényforrás lehetünk. De az igen. Sőt azzá kell lennünk. (Jn 12,36)

Szent Ágoston, Hippó püspöke Numidiába küldte egyik tanítványát, hogy az ott szolgáljon. Amikor visszatért, így számolt be püspökének: — Atyám, rettenetes sötétséget láttam ott. Ágoston így felelt neki: — Nem azért küldtelek, hogy sötétséget láss, hanem azért, hogy világíts.

Három egymásra acsarkodó tisztviselőnő dolgozott egy szobában, ahol egyre sötétebb hangulat urakodott el, ezért a főnökük — akaratán kívül — betett közéjük egy világító szívet, Jézus lámpás-leányát, s hetek alatt felragyogott a munkahely. Amikor a

fő-főnök el akarta helyezni, így könyörögtek neki az addig egymás ellen sötét intrikákat szövögetők: — Ne vigye el, ne vegye el a Napsugarunkat! — Mert akkor már így becézték.

Ha a ma kereszténye nem „ragyogó ember”, nincs joga, hogy panaszkodjék a sötétségre, és az abban bújkáló sötét alakokra, mert akkor nem fényt visszaverő ember, hanem azt elnyelő. Vagy csak önmagát világítja meg, mint a lámpás a véka alatt. (Mt 5,15) Csoda-e, hogy azt a bibliabeli „vékát” manapság — a bombázó repülőök korában — elsötétítésnek nevezik. Kyrie eleison!

Mit jelent ma homo christianusnak lenni? Világítani mindazoknak, „akik a házban vannak”. Az egyházban, az Európa-házban és a Világ-házban. A legtöbb fényforrás melegít, és ahol dideregnek, arra is szükség van: melegségre, mert vacogatóan hűvösödik.

Hegyen épített város is lehetünk, s azzá kell lennünk ma is. Valamikor ezek a városok, Jeruzsálemen túl az úgynevezett „menedékvárosok” voltak. (Józs 20 r.)

Manapság, szegénységünk idején is, annyi mindenünk van már, vagy még — csak emberünk nincs. Embere nincs az embernek, mint ama Bethesda tó mellett fekvő bálnának nem volt; így panaszkolta Jézusnak: Nincs emberem. Nincs az embernek olyan embere, aki észrevegye, megszólítsa és meghallgassa, pedig mindezek erőt adnak: vizgasztalást, reménységet, olykor gyógyulást is. Nemrégén azt mondta valaki egy ilyen megszólító, meghallgató *homo christianus*-ra: ő az én menedékem és siratófalam. Neki mindent elmondhatok, és tudom, nemcsak meghallgat, hanem hallgat is, s egy-egy ilyen együttlétünk után békességem van.

Homo christianusnak lenni ma is azt jelenti, amit kétezer évvel ezelőtt, s azóta is: vagy só, fény, hegyen épített város vagyunk, vagy csak „szövegelünk”. Így mondta valaki a vallásoskodókra, s így folytatta: életüktől nem hallom meg a vallásos szövegeket. Ám sóra, fényre, menedék-emberekre mindig és mindenhol szükség van és lesz. Most sürgősen.

GYURKOVICS TIBOR

Kereszténység ma — és mindig

A kereszténység ma az utcán hever. Nemcsak a fölszabadult lelkek kaptak utána, hanem nyúlós-nyálkás kezekkel az új üzletkötők, kártyaspielerek, tömegmanipulátorok. Az ember minden kanyarban Jézus nevébe ütközik, hol hívogatóan, hol fenyegetően, hol magakelletően. Aprópénzre váltják, ahogy Júdás szerzett harminc ezüstöt tettett csókjával. A napokban a Körút sarkán virított ez a plakát:

Ne félj a 91-es évtől!

JÉZUS

*meghalt a bűnödért, hogy
szabad és boldog
életet élhess!*

SZERET

*és gondoskodik rólad,
ha segítségül hívod őt,
semmiben nem hagy egyedül.
Ő mindenható*

TÉGED

*hív, hogy fogadd el őt mint
megváltódat és uradat.
Így kaphatsz tőle örök életet
már ezen a földön.*

Ó a győztes!

Fölfoghatjuk úgy, hogy eme plakátomány minden szava igaz, számomra mégis van benne valami viszolyogtató, valami mosóporszerűen üzleti — „neve, ha van, csak áruvédjegy, / mint akármely mosóporé...” — így PERSIL-t is lehet kapni, leszállított áron.

Így ömlik ki az utcára a kereszténység, fehér por alakjában, a szabadság utcaira.

A tömegszerűség minden eszme legnagyobb veszélye. A kereszténységnek valószínűleg az első két, három évszázadban volt a legnagyobb robbanóereje. Amikor a keresztények a katakombákban összebújva fáztak és mormolták üldöztetésük hitét. Amikor a puszta léleklétfenntartást szolgálta. Amikor egy világbirodalom világiassága és terpedő-tenyésző romlottsága ellen vértette föl híveit. Mikor nem tört és nem került hatalomra, hanem a lelkeken volt uralma, őket itatta át a maga bensőséges hatalmával.

Minden nyilvános tömegszerűség csökkenti az igazi lélekállapotot, főlhígítja a hit tömény porát, és könnyű fogantatást ígér. Billy Loman reszketeg vörös fejjel üvölti százezres tömegek előtt primitív tirádáit, és a jobb sorsra váró, nedves arcú asszonyok és olajos tekintetű férfiak féláljultan vergődnek az alacsony fokú tömeghipnózis mákonyában. Menedzsertársa, leutánozva éneklő prédikációit és lengeteg taglejtéseit, a komikumig eteti istenhígító ópiumát a tátott szájú emberekkel. Ez nem hit. Ez pojácaság, Krisztus tanainak albérteti lejáratása. Nívótlanságával többet árt a keresztény gondolatnak, mint az ellenzék hitoktatásellenes álhumánus ügyeskedése, vagy a kádárizmus rózsaszínlelése.

Most, hogy a hivatalos vasterror alól legalább fölszabadultunk, s ilyen értelemben igazándiból most beszélhetünk csak — és nem 1945-ben — fölszabadulásról, a kereszténységnek úgy kellene nőnie, mint a rózsának. Egyszerűen, melegen, közvetlenül. Egy ilyen benső és finom virágnak csöndes levegőre van szüksége, nem kell belőle sövényeket, lugast fabrikálni.

Ezért igen vigyáznunk kellene arra, hogy a kereszténység ne a hatalom képében jelenjen meg. Ne pártszerűen. Ne az uralkodás és kormányzás szellemében. Jól tudjuk, hogy a kereszténység legnagyobb gondjait nem a mohamedánok, a törökök vagy a hinduk, kínaiak okozták, hanem önmaga. A saját csonttámerevedése, szervezatisége, áljogállamisága. A pápaság akkor került a legnagyobb veszélybe, amikor elvesztette Krisztus melegét. Amikor e világnak adta magát — búcsúcédulákat osztogatott az örök életre. Pénzért, hatalomért. Nemhiába ebből támadt Luther protestálása.

Különösen nehéz helyzet ez ma Kelet-Európában, ahol súlyos évtizedekig csak szibériai internálótáborok, homokevő gulágok, börtönök vártak a papokra, hívőkre. (Kárpátalján találkoztam azzal a plébánossal, aki végigélte, hogy mellette tiporták el lelkész-

társát a harckocsik.) Különösen nehéz a helyzet itt, ahol a hívőnek sokszor kaméleon-szerű ügyességgel vagy félhülyének tettetéssel kellett hitét a szoba zugába mentenie. Gondoljunk csak azokra a tanárookra, akik nem sétálhattak olyan vakmerően a templomokban, keresztelőkön vagy esküvőkön, mint némely nagy mosolyú, oldalszisztyós párttitkárunk. Vagy gondolok csak arra a lányra (esetleg a sajátomra), aki templomjárása megvallásáért örökre le kellett mondjon a pedagógusi pályáról. Am: „aki megvall engem az emberek előtt, én is megvallom őt az én Atyám előtt”.

Ugyeljünk hát most a kereszténység diszkréciójára. S nálunk, negyven év befelefordulására, hitetlenségére, közönyére is. Nagyon óvatosan kell keresztényien „működni”. Bárhogyan is ítéljük meg a Horthy-rendszert, túlhangsúlyozott „keresztény kurzusával”, be kell ismernünk, hogy akarva-akaratlanul hozzájárult a vallási, sőt faji megkülönböztetések spóráinak életrekeléséhez. Erre pedig semmilyen mentség nincs. Főleg nem Krisztusban. Mindenki a maga üldözöttségét éli. Ehhez semmilyen mértékben nem szabad táptalajt nyújtani.

Ugyanígy visszahőkölök a keresztény harsányságtól. Teljesen egyértelmű, hogy Szent István keresztsgfölvételével Magyarország a Nyugat kereszténységének áramkörébe került. Ósei lekaszabolása árán, tűzzel és vassal megteremtette azt a keresztény rendszert, melyben az ország ezer éve él. E büszkeség jogosságát senki el nem veheti. De ezt a büszkeséget szerényen kell viselni. Nem biztos, hogy újfent ezeréves kacagásokban kell keresztény minisztereinknek a pénzügy- vagy belügyminiszteri előszobában megjelenniök, mint Reményi Schneller Lajosnak vagy Imrédy Bélának. Nem biztos, hogy augusztus huszadikán olyan harangzúgást kell zúdítanunk tömegnyomorban élő, Kádár Jánosért síró asszonyok fejére, hogy süketen hallgassanak múltjuk kommunista sötétjébe, vagy olyan tömjént lengetnünk egyetemistáink szemére, hogy még Einstein relativitási egyenletét se lássák. Fennkölt ünnep legyen, de nem biztos, hogy pap-harci menetben kell fölvonulnunk egyenruháink mámoros cserkészbódulatában.

Mert Krisztus belül van. Ha ma, ebben a fölszabadult, a másikat letipró, könyörtelen és anarchista, rablőszabadságú világban és ügyeskedést milliókra síbóló, sajtószabadszag légkörben valaki mint keresztény előállhat, az csak Assisi Ferenc lehet. Mezítelenül. A nap testvéreként, a hold testvéreként, a madarak pártjának szószólójaként, a virágok isteni barátjaként.

*Valakitől én azt tanultam,
a szeretetnek nincs határa...*

*Azt mondta, hogy a szeretetnek
szabálya nincs, de mint a rózsza
kinyílik egyszer s elborítja
az utakat, a fát, a kertet
s levelét az ajtóba dobja.*

*Még óvni sem lehet a kintől,
tövisek közt fog vágyakozni,
a földben nyugszik, százezernyi
kapától, daltól meg nem indul,*

— egyszerűen fog fölfakadni.

VILLÁNYI LÁSZLÓ

Bocsánat

*Megéltem kétszet tizennyolc évet,
elkövettem, mit elkövethet ember,
megértem a tőlem menekülőt;
mennyi mindennek voltam veszejtője,
lehet öltem, s magam sem tudom,
észrevétlen éles fegyver birtokolt;
nincsen ember, felmentést ki adna,
— bocsánat — köszönnöm így kellene,
áldását kérve bogáncsnak, sirálynak.*

Keresztes Szent János

*Kiderült, hogy rózsa illatát:
az atomok geometriai elrendeződése,
és kötési szöge határozza meg;
a molekula geometriája fontos,
nem az, hogy milyen elemekből épül,
azonos alakzat, azonos szagot áraszt;
ujjonghatna, akinek ez magyarázat,
de miért az Ó atomjai rendeződtek úgy,
hogy halálában: rózsailatú lett teste.*

Négy beszélgetés Anton Pavlovics Csehovval (IV.)

Minden asztali beszélgetés elcsendesedik a végén. Észrevesszük és elfogadjuk, hogy bontják az asztalt. Nem mintha nem tudnánk ezt előre — mindannyian célozgatunk rá, mórivalunk vele, ki-ki a maga módján. Mint a fekete kandúrral, akiről Kipling óta illendő tudni, hogy *mindig egyedül jár*. Mindenki számára személyre szólóan egyedül. Fölbukkan, eltűnik, átsuhan a masszív és megfoghatatlan jelenlétebe. A halálnál nincs hűségesebb szerető, s egy egész életet töltünk el azzal, hogy háritjuk, s kisiklunk a törleszkedése elől; vagy éppenséggel kokettálunk a hangulat-csalátkeivel. Ha nem Csehovval beszélgetnénk, tán nem jutna eszünkbe ilyen gordonkázó hanglejtéssel szóba hozni a halált; hanem jó okkal egészen másképp. De most róla van szó, az ő emberi felhangjairól. Nála a halál akkor is *dúdol*, ha reccsenve és hörögve következik be. Az elmúlás alkatrésze Csehovnál, az élet egyéb alkatrészei mellett. Innét a megkülönböztetett ragyogás és törekenység rajta — és a teremtett figuráin. A kandúrral többnyire így enyeleg: „Az orvosok megállapították, hogy a tüdőcsúcsomban van egy folyamat s rám parancsoltak, hogy változtassak az életmódomon. Az elsőt még megértem, de a második érthetetlen s szinte lehetetlen. Előírták, hogy falun éljek, de hát falun éppolyan nehéz megóvni magát az embernek a gondoktól meg bajoktól, mint a pokolban a tűztől. De azért majd igyekszem... Beszüntetem az orvosi gyakorlatot a faluban. Számomra ez megkönnyebbülést, de nagy nélkülözést is jelent. Lemondok valamennyi járási tisztiségről, háziköntöst öltök, sütkérezem a napon és sokat eszem. Rámparancsoltak, hogy naponta hatszor étkezzem s felháborodva állapították meg, hogy roppant keveset eszem. Megtiltották a sok beszédet, az úszást stb. A tudómön kívül egyéb szerveimet egészségesnek találták. Nekem úgy rémlett eddig, hogy csak annyit ittam, amennyi nem ártott; most a vizsgálatnál kiderült, hogy kevesebbet, mint amennyihez jogom lett volna. Ejnye, de kár! Kevés vért köpök. Azután az este után, hogy Tolsztoj itt volt nálam (hosszú ideig beszélgettünk) reggel négy órakeresztéig erős vérömlést kaptam. Különböben sokan járnak hozzám, virágot, cukorkát, ennivalót hoznak. Egyszóval: boldogság.” De ha kell, *beérett* boldogságát hajlandó megfogalmazni másfajta szókimondással is: „Általában egészséges vagyok, betegségem csak részleges. Így például a köhögés, a rendellenes szívverés, no meg az aranyér... Lehet, hogy a dohányzás abbahagyása miatt nem hat meg többé a tolsztoji erkölcs, s lelkem mélyén ellenszenvvel viseltetek velem szemben, ami természetesen nem igazságos. Bennem paraszti vér csörgedez, engem nem lehet ámulatba ejteni paraszti erényekkel. Gyermekkorom óta hiszek a haladásban... Szerettem az okos embereket, a mozgékonyt, az udvariasságot, a szellemeséget, de azzal szemben, hogy az emberek tyúkszemüket vakargatták s kapcájuk fojtó szagot árasztott, éppoly közömbös maradtam, mint azzal szemben, hogy az úri kisasszonyok reggelente papírra csavart hajjal járnak-kelnek... A józan ész és igazságosság azt sugallja, hogy a villamosságban és gőzben több szeretet van az emberek iránt, mint a szűzi életmódban, s hogy tartózkodunk a húsevéstől. A háború gonosz és a bíróság is gonosz, de ebből nem következik, hogy háncsbocskorban kell járnom s ott aludjak a kemencepadkán a béreseimmel meg a feleségével stb... Elegendem van mindenféle okoskodásból s a Max Nordau-féle szétolókat undorral olvasom. A lázas betegek nem kívánják az ételt, de valamit mégis kívánnak s ezt a határozatlan óhajukat így fejezik ki: 'valami savanyút'. Én is éppen így szeretnék valami savanyút.” Bár miközben ezen füstölög — az orvos, a test és lélek orvosának kötelességérzete sem lanyhul benne egy pillanatra sem. A szintén betegeskedő Bunyint például így injekciózza a távolból: „Üdvözlje a kedves, meleg napfényt, a nyugodt tengert, élje világát, vigasztalódjék, ne

gondoljon a betegségekre s írjon gyakrabban a barátainak... Mi jókat eszik Nizzában? Sörög Colbert módra ott nem kapható, a harcsa pedig nehéz magának, a pirogok zsírosak; baromfiból a csirkén kívül nehéz mást ajánlani, hacsak nem galambot... Nos, ne felejtse el a maga komor, északi honfitársait, akiket kínoz a rossz emésztés, a rosszkedv. Csokolom és ölelem. Az ön A. Csehovja. Ma sózott hús és pulyka van nálunk ebédre." Moszkvában aggodó feleségét pedig így szedi ráncba a jaltai betegágyból: „Hagyj fel a kesergéssel, hagyj fel! Nevezz! Nekem megengedhető a kesergés, mert sivatagban lakom, dolog nélkül, nem látok embereket, nincs az a hét, hogy ne lennék beteg, de te? a te életed mégiscsak teljes, akárhogy vesszük is." Vagy éppenséggel olyan tantörténettel szolgál, mely vigasztalhatja ugyan az aggodó asszonyt, bár egy kissé többértelműen... „Jóságos feleségem, nem bízol bennem, mint orvosban, mégis meg kell mondanom, hogy Korszakov hajlamos a pesszimizmusra... Volt egy kislány betegem, két-három hónapja gyógyítottam már, mikor meghívtam Korszakovot konziliumra, ő a kislányról lemondott, aki viszont ma is él és régen férjhez ment. A hátgerinctuberkulózis pedig még messze van az agyvelő- és gerincvelő-sorvadástól." S közben újra és újra kipillant a betegágyból a haza tágasabb horizontjára is: „Szép az isten világa. Csak egy nem szép benne: mi magunk. Mily kevés igazságosság és békesség van bennünk, mily ostobán fogjuk fel a hazafiasságot! A részeges, zuhlott férj is szereti a feleségét, gyermekeit, de mi haszna az ilyen szeretetnek? Mi is szeretjük a nagy hazánkat, de miben nyilvánul meg ez a nagy szeretet? Tudás helyett pimaszság és mértéktelen beképzeltség, munka helyett lustaság és disznóság, nincs igazságosság, a becsületről alkotott fogalom nem megy tovább az 'egyenruha becsületénél', annál az egyenruháénál, mely nálunk mint megszokott látvány ékesíti a vádlottak padját. Dolgozni kell. Minden egyébbe a pokolba. S ami a fő, igazságosnak kell lenni, a többi mind magától jön."

Még nincs harminc éves, mikor egy jóbarátját a bizalmas együttlétnek ilyen őszies álmodozásával kecsegteti lelkesen: „Látott ön valaha hosszú országotat? Ide — ide kellene nekünk együtt elmenni! A kereszték még megvannak, de az út már nem olyan széles; szomszédságában megépítették a vaspályát s az utat jóformán már senki sem használja. Szép lassacskán benövi a fű, tíz év múlva teljesen eltűnik, vagy óriásból közönséges dűldűttá silányul. Jó lenne magunkkal vinni Scseglovot is. Egészen besavanyodott és irodalmi jövőjét kormos üvegen keresztül nézi. Jót tenne neki a friss levegő, meg az, hogy új embereket lásson." Ha hozzávesszük, hogy mindezt akkor írja, mikor épp felépül egy súlyos hashártyagyulladásból, és kinszenvedésekkel teli éjjelt tölt Mojszej Mojszejevics vendégfogadójában, ahol a zsidó egész éjjelen át mustártapaszt és borogatásokat rakott rá — ha ezt is mögéje látjuk az ő „hosszú országútjának”, talán nem hamis tükörben pillantjuk meg időtlen alakját. Erre az országútra invitál bennünket is, az olvasóit. Nyoma sincs annak, hogy benőtte volna a fű; hiába építettek melléje vaspályát. És a kereszték is mind megvannak mellette épségben. Nem lenne stílusos, ha elbúcsúznánk tőle a beszélgetés végén. Egyszerűbb a dolog: mi maradunk egy kicsit még, és nélkülözzük őt, míg újra kézbe nem vesszük.

Ottlik halála

Nem tudom, hogy igazából mikor történt. A léleknek egy törésvonala mentén bizonyára már nagyon régen: hiszen az *Iskola* legfontosabb mondanivalója Medve halála. A regény bevezetése, mely *Az elbeszélés nehézségei* címet viseli, barokkos fordulataival, két — vagy talán már ott is több? — egymást fedő idősíkjával, melyek, végigolvasta után mintha újabbakat is megnyitnának, s melyek egyben trompe-l'oeilnek is tűnnek, falrafestett játékszínnek, falrafestett időnek, ez a bevezetés, mely 1957 és 1944, Szeredy és az elbeszélő Bébé, meg Bébé emlékezete között vibrál, a zenei töredékeknek ez az összefonódása a rezonáns dallamok beláthatatlanul gazdag szövevényét kelti életre, és egyetlen akkordban nyugszik meg: *Gábort kellene megkérdezni*. Olyan, mint a zenekari nyitányok, melyekben először jelennek meg a későbbben majd kifejtendő nagy témák, s melyeknek befejezése, a harmóniai kitérőket feloldó nagy crescendo valójában nem befejezés, hanem kezdet, kinyílás, a függöny széthúzása — csakhogy itt ez a belső feszültségünket feloldó és egyben a végsőkéig fel is fokozó kép nem más, mint egy halott üzenete, Medve Gábor cukorspárgával összekötözött emlékei. Voltaképpen ezt a halált magyarázza az egész regény — ezért kell másutt kezdeni az elbeszélést, Szeredy történetét azzal, hogy *Magdával ez az egész dolga úgy kezdődött, hogy Brassóban a fényképész házában vett ki szobát. De nem is úgy. Úgy kezdődött, hogy harmincnégyben vidékre helyezték. Illetve úgy, ahogy Medve kézírata: ezerkilencszázhuszonhárom ószén*. Akkor, másodéves al-reáliskolai növendék korában történt az, ami most, 1957-ben, ebben a jelképesen jelentős esztendőben a halálához vezet.

De vajon csakugyan 1923-ban? Az iskolai évek múltjában nemcsak megtörtént, hanem észre is kellett venni azt, ami a kiszolgáltatottság és a megfosztatás minden jelenidejével rokon, a „teremtés botrányát”, az elembertelenítés mechanizmusát — de erre már csak az a felnőtt férfi képes, aki felnőtt-élményeiben ismerte fel a maga és a világ határhelyzeteit, és a felismerés ütését képes oda visszavetíteni, ahol ezt egyszer már, többé-kevésbé öntudatlanul megélte. Nem csak a gyermekkorak, hanem a bennelevésnek a rálátást eltakaró öntudatlanságával — de éppen ez öntudatlanság miatt az élmények létfontosságú beivódásával. Ezért tehát érdektelen az a kérdés, hogy élményregény vagy modell-e az *Iskola*: szükségszerűen az, aminek a felnőtt férfi látja: a létezés néma végpontja, csend, de nem azért, mert nincs ami a hang hullámaint közvetítené — hanem mert óriási feszültségében mozdulatlanra dermed a levegő; közege átalakul. Az, ami ezekben a határhelyzetekben történik, elmondhatatlan, mert mindig halál az, belehalás és újrafeltámadás a létezés egy más formájában: abban, amely azután már magában hordja a semmit; Ottlik számára a Medve sorsában valóságosan megélt, mégis túl lépett halált.

Ez az el-nem-beszélt halál a tengely, mely körül a regény forgása megindul, mitikus központ, átjáró pokol és feltámadás között, és egyben átjáró az én és a másik között is. Az *Iskolának* két nagy és elválaszthatatlan témája van: a halál, pontosabban a megdermedés: *M. nézte az eget és látta is, amit néz. Közel kilencszázszor fog még így leszállni a nap az Alpok nyúlványai mögé, de ő soha többé vagy legalábbis rettenetesen sokáig nem fogja látni, amit néz*. És a másiknak, a barátnak belső jelenléte, az, ami a megnevezhetetlen kimondását mégis lehetővé teszi: *Uramisten, gondolta Medve, hogy megszoktam őket. És: De hát össze vagyunk kötözve, s még csak nem is úgy, mint a hegymászők vagy a szeretők, nem azzal a részünkkel, amelyiknek neve, honossága, lakcíme van, s tesz-vesz, szerepel, ugrál a világban,*

hanem igazában a nagyobb részünkkel vagyunk összekötözve, amelyik nézi mindezt. S ezért a két témáért, melyek mindketten olyan létállapotot fejeznek ki, melyek nem szoríthatóak a realitás és a jelképesség, az „így volt” és a „most ilyennek látott”, a valóság és a jelkép kategóriájába, ezért kell az *Iskolát* a megszokottól eltérő esztétikai szempontok szerint értékelnünk. Azt hiszem, az a szó, ami leginkább kifejezi azt az állapotot, amellyel olvassuk: megrendülés. Olyasfajta érzés ez, mint ami a léten túlinak, az isteninek érintésekor fog el bennünket — noha az *Iskola* nem ezt a transzcendens távlatot nyitja fel előttünk. A szent borzongáshoz hasonló érzés az isteni ellentétéből, a teljes megfosztás metafizikájából fakad.

A jelentőség éreztetése — pontosabban az, ahogyan az író átjárja az a világlátás, melyben, mint a gyermek számára az óriásivá nőtt árnyékok, az iskolai élet minden aprósága lét és nemlét feszültségének súlyát veszi magára —, ez a feszültség, mely egyszerre van innen és túl a jelképességen, ez teremti meg a regénynek azt az auráját, melynek holdudvar-kerületén nem tudunk átlépni. Sok év után — és ez a sok év egyaránt jelenti a saját látásmódom érlelődését és a modern magyar prózairodalom virág-baborulásának időszakát — ma már nem tartom az *Iskolát* olyan tökéletes, mindenek felett álló remekműnek, mint első olvasásakor. De amikor olvasom, részleteiben (főleg a könyv első felében) ma is ugyanazt a lenyűgözöttséget érzem, és egyik legnagyobb értékének ma már azt tartom, ahogyan gyengeségei ellenére ezt a lenyűgözöttség-élményt megteremti.

A pokolraszállás és a feltámadás, az én és a te ellentétpárjainak összefonódása a feltétele annak, hogy a leírt élmény a kifejezhetőségig elviselhetővé váljék. Elterjedt legenda, hogy Medve alakjában Örley István elevenedik meg. Ottlik Hornyik Miklósnak adott interjújában — alighanem legfontosabb vallomásában, amit az *Iskoláról* elmondott — tagadta ezt. Valószínű azonban, hogy Medve mindenképpen személyes vonzalmakból, vágyakból, ideálokból született. Ezért bírja el a rávetített óriási érzelmi feszültséget, mely úgy mutatkozik meg, hogy vele történnek mindazok a megnevezhetetlen események, amelyek egy mitikus út, a lélek alászállása és felbukkanása fordulóiként értékelhetőek. De nem csak azért azonosítjuk az íróval, hanem mert alakja kezdetől fogva a személyességnek szinte testi ismerőségével érint meg bennünket; lehetetlen, hogy ne érezzük: legbensőbb vallomását hordozza. Nem mondanivalójára és nem a vele sorozatosan történő eseményekre — még csak nem is a Medve-i magatartásra, helyesebben erkölcsi tartásra — gondolok, hanem paradox módon arra a távolságra, amellyel az író ábrázolja: a túlságos személyességet kompenzáló vágyott különbözősége. Csak a saját reflexióinkból következtethetünk: az, hogy mi, olvasói (vagy, ebben a fájdalmas búcsúzóban hadd engedtessek meg a vallomás is: hogy én) Medvében látjuk, állandó suhanásban távolodni és fölénk magasodni az író, vajon nem azt jelzi-e, hogy ő maga is önmagától eltávolodni kívánt, s ezt csak úgy tehetette meg, ha egy másik, létező — vagy létezett — személybe transzponálja azt az élményt, amit Medve sorsával az iskolának és alighanem minden hasonló határhelyzetnek „halálóságaként” kívánt bemutatni. Medve valójában háromszor hal meg a regényben: először, amikor anyja megérkezésekor bizonyos lesz abban, hogy hazaviszik (nem reménykedik, hanem bizonyos benne!), és aztán „észreveszi”, már akkor, amikor nincs észrekerve az észrevevéshez, azt, hogy nem. Másodszer, amikor megszökik és visszafordul, harmadszor pedig, véglegesen, amikor a cukorspárgával átkötözött kéziratcsomót elküldi Bébének. Mindhárom pusztá leírás, az író reflexiói nélkül — mégis, személyesebb a személyesnél és eltávolodottabb minden tárgyilagosságnál. A ránk kényszerített átélés szenvedéséből és abból az iszonyból, mely eltávolít a teljes átéléstől, az önmagával ellentétes kettősségből ötvöződik az az emelkedettség, az a jó értelemben vett pátosz (amihez persze Ottlikot az ifjúságában szokásos irodalmi stílus is hozzásegítette), mely a regény külső és belső mítoszát megteremti. Ez a pátosz a leírás látszólagos, valójában

erősen szelektált hiperrealizmusából fakad — és ez az, amit Ottliktól egy nemzedék prózairói megtanultak.

Most, halálakor, ki kell mondanunk, és igazában ezért siratjuk őt: az *Iskola* halálos tragikuma élete egészében feloldhatatlan maradt. A nagy regény és a teljes életmű csonkasága abból fakad, hogy a tragédia felszálló ága, a katarzis, kevésbé hiteles, mint a lemerülő. A mindentől megfosztatást átéljük — de azt a szabadságot, amiről Bébé beszél a Lukács uszoda lépcsőin, már nem; és a regénynek azok a részei, melyek a lépcső felmenő fokait ábrázolnák, kevésbé „pancsolatlanok”, mint a mélypontot, a Medve szökését és visszatérését megelőző fejezetek.

Annak idején nekem kellett megmondanom, hogy felesége halálosan beteg. Az Astoriával szemben akkoriban deszkapalánk húzódott, előtte néhány pad. Itt találkoztunk, este volt. Cipi mondott egy keserű mondatot, amivel magát, engem, vagy a távollevő Gyöngyit akarta vigasztalni, talán csak udvariasságból. Aztán felállt, kezét csókolta és elment. Most is így látom, amint magas termete, imbolygó járása belevész saját reménytelenségének sötétjébe.

HORVÁTH ELEMÉR

az isten oroszlánjai

*dánielnek nyalogatták kezét
a cirkuszban pedig a saját szájukat
rejtelmesek az isten oroszlánjai
mondja az ifjú plébános
az aranyozott szószékről
s ezt mindenki azonnal érti
a szalmatetős faluban
melyről sokszor nem tudható
hogyan az isten előtt van-e
vagy az isten háta mögött*

Hol lakik a Kisjézus?

Tariménes, a napnyugati bölcs, elsőként alkalmazta a csöppnyi, zsebedugható asztrolábot, és az azzal kombinált mikroszippel működő mini-szextánst a betlehemi vándorcsillag karácsonyi fényének felderítésére. Abban a korban élt, amikor a régi legendákról kiderült, hogy konkrét tényeket takarnak, a tényként felfogott dolgok egy része pedig legendákká foszlott szét. Az égigérő fa tetején aranygombként csillogó pitykében felismerték a Sarkcsillagot, az Esthajnalcsillag viszont kénköves, tűzgözös bolygó lett. A Szaturnuszról kitűnt, hogy nem gyűrűket, hanem optikai csalódást hord a derekán, ezzel szemben a világ leghatalmasabb orkánja dül a felszínén.

Nos, a betlehemi üstökösről egy írországi csillagvizsgáló csoport kimutatta, hogy évenként visszatér, és legfényesebbnek mindég más és más pontról láthatni. Caelum purissimum, felhőtlen égen szabad szemmel is láthatni, de ki más, mint a tanulmányozásában elmélyedt tudós ismeri föl visszatérő betlehemi jelzését? És kinek van műszere ahhoz, hogy bemérje, kalibrálja eme különös és ritka fényt, egy olyan kicsi műszerrel, mint a mini-szextáns, melynek számlapja a gonbostűfejnél is kisebb, és valójában csak a lacrima humana nagyítólencséjén keresztül látható?

Tariménes pedig éppen erre vállalkozott, amikor fölvette mér földes csizmáját, mint aki hosszú útra készül, s aztán, kertes háza pajtájának tetejéről még egyszer bemérte a csillagot. Megdöbbenet tapasztalta, hogy az üstökös merőlegesen nézett le saját kis falujára — mármint arra a településre, ahová a bánáti úriúriembert évekkel ezelőtt befogadták, azt követően, hogy a Duna-medencéből kipenderült.

Bezörgetett most szomszédjához, a motorszerelőhöz, megtudakolandó: hol született kisded a napokban, mert ajándékot szeretne vinni neki. A szomszéd nagy szemeket meresztett, szülőanyát a közvetlen környéken nem ismert. *Ha valaki, akkor a sarkon lakó detektívfelügyelő biztosan tudni fogja* — mérlegelte a helyzetet a Hyberniában borkereskedésből élő, csendesen öszülő férfiú. A felügyelő szabadnapos volt, a falu közepén, a templom mellett, a csárdában iddógált barátaival. Írthonban a december huszonegyediké még nem ünnep, és valahogy el kell tölteni az időt (mi kinn zimankós, benn dohányfüstös), besötétedés és az éjféle mise között. A csárdában ivott az asztaltársaság egészségére, azok az övére, a sör habja lobogott, majd lecsorgott az asztalról — szülőanyáról, kisbabáról senki nem tudott. Murphyék legkisebbik gyereke már két éves, Kennellyké három, mondták.

Tariménes egy aranypénzt vitt a zsebében, babaolajat és vattapelenkát a táskájában. — Kérdezze meg a papot — kurjantott egy vörösorrú atyafi, s bölcsünk máris bekoctogtatott a paplak fogantyús bronzkocogatójával az egyházfi ajtaján. A galambösz plébános éjféle szentbeszédére készült odabent. — Újszülött, újszülött — motyogta, elismételvén Tariménes kérdésének kulcsszavát, és közben rázta fehér fűrtjeit. — Hopp! — csapott hirtelen a homlokára, csakúgy csattant. — Hacsaknem... — és ezzel kifelé mutatott, a rétre, hol előző este óta egy lakókocsi rostokolt. Egy öreg csacsi és egy fiatal üsző legelt mellette. A pirinyó műszer felfénylett. Tariménes megilletődve kopogtatott a vándorkocsi ajtaján.

Fiatal nő kukkantott ki, kócos volt és tejszagú, az imént tette le a babát a melléről a mőzeskosárba. — Ajándékot hoztam — szólt Tariménes, és letette az olajat és a vattapelenkákat. — Maga az egyetlen — válaszolta a nagyszemű fiatal anya —, aki nem az aranypénzt keresi rajtunk. A másik faluból el kellett jönnünk, mert a férjemen keresték. A vándorlókat vádolják mindenütt: cigányok, mondják ránk, holott írek vagyunk, csak szegényebbek.

— Az aranypénnél itt van a zsebemben — mondta Tariménes —, egy farmertől vettem. Kiderül az igazság, csak ki kell várni. A csecsemő megrázta csörgőjét és nagyot nevetett örömeiben.

Egy évre rá, 1989 adventjének idején Tariménes nekiindult, hogy szülővárosában töltsen a karácsonyt. A határokon elsőnek az orvosos és élelmet szállító teherautók jutottak át baj nélkül, oda, hol a táj és az emberfia több lőtt és vert sebből vérzett. Imitt ölelték, csókolták, amott átkozták, ütlegelték egymást a két kultúrájú honfiak. Megszabadulván Nicolae Heródestől az egyik a másik anyanyelvére panaszkodott, horrorile dictu, ki akarta tépni; a másikkal a neve fájt, a szíve fölött, a harmadik egybe akarta volna terelni mindazt, akit meglátott, mint a juhokat, nem észlelvén, hogy köztük báránybőrbe bújt farkasok is lappanganak. Tariménes sem ismerte ki magát, és nagy meglepetésére szolgált, hogy Bóvedeste éppen itt villant meg kis műszerének számlapja. A piactéren álldogált éppen, ajándékok közt válogatandó: fekete-fehér pruszlikot vegyen-e, hímzett keszkenőket, vagy kivarrt bekecsket?

A fény ösztökélte: keresni a kisdedet.

— Itt hiába kutat, jóember! A tér sorházaiban meglelt emberek laknak — mondta egy pakulár, aki furulyákat faragott és árult.

Am ahogy az ég odafönn szorosra vonta magán fekete bundáját, az asztrolábikus mikro-sextáns mini számlapja egyre fényesedett. *Nem kétséges, merőlegesen a fejünk fölött tanyázik most a betlehemi csillag*, morfondírozott a hazalátogató.

A gyertyaöntő mécsesárus sátránál többen álltak sorba. — Márminthogy újszülött? — nézett föl az oláh. — Látja azt a kalapos templomot? Az a zsinagóga. Mellette van a két kulacsos rabbi háza. Van annak egy leánya...

— Az a rifke? — szólt hangosan egy berbécsbőrkuccsmás transszilván vevő, — ott ne keresse a Kisjézust, barátom! Az a rabbi kollaboráns volt. Lánya: egy titkosrendőr babája.

— Nameghát — tette hozzá a felesége —, a választott nép tagjai amúgyse ünneplik a karácsonyt.

Látva eltéríthetlenségét, egy ismeretlen, marcona tekintetű fiatal férfi Tariménes zsebébe csúsztatott egy levelet.

A hazalátogató nekiindult, mert aligha tehetett mást. Két ezredévvél annalélte sem volt valószínűtlenebb, hogy egy jó családból való, ám szükségben és áldott állapotban lévő leányanyát meglátogasson három bölcs elődje. Mi másból tellett volna az egyiptomi menekülés és visszatérés költségeire, mint elődeinek ajándékaiból?

A rabbi megszaggatta köntösét, hamut szórt a fejére, és a konyhában ült egy sámlin. Felesége szótlánul téve kínálta Tariménest. Miriam, a leányuk sem volt vidámabb. A szép, fekete, teltkarcsú teremts az ágyban ült és réklit kötött. A gyermek a bölcsőben feküdt, rámosolygott Tariménesre és tapsikolt örömeiben.

— Hoztam valamit — mondá a külsországból jött férfiú.

— Vigye is vissza, amit hozott — szólt fakó hangon a rabbi. — Láthatja, nem szenvedünk szükségét.

Anyagilag nem, gondolta Tariménes, miközben mézet tett teájába és bele-belemártogatta a mogyorós puszedit, hogy az megpuhuljon, *de itt* (a csecsemőt leszámítva) *tábor* *vert a bú*. S mivel nem született diplomatának, rögvést a dolog közepébe vágott: — Azt mondják, ön kollaborált Heródes bandájával.

Az őszes szakállú pajeszos zsidó pap égnek emelte véraláfutásos két szemét: — Talán a gárdakaszárnya nem a juhászéktól vette a paprikásnak való birkát? Nem-e azok az asszonyszemélyek dekorálták föl a kultúrházat, Heródes arcképével, akik most a piacon kriszkindlit vásárolnak? És vajh, mivel mással világított a párttitkár maga, amikor vilány nem volt és olaj sem már, mint a gyertyaöntő mécseseivel?

Tariménes előhalászta a reabízott levelet és tanulmányozni kezdte. — A gyermek apja... — szólt tiszteletteljesen Miriamhoz — úgy hírlík...

A leányanya tisztán és keményen nézett vissza rá. Fekete szeme villant. — Tiszteséges ember az — mondta halkán, de határozottan.

Tariménes meghajolt: — E levélben elismeri az apaságát.

A rabbi lélegzetért kapkodott: — És ki ő?

— A helybeli ellenállás vezére — válaszolta Miriam.

A tíz híján kétezredik karácsonynak éjszakáján Jeruzsálemből Betlehembe hajtattak Tariménes, taxival. Jeruzsálem nagyváros, fele izraelita, fele muzulmán, a harmadik fele pedig az évszázadok során idetapadt, s ma a turistákkal keveredő nép. Ennek a harmadik résznek jelentős hányada Betlehemben kívánta tölteni a szent nap valamelyik szakát. Többezren a Jézus születése bazilikát választják táborhelyül, hol ilyenkor éjjelnappal folyik a szertartás, és kőfalainak védelmébe özönlik, majd onnan a nagy térre kiömlik a tarka tömeg. Az emberek ajkán imádság és ének, zsebükből izraeli sékel és sokszínű más valuta vándorol az arab jászol- és az olajfából faragott kisbetlehem-árusok zsebébe. Vannak akik itt, Jézus szülőfalujában szállnak meg, mely egy kis hegyi fészek most is, noha három fogadója és több tucat kiadó szobája van, a többség azonban Jeruzsálemből jön és oda megy. Gyalog sem több az, mint egy jó fél napi járás.

Jeruzsálem közepén, Heródesék egykori palotájában van a helytörténeti múzeum, a város hatezer évéről. Már a zsidók előtt is volt itt település, és az arabok így mondják: *insallah*, utánuk is lesz. Közben rengeteg vér folyt: kánaáni, moábita, zsidó, római, kereszties, török, angol, zsidó, arab. *Nemde címkék ezek, gondolta Tariménes, amiket, koronként, magunk adunk, magamagunknak?* Igen is, meg nem is. Mert kétséges ugyan, hogy génjeink ismernék eme címkéket, tudatunk viszont igencsak ezeknek segítségével igazodik el a megcsontosodott szokások bábelében.

Míg Tariménes Betlehem faluja felé taxizott, a Szentföld szomszédságában hadgyakorlatra készült háromnegyedmillió iraki és negyedmillió amerikai katonára. Mellénye alatt Tariménes illatos olajat vitt egy aranszelencében, keblére cipzározva azt; a katonákat is az olajért rendelték oda, a kuwaiti olajkutakért.

Tariménes megnézte a bazilikát, kívülről, mert a sort képtelen volt kivárni, majd visszaült a taxiba, hogy a hatalmas kőkegyhely helyett az élő jászolt keresse. A betlehemi csillag fényét kiszűrő műszer számlapja ugyanis pislákol.

— Barátom — szolt zarándokunk a gyanakvó izraeli taxisofórhoz —, egy kisdedet kell megkeresnem, annak hoztam ajándékot.

— Uram — nézett fel feketén a kocsi vezető —, errefelé mind arabok laknak.

Mivel éjszaka volt és sötét, a bazilikától távolabb csupán az ég sátrának lámpái világoltak és alattuk, mint a föntiek földi visszfénye: a hegyvölgyes falu szerény fényei. Mindez festői volt és regényes, mert kőhajításon belül látszik csak a nyomor. Tariménes konzultálta műszerét, és egy távolabbi domb irányába hajtattott.

— A dombtetőn őrség van — szolt a vezető —, addig elmegyek. Onnan tapodtat sem. Veszélyes.

Meg is álltak a magaslaton. Túlhan, az ereszkedő felénél, vályogházikó állt, előtte birkák és kecskék. A bánáti zarándok legyalogolt. Aztán bekopogott a rozoga, festetlen deszkaajtón.

— Mit akar? — kérdezte egy fiatal női hang bentről, rémülten.

— Ajándékot hoztam a kisdednek — mondta alázatosan Tariménes, és fejet hajtott, amikor belépett. A fiatalasszony kuszkuszt főzött a tűzhelyen. Eltakarta az arcát, midőn Tariménest meglátta. A gyermek a földön feküdt, a gyékényen, balról egy kutya, jobbról egy cica melengette. A kutya horkolt, a cica dorombolt, a csecsemő édesdeden durmolt.

Az asszony a kötényébe törölte a kezét, és előrenyújtotta. — Az édesanyám rögvest jön... a férjem... a férjemet (szemét elfutotta a könny) lelőtték.

— A kisded mindahányszor békét hoz a földre — mormolta alig hallhatóan Tariménes, és átadta ajándékát. — Ha megszorulnak, adja el az aranszelencét Jeruzsálemben.

— Nem az én dolgom — mondta a taxisofór —, de ha már Jézusról van szó, az legalább zsidó volt.

— Manapság minden évben más-másnak születik — felelte Tariménes.

CSENGŐDI BEÁTA

Lámpás vagy nekem

(II. rész)

A téren sok olyan gyerekekkel találkoztam, mint én, a szeretet hiánya hajtotta őket is az utcára, akárcsak engemet. Hamar befogadtak a bandába. Inkább vállaltam az utca ridegségét és a banda farkastörvényeit, mint otthon az állandó civakodást és a szeretetlenséget. Csavargás közben találkoztam egy igazi baráttal, egy kiskutyával. Hűséges barátom lett. Ha éjjel kettőkor kiküldtek, mert az útjukban voltunk, felöltöztem, hívtam a kutyámat, és mentünk a játszótérre. Hintázás közben sírva beszéltem a kutyámhoz, és biztatgattam: — Ne félj Bubu, még lesz jobb is!

Egyre elviselhetetlenebbé vált az otthoni légkör. A bandában is eléggé elharapódzott az alkohol- és a drogfogyasztás, a füvezés és a szipuzás. Egymást bódítottuk, s ajánlottuk egymásnak a legjobb bódítószereket. Szomorúságomban elkezdtem inni. Azt hittem, ez mindent megold. Én már úgysem kellek senkinek, még a kutyámnak sem, ő is elhagyott, szeretetet senkitől sem kaptam. Ha iszom és füvezek, legalább elfelejtek mindent, de főleg a jelent. Rendszeresen dohányoztam, kávéztam, és az alkoholt kortyolgattam már hat-hétévesen, 13-14 évesen pedig rendszeresen ittam.

Egy nyári este, betöltöttem már a tizennyegyedik életéveimet, észrevettem, hogy egy csinos, jólöltözött férfi bepillant az ablakunkon. Ráförmedtem. Kiderült, hogy az édesapámmal állok szemben. Mondhatom, nagyon furcsa volt ez a találkozás. Bevezettem a szobánkba, s kissé gúnyosan így szóltam: — Mama! Állítólag a faterom! — Eléggé mellbe vághatta a stílusom, de nem tudtam mást mutatni, mint amilyen voltam. Nem tudtam kiejteni a számon azt a szót, hogy „apukám”, Feri bácsinak szólítottam. Találkozásunk végül is úgy végződött, hogy teljesen lerészegedtem, s közölte, most hazamegy, de holnap újra eljön józanul, megbeszélünk mindent, és jóvá teszi mindazt, amit elmulasztott. Nyolc órakor kiálltam a kapuba, hadd örüljön, hogy várja a kislánya. Telt-múlt az idő. Kilenc, tíz, tizenegy óra lett. El sem lehetett onnan ráncigálni. Késő este lett. Sírva kérdeztem a járőrelőktől, hogy nem látták-e az édesapámat. Azt hittem, megzavarodom a csalódástól. Két hónap múltán jött egy levél tőle.

Szerettem a munkahelyemet. Volt ott egy ápolónő, akihez gyakran feljártam beszélgetni. Egyszer éppen a Blaha Lujza téren csavarogtam a bandatagokkal, amikor megpillantottuk egymást. Megkérdeztem, hova megy? Azt válaszolta, hogy templomba. Elképedtem. Elmondta, hogy hívő katolikus, és örülne neki, ha elmennék vele a templomba. A srácoknak mondtam, lelépek egy kis időre, mert a kolléganőm elhívott magával. Amikor beléptem a templomba, megéreztem a tisztaságot. Elfogódott voltam. Úgy éreztem, mintha mindenki engem figyelne, ami persze nem volt úgy, csak én éreztem azt. Mise után a kolléganőm bemutatott a lelki vezetőjének, s kiderült, hogy eddig is sokat imádkozott értem, mert a kolléganőm már beszélt neki rólam. Nehezen adtam ki magam, de azért vágyódtam a vele való beszélgetésre, és többször fölkerestem a sekrestyében. Legnagyobb meglepetésemre mindig ráért. Fél éven keresztül folyamatosan hazudtam neki. Egyszer azonban egy beszélgetés során kértem, bocsásson meg nekem, eddig minden szavam hazugság volt. Azt válaszolta, már régen tudja, hogy nem mondok igazat, de várta, mikor mondok el mindent őszintén. Isten így is szeret, és tudja, mi állt ezek mögött. Rögtön segítőkéz kezet nyújtott. Így kerültem egy aranyos idős nénihez először albérlőként, majd később anyyira megszeretett, hogy családtagként is befogadott. Nála lettem elsőáldozó, később bérmeáldozó. Ő volt az, akinek hitét cselekedetei is tükrözték.

Otthonról végleg elköltöztem. Ekkorra azonban már csak emberi roncs voltam. Naponta több liter bort, pálinkát megittam, azonkívül füveztem is, amire akaratomon kívül szoktam rá. Ugyanis rendszeresen dohányoztam, és egyszer egy ismerősöm azt mondta, ad egy cigarettát, de ezt másképpen kell letüdőznöm, mint a többit. Mikor végigszívtam, nevetőgörcsöt kaptam, és úgy éreztem, lebegek. Másnap felkerestem az illetőt, akitől a cigarettát kaptam, és kértem tőle még. Ő közölte velem, hogy darabja kétszáz forintba kerül.

Közben meghalt a nagymamám, aki ha rossz is volt, mégiscsak közel állt hozzám. Amikor halálán volt, bevitték a kórházba. Azonnal elszaladtam a paphoz, és megkértem, adja fel neki a betegek szentségét. Az orvosok és a nővérek nem akarták hozzá beengedni, mert már beszélni sem tudott. De a pap mégis bement, és tíz perc múltán mosolyogva jött ki. Döbbenetemre közölte: nagyanyám meggyónt, megbánta a bűneit, és utána ismét elaludt. Látván a kórházban az orvosok és a nővérek hozzáállását a szenvedőkhöz, akkor hasított belém a felismerés, hogy ápolónő leszek, és a nyomorultakat fogom szolgálni.

Nagymamám halála után mégis úgy éreztem, mindent elveszítettem. Végleg kicsúszott a lában alól a talaj. Hetente megkíséreltem öngyilkosságot elkövetni. Egyik kórházból ki, a másikba be. Időnként meglátogatott a lelkievezetóm, de hiába. Úgy éreztem, semmi értelme az életnek, belőlem már úgysem lesz soha normális ember. Az erőm is kevésnek bizonyult ahhoz, hogy változtatni tudjak az életemen. Sokszor kiáltottam ahhoz a lány hanghoz, aki kisgyermekként elmondatta velem a *Miatyánkot*, hogy nem bírom tovább ezt az életet, és véget vetek neki. Ha Ő van, miért engedi ezt a sok szenvedést! Orvosok tuca tja foglalkozott velem, de látták rajtam, hogy reménytelen eset vagyok, ezért lemondtak rólam.

Tudtam, olyan helyen kell dolgoznom, ahol szükség van a szeretetemre. Elmentem az állami gondozottak intézetébe dolgozni, ahol 3 évestől 16 éves korig nevelték a gyerekeket. Közben elkezdtem járni az egészségügyi iskolába. Szerettem a szakmámat, amelyet az első perctől kezdve hivatásnak tekintettem.

Egy nap a munkahelyemen rosszul lettem. A doktornő lefektetett, megvizsgált, majd kiküldte a személyzetet. Amikor magamhoz tértem, elmondtam neki, hogy szenvedélybetegségben szenvedek. Közölte velem, hogy szól a főorvosnak, és el kell hagynom az egészségügyi pályát. Mondtam neki, hogy a munkahelyemen nem élek vissza semmivel. Gyógyszert nem használok. A doktornő visszajött és kérdezte, hallottam-e Istenről. Én akkor állítólag egy órán keresztül Istenről beszéltem. Megkérdezte tőlem, hogy elfogadnák-e tőle egy Bibliát. A Bibliát, amit kaptam, a tarisznyámban hordtam.

Egyszer megbeszéltem a társaimmal, hogy elmegyünk egy áruházba és felöltözünk. Amíg falaztam, elővettem a Bibliámat, kinyitottam, s ezt olvastam: Ne lopj! Azonnal becsaptam, úgy megijedtem. Egyszer verekedésre készültünk. Kinyitottam a Bibliámat, és ismét hozzám szólt az Ige: Számon kérem a kiontott vért! Ismét becsaptam a Bibliámat. Közben azért folytattam az italozást és a kábítószerélvezést. Egyszer túladagoltam magam, és láttam a lelkeket a pokol tüzében. Szörnyű látvány volt. A lelkek menekültek volna kifelé, de én gyorsan behúztam az ajtót. Az orvosok visszahoztak a klinikai halálból. Attól fogva ahányszor csak a pohár vagy a kábítószer után nyúltam, mindig eszembe jutott a pokol képe.

De a bandatagoktól nem tudtam szabadulni. Egyszer, amikor szóba hoztam, hogy elhagyom őket, meg is pengéztek. Egyszer nagyon beteg lettem. Elővettem a Bibliámat és szívemből kiáltottam Istenhez. Kérlek lépj be az életembe, meg akarok változni! Ekkor csengettek. Az a néni állt az ajtóban, aki bekötözte a karomat, amikor pengével megsebesítettek. Elmondta, hogy főzés közben hangot hallott, hogy jöjjön el hozzám, és hozzon ennivalót.

Időközben felekezeti nevelőintézetbe, rehabilitációs otthonba kerültem. Egyre rendszeresebben kezdtem olvasni a Bibliát. Féltem minden befolyásolástól. Tudtam, hogy engem Jézus a Biblián keresztül tanít, nevel, gyámolít. A Biblia volt a kősziklám. Egy

lelkész házaspárnál megismerkedtem egy katolikus fiatalasszonnyal. Első találkozásunkkor már úgy éreztük, mintha mindig is ismertük volna egymást. Rendszeresen jártam ehhez a fiatalasszonyhoz. Mindenki ismerte irgalmasságáról. Érezte, hogy segítenie kell rajtam, tudta, hogy szavaim még nem őszinték, de csak Isten az, aki engem meg tud változtatni. Két nagyobb gyermeke volt, és ők is úgy fogadtak, mintha a testvérük lettem volna. Már kezdett bennem erősödni a változni akarás szándéka, de ekkor váratlanul behívtak az ifjúságvédő intézetbe, ahol még mindig azt gondolták, hogy egy prostituátnál lakom. Ezért úgy döntöttek, hogy be kell feküdnöm a kórházba kivizsgálásra. Így kerültem négy hónapra az elmeógyógyintézetbe. Nem értettem, miért történt mindez, amikor már elindultam a változás útján. De a kórházban hiába meséltem Isten-élményeimet, egyre bolondabbnak tartottak. Négy hónap múltán hazaengedtek adaptációs szabadságra, mert kezességet vállalt értem egy pap, aki életét a fiataloknak szentelte. Halála előtt még láthatta, hogy megmásíthatatlanul elindultam az Úr útján.

Közben egy közösségben megismerkedtem egy idősebb asszonnyal, akiben mintha csak az édesanyámat láttam volna meg. Igazi gyermek-anya kapcsolat alakult ki közöttünk. Ő volt az első, aki megkérdezte, mi a legkedvesebb enniivalóm? Éntőlem még soha senki nem kérdezte meg ezt! Felajánlotta, hogy befogad engem, mert számon kéri rajta Isten, ha elkallódom. Boldog voltam, rögtön elfogadtam a hívást. Neki is volt egy gyermeke külföldön, ezért tudta, mit jelent szeretet és anya nélkül felnőni. Kezdtem megszokni az otthoni melegséget, a rendszeres imádkozást. Végre volt hol karácsonyoznom, és ajándékba kaptam egy gitárt. Most már tudtam az életem értelmét. A nénivel, akit azóta Anyukának hívok, az Urat szolgáljuk. Az én küldetésem a szenvedélybetegek segítése. Mert egyedül Jézusnak van hatalma, hogy e nyomorúságtól megszabadítsa a betegeket. Közben gitároztam és énekeltem Jézusról. Lassan kezdtem fokozatosan beilleszkedni a mindennapi életbe.

Egyszer egy éjszaka sok kis bárányt láttam. A sok kis bárány előtt Jézus állt, és hívta őket. Az egyik báránykán, közel Jézushoz, egy csengő csilingelt. Elhatároztam, hogy megváltoztatom a nevem, mert új élethez új név dukál. Olyan boldogság fogott el, mindenkit felhívtam, és elrohantam az emberekhez, akik velem együtt imádkoztak az új nevemért, hogy meghallgatott az Úr Jézus, és megkaptam az új nevemet. Fűnek-fának elújságotam, hogy azért vettem föl új nevet, hogy a csengő szóra mindig meghalljam az Úr Jézus hívását. Beáta pedig boldogságot jelent, mert aki Jézus útján jár, csak boldog ember lehet.

Azóta is azt remélem, hogy eszköze lehetek az Úrnak. Éneket is szereztem *Lámpás vagy nekem* címmel. És forrón remélem, hogy ennek a lámpásnak a fényében átváltozom, és meglátom a helyes ösvényt, amelyen életem során lépkednem kell.

Márai Sándor: Szindbád hazamegy

Márai Sándor (1900—1989) sorsában szinte összegződik a magyarság huszadik századi történelmének minden tragikus eleme. Kassán született, mely akkor hazánk része volt, 1919-ben emigrált, és majdnem egy évtizedet töltött külföldön, hazatérte után szembe került az itthon mind nagyobb teret hódító jobboldali mozgalmakkal és eszmeáramlatokkal, s mintha előre megjegyzte volna a drámai végkifejletet, mind többször írt osztályának, a polgárságnak halálra szánt voltáról; a második világháború után, 1948-ban ismét emigrációba kényszerült, hiszen műveit nem lett volna módja megjelentetni, 1956-ban egészen a magyar határig utazott, hátha véget érhet számkivetetése, várakozásában azonban csalódnia kellett, s magányosan, segélyből tengődve hunyt el az Egyesült Államokban, San Diegóban, miután szabad elhatározásából, önként vetett véget életének.

A kassai életforma, a „város” levegője és hagyománya egész életét és életszemléletét meghatározta. Olyan polgári környezetből származott, melyet átjár a tevékeny munka szeretete és a kultúra megbecsülése. Hogy tizenhat évesen mégis fellázadt e környezet ellen, s megszökött otthonról, annak az a magyarázata, hogy mégsem érezte elég dinamikusnak apja nemzedékét, s ki akarta próbálni elég korán megmutatkozó írói tehetségét. Két évvel később már Budapesten működött mint újságíró, majd a proletárdiktatúra után hosszú éveket töltött Bécsben, Lipcsében, Berlinben, Frankfurtban, majd Párizsban. A Frankfurter Zeitung megbecsült újságírójaként működött, cikkeinek egy részét azonban a kassai és a magyar nyelvű emigráns lapokban is megjelentette. 1925-ben a Budapesten újjáalakuló Újság című lappal talált rendszeres kapcsolatot, ettől kezdve itt jelentek meg remek cikkei és tárcái. Ezek egy részét gyűjtötte csak kötetbe, nagyobbik hányaduk máig kiadatlan. Hosszabb közel-keleti utazásáról *Istenek nyomában* címmel írt érdekes, a mai drámai helyzetet sok vonatkozásban előrejelző útirajzot. Hosszú évekig vívódott azzal a kérdéssel, vajon elegendő tehetsége van-e a regényírásához, vagy mindenestől az újságírásnak szentelje-e magát. Első regényei (*Bébi, vagy az első szerelem*, 1928; *Zendürlök*, 1930; *Idegen emberek*, 1930) azonban számára is bizonyossággá tették, hogy képes fikciós teret, általánosító tendenciákat hordozó alakokat teremteni, s így eredményesen művelheti az európai regénynek akkor igen divatos válfaját, melynek legnagyobb képviselője az általa nagyra becsült Thomas Mann volt. Szemléletére erős hatást gyakorolt Oswald Spengler *A nyugati világ alkonya* című társadalomfilozófiai munkája, Spengler fejtegetései meggyőződésévé érlelték, hogy a polgári világrend és kultúra a végéhez közeledik, s szükségszerűen váltja majd fel egy új formáció, melyet a kultúraellenes tömegek uralma jellemez. Úgy érezte, kötelessége mindent elmondani arról a világról, melyet a polgárság teremtett, mert értékei sokkal jelentősebbek, semhogy nyomtalanul elnyelhetné őket a történelem. Ezzel a szándékkal írta egyik legsikeresebb könyvét, az *Egy polgár vallomásait*, s a „város” iránt érzett hűség érzése hatja át *A féltékenyek* című regényét is.

A harmincas években egyre-másra jelentek meg sikeres és kevésbé sikeres könyvei. Tartózkodó magatartásának, különös gonddal megformált írásművészetének valóságos legendája támadt; rajongói és elszánt ellenfelei gyakran ütköztek meg a folyóiratok bírálataiban. Tény, hogy a *Vendéjáték Bolzanóban* és a *Szindbád hazamegy* című regények a magyar próza élvonalába tartoznak, folytatva azt a hagyományt, melynek Krúdy és Kosztolányi a magaslati pontjai.

A háború alatt új műfajban tett kísérletet; ekkor írta *Naplóját*, melyet 1946-os megjelenésekor heves támadások értek. Még szerencsétlenebbül alakult regényének, a *Sértődötteknek* sorsa; ennek utolsó kötetét 1948-ban bezúzták. Sokakkal együtt Márai Sándor

is a Lukács György és Horváth Márton nevével fémjelezhető kultúrpolitika áldozata lett. Úgy érezte, ha független magyar író akar maradni, el kell hagynia Magyarországot. Negyven esztendei önkéntes száműzetése alatt azonban magyar író maradt; az úgynevezett nyugati magyar irodalom legnagyobb és legkövetkezetesebb alakja. A harmincas évektől egyre növekvő legendája új elemekkel gazdagodott: ennek részben kérlelhetetlenül kemény magatartása, részben pedig az volt az oka, hogy könyveit csak a legnagyobb nehézségek árán lehetett megszerezni, s az éber vámhivatal figyelmét kijátszva továbbítani.

Az emigrációban született regényei közül kiemelkedik a hazátlanság kínzó magányát ábrázoló *San Gennaro vére* (1957, Baden-Baden) s az *Ítélet Canudosban* (Toronto, 1970). Előbbi méltatói az európai regényhagyomány egyik legértékesebb folytatásának nevezik. Folyamatosan írta naplóját is, ezekben 1983-ig követte nyomon életének eseményeit, olvasmányait s a számára egyre idegenebb világról alkotott benyomásait. Sem Svájcban, sem Olaszországban, sem az Egyesült Államokban nem érezte otthon magát; az itteni eseményekre is magyar íróként, magyar gondolkodóként reflektált. Akár az *Egy polgár vallomásai* folytatásaként is értelmezhető *Föld, föld!* (Toronto, 1972) című emlékezőkötete, mely a nyugati magyar irodalomnak talán legnagyobb teljesítménye, a háború utáni évek tragikus magyar történéseinek hiteles krónikája. Kötetbe gyűjtötte válogatott verseit *A delfin visszanézett* (München, 1978) és hangjátékait is: *Jób... és a könyve* (München, 1982). Életének utolsó regényében (*Harminc ezüstpénz*, München, 1983) a kiemelkedő tehetség és a tömeg kapcsolatának kérdésével vívódott. Megérte még a teljes, csonkítatlan *A Garrenek műve* (Toronto, 1988) kiadását is. Halála után, a megváltozott körülmények között, megindult műveinek hazai kiadása.

Ha megszámlálánk, melyik író elődjének neve fordul elő leggyakrabban naplóiban, bizonyára Krúdy Gyuláé lenne az első. „Miről írt? — veti fel a kérdést a róla szóló regényben, a *Szindbád hazamegyben* — Mindenről, amit elmondtunk, s arról is, amit nem lehet szavakkal elmondani. De a nyomdász, mikor felvitte a Magyar Szabadság szerkesztőjének a pünkösdi tárcá nedves kefelevonatát, ijedten kérdezte: — Kiadjuk ezt a tárcát, szerkesztő úr?... Tudniillik négy hasábon át nem történik benne semmi, csak az, hogy egy ember megeszik egy halat...”

Ezt az írói bravúrt igyekszik megismételni Márai is Krúdyról szóló regényében; elmondani, hogyan telik el annak utolsó napja, egy napba azonban belesűríti Krúdy egész életét, íróságát, ahogy egyre inkább magára maradt az idegen város nyüzsgő forgatagában, mely többé nem érezte fontosnak a maga számára azokat a témákat, melyekről írt, s megvetette azt az alapérzést, a nosztalgiát, a múlt iránt tanúsított hűséget, mely egész írói világát áthatotta. „Pest, e szomorú és ügynökölő város”, hiába „ragyog” úgy, „mintha ünnep lenne valahol”, voltaképp mégis gyászolnia kellene, mert ez a Pest többé már nem az, ami volt; hiányzik belőle egy alapérzés, melyet múltjának megtagadásával veszített el. A megértés, a szolidaritás érzése ez, melyet makacsul őriz ugyan néhány utolsó mohikánja a hőskornak, de amely már csak álmaikban és a szerkesztők által egyre nagyobb gyanakvással fogadott tárcáikban ölthet testet.

Ennek a régi érzésekkel átszőtt Pestnek nyomozására indul el óbudai otthonából „Szindbád, a hajós, író és úriember”, mégpedig „reggel korán”, mert a régivágású emberek nem henyéléssel töltik napjukat. Meglehetősen hétköznapi cél vezérli ugyan; „estére hatvan pengőt kell szereznie”, mert szüksége van rá a családnak, az asszonynak, ki oly sok hányattatás után „elhozta Szindbád szívébe és életébe a békét”. És Szindbád, mint a világirodalom nagy utazói, felkerekedik, előbb azonban aggályos aprólékosággal mondja el, minyenek is szeretné az esti töltött káposztát, kis töltelekkel és ropogósra sült karmonádlival. Mint minden igazi utazó, járművel kel útra; lovas fogattal, mely ritka volt már akkoriban, hiszen a tehetősebbek gépkocsin törtettek céljuk felé, ám a rohanás közben nem nyíltatott alkalmuk a város rejtett titkainak fűrkészésére, elveszítették azt az érzékenységüket, hogy felfogják titkos üzeneteit. Szindbád még így, öregen és megkopottan is, hibátlanul értelmezte ezeket. Olyan jelekből következtetett

az élet minőségének megváltozására és az emberek gondolkodásának átalakulására, melyek más számára teljesen érdektelenek. Szindbád „jelként” értelmezte az eperpálinka létét vagy nemlétét, kardinális kérdésnek, hiszen ez valaha úriemberek itala volt, szemben az újabban divatos „förtelmes kotyvalékkal”, a „szeszek zagyvalékával”, a koktéllal. S amint a jármű végigkocog a budai oldalon, Szindbád előbb magányosan, majd „a nagy mesélő”, Artur társaságában elmélkedik az erkölcsök megromlásáról. S mintha csak ki akarná áztatni magából e gonosz világ szennyét; megálljt vezényel a gőzfürdő előtt, hogy bágyadt tagjait megpihentetve visszaálmodhassa a múltat. S míg a forró gőztől elkábulva úttársa, a nagy mesélő hatalmas horkantásokat hallatva elszenderedik, Szindbád úgy érzi, mégis meg kell vele osztania a nagy titkot, mely egész életében nyomasztotta: „...a titok, melytől a haza szenved, annyi, hogy Magyarországon minden jóra való embernek hiányzik... négyszázötven pengő havonta”.

Ironikus volna Szindbád? Igen, az is. De amit mond, mégis a véres valóság, hiszen amint álmodozva fel-feltűnnek szeme előtt a régi társak homályosuló képei, arra kell gondolnia, hogy ők mind jobbat érdemeltek volna, s teljesebben fejthették volna ki tehetségüket, ha nem őrlődnek fel a napi robotban. Joggal merül fel benne a kérdés, miközben jóleső nyögésekkel tűri a dögönyözők markolászását; „Vajon hová járnak most a költők?”.

Hová is lettek a költők? Az „elátkozott”, Somlyó Zoltán megnősült... a nagy tehetség, „Attila” pedig, aki a Szindbád által is szépnek tartott „hosszú az Üristen s rövid a szalonna” sorokat írta, a Bucsinszky kávéházba jár... Ám a szalonna említése arra is figyelmezteti a borús Szindbádot, hogy fel kellene keresniük a bácskai hentesüzletet, amelyhez szép és bensőséges emlékek fűzték, majd az itt vásárolt tokaszalonnával zsebében a hódító mozdulatával ült be a „Csikágóba”, ahol hajdanán már hajnali órákon bérmunkákat végeztek az írók. A gyönyörű egykori birodalom, Atlantisz azonban elsüllyedt. Szindbád mégis „látta a régi, füstös és nyugtalan Pantheont, ezt a különös, izgatott Olümposzt, ahol az erkélypá-holyokban s az oszlopok tövénél ott gubbasztott, vitatkozott, álmodozott, tervelt, várakozott egy nemzedék, melynek legnagyobb gondja a napi cigaretta adagon és a vacsorapénzen túl mégis a magyar műveltség volt, a vers és a próza, az álom és a révület, az a szent, kancsi önkívület, mely álmából, cigarettából, élményből, sorsból, betegségből és lázas szándékokból, műveltségből és ötletből építetett egy álomvárat, az örök és múlhatatlan Szent Magyarországot”. Mert ezek az írók, loholtak bár jegyzőkönyveskével a zsebukban, mint Kosztolányi tette, pepecseltek bár a soha el nem készülő Nagy Enciklopédia címszavaival, mint Karinthy, írtak légyen nemes mondatokat, mint Színi Gyula, abban egyek voltak, hogy hazájukat minden bűnével és gyengeségével szentnek tartották. Ezek az írók és a nagy szerkesztők, mint Osvát Ernő, lassan kihaltak, vagy „bújkálnak”, mint az egykori szegénylegények, nem otthonuk már ez a világ, amelyben megváltoztak és módosultak az emberi kapcsolatok, amelyből kiveszett a régi erkölcs és gondolkodásmód, s az lett a fontos, kinek kicsoda az ismerőse, s milyen előnyöket remélhet a saját számára új ismeretségeiből, melyet barátságának neveznek ugyan, de ez már nem barátság, hiszen hiányzik belőle a megértő, az áldozatos szeretet.

S hiányzik a régi város kedves romantikája is; a löversenyek hajdani „költészete”, amikor az emberek még nem pénzhétségéből jártak az ügétőre, hanem mert szerették az élet apróbb s nagyobb ünnepeit, mert átérezték, hogy a létnek csak akkor van igazán értelme, ha a hétköznapok szürkeségét felváltja olykor-olykor az ünnepek ragyogása, mely megvilágítja a szíveket, s előhossa belőlük azokat az érzéseket, melyek máskor rejtve maradnak. „Hol van a régi ország, Szindbád úr?” — kérdi kicsit keserýesen Ede, az irodalmi főpincér, s a hajós rövid habozás után így válaszol: „A lelkekben”. S mert a lelkek legmélyebb, legtisztább érzéseit csak az irodalom, a művészet képes kifejezni, rögtön papírt és plajbászt kér, hogy tárcát írhasson. „Írt, mert író volt, és néha egyfajta hangot hallott, amely olyan volt, mint mikor egy üres szobában megszólal egy magányos mélyhegedű, melyet a sarokban felejtett valaki.” Ezt a hangot hallotta Szindbád egész életében. Hallotta a zajos Körúton, a kocsmák zsvivajgásában, néha otthon, az asztala mellett ülve. De csak akkor vett kezébe írószerszámot, ha élesen, pontosan

kivehetően érzékelte. Őseihez hasonlóan ő sem tudott egészen pontosan válaszolni a hang által felvetett kínzó kérdésekre. De ha élesen, pontosan hallotta, lelki szeme előtt megjelent az egységes és oszthatatlan Magyarország, szavakat hallott, sikolyokat, nevetést és boldog sóhajtást, látta közben az Alföldet és a Dunántúlt, s tudta, hogy az ő küldetése nem arra szól, hogy okosan, higgadtan mérlegetjen, hanem „hogy emlékezzen, hangokat halljon, a tűzbe bámuljon, mely az emberi szívek alján parázslik, s közben mindig odaégesse magát ahhoz a lánghoz, amely az emberi öntudat alján füstölög”.

Írt, mert író volt, „mert látta és ismerte a másik, hallgató Magyarországot, ahol a barátság és szerelem még a becsület pallosának védelme alatt élte titkos és igaz életét... Megismerte a másik világ embereit arckifejezésükről, ruházatukról, mely éppen olyan szemérmes és úri volt, mint a szívük és érzéseik... Ismerte szívüket és tudta, hogy szomorúság van a nemesebb szívekben.” Szomorúak voltak, mert számkivetettnék érezték magukat ebben az új világban, amelynek jelképe a nyüzsgő Pest lett. Az ő szívükben azonban más városok, más emlékek és más életértékek keltek életre. Ezeket idézte meg Szindbád, ha a hangot hallotta. Legfőképpen azonban „azért írt, mert szeretete hazáját, szémbelt a nemzettel, s szeretete volna életre rázni a nemzet erőit”.

Szindbád hunyt szemmel, „aluszékonyan” elmélkedett saját íróságáról és az íróságáról általában. A város azonban már nem tartott igényt Szindbádra, s nem kellett neki azok az életértékek sem, melyeket ez a lelkes nemzedék képviselt. Az emlékek és a jelen tragikus feszültségének érzése hatja át ennek az utolsó napnak eseményeit, melyek nem is események, hiszen a hajóssal szinte semmi sem történik, szállodáról szállodára utazik, s közben egyre keserűbb szívvel nyomoz a régi ízek, régi aromák, régi házak, régi arcok után, s egyre nyilvánvalóbb számára, hogy ezek csak emlékképei egy világnak, mely alighanem bensőségesebb, békésebb és otthonosabb volt, mint az, amelyben öregkora telt, mert „a boldogságot nem árulják már sehol Pesten”, csak a „becsvágyat árulták, a hiúságot, a pénzéhséget, az érzékek ostoba lakomájának asztala mellett ült, pofázott, kortyolt a város szomorú férfinépe, a hazugságot árulták, a szívtelen kalandot, az érzéstelen és önző kéjt mérték ki az utcán át, mint a hamisított lórét a lelkiismeretlen korcsmárosok.”

A London kávéházban ér véget az utazás; itt még tudják, Szindbád milyen ízű ételeket kedvel, van még olyan sör, amelyet frissen csapolnak, ismerik az igazi bort, mely mellett szemét lehunyva, elmélkedve üldögél a hajós. Mert az életet nemcsak az ünnepek aranyozzák be, hanem az ünnepi szertartások is, melyeket a modern rohanó ember ugyancsak elfeledett törtétese közepette.

„A város lihegve szaladt a tavaszi est vörhenyes fényei felé,” s Szindbád egyre biztosabban érezte, hogy búcsúznia kell ettől a várostól, mert ennek már nincsen érzéke az élet igazán fontos, örök dolgai iránt. „Szindbád az örök dolgokat szerette s a kocsmá, a bor, a nirvána, az elmerülés, Buddha és a bölcsesség örök voltak.” Elindul tehát, hátha valahol van egy világ, melyben ezek az értékek léteznek még.

Hazamegy az óbudai házba. „Magányosan feküdt az ágyon, a gyertyaláng mellett, csukott szemekkel s mosolygott...” Képzeteiben még egyszer és utoljára feldobbanak a vörös postakocsit húzó lovak, s ő mosolygott, mert tudta, hogy a világból akkor kell kilépni, amikor már nincsen többé közünk hozzá.

„A gyertya csonkig égett s utolsó lobbanásával megvilágította Szindbád arcát. Most bölcs volt a csukottszemű arc, közömbös és szigorú. Csak Keleten tudnak ilyen közömbösen és méltóságteljesen nézni az urak, mikor vége van valaminek.”

A Szindbád hazamegy utasa, az öreg hajós most tényleg hazaér. Elhagyhatja végre azt a világot, melyet annyi széppel és igazsággal gazdagított, s felkeresheti azt, amelyet ifjúságában ismert, s amelyhez kitartó hűséggel ragaszkodott mindhalálig.

Ő diktálta volna a regényt, s Márai csak követte, amit a hajós dörmögött? Nem tudhatjuk. Alighanem igaza van annak a kiváló fülű kritikusnak, aki arról beszélt, hogy Márai írta a legtökéletesebb Krúdy-regényt. Mintha Szindbád feltámadt volna, hogy még egyszer és utoljára figyelmeztessen bennünket; ragaszkodjunk múltunk értékeihez, s ne higgyünk minden új talmi csillogásának.

POMOGÁTS BÉLA

Megsértett hűség

— Jegyzet Márairól —

Ha volt író, akinek mindene: életformája, világnézete, erkölcse maga volt az irodalom, akkor Márai Sándor volt az. Az írásban találta meg életének értelmét, és a kultúrában azt a szerves rendet, amelynek az egyén vagy a társadalom minden törekvését és megnyilvánulását össze kell fognia. A régi humanisták vagy a felvilágosodás korának klasszikus eszményeket képviselő írástudói becsülhették ennyire az írott szót, és azt a szellemi erőt, amit az irodalom jelent. Bizonyára nem véletlen, hogy Márai Goethében találta meg talán legelső szellemi mesterét: szüntelen őt idézte, rá hivatkozott. Azt azonban jól tudta, hogy a kultúra és a hatalom két külön dolog, s a szellemnek egyre kisebb a befolyása azokra, akik megszabják a társadalom vagy az egyén életének és tevékenységének kereteit.

Márai olyan történelmi korszakban élte le hosszúnak mondható életét, amely egyre másra hozta a szellem és a kultúra fájdalmas vereségeit. Egyidős volt a huszadik századdal: alighogy serdülni kezdett, kiderült, hogy a szabadelvűségnek és a józan észnek az a rendje, amely az európai liberalizmus történelmi sikereit követve alig egy évszázada kezdett felépülni, az erőszak érintésére egyszerre összeroppant. Az első világháború kitörése napok alatt söpörte félre mind a liberális, mind a keresztény hagyományokat és értékeket. A háborús vereség pedig elsodorta Márai szülőházáját: a történelmi Magyarországot is. A huszas években mégis sokan arra számítottak, hogy a régi Európa lassanként újjáépül, a német és francia földön bolyongó Márai maga is azt remélte, hogy elhamvadnak az őrjöngés, a gyűlölködés tűzfészkei.

A történelem azonban csúfosan megcáfolta ezeket a reményeket: a világháború örökségeként Európa nagyrészen parancsuralmi rendszerek vették át a hatalmat, a nyugati demokráciák pedig láthatólag nem kívántak vagy nem tudtak fellépni a szabadság védelmében. Márai Sándor mind kiábrándultabban figyelte és értelmezte a bekövetkezett eseményeket. Hogy az ő szavát használjam: „sértődötten” vette tudomásul azt, hogy az erőszak és az ostobaság milyen eredményesen képes elsöpörni útjából azokat a kulturális és erkölcsi értékeket, amelyeket az évszázados fejlődés létrehozott. Sértve érezte magát, de nem maradt tétlenül. Újságcikkekben, naplójegyzetekben, útibeszámolóknak és regényeknek vette fel a küzdelmet azzal az erőszakkal és műveletlenséggel, amely a kontinens nagyrészen eluralkodott.

Minden tekintetben polgárnak tartotta magát: családja — miként önéletrajzi írásaiból is ismeretes — a régi Szepesség száz városi polgárságából származott, s Kassán megtelepedve lateiner-értelmiségi pályákon talált hivatást és megélhetést. A polgárság az ő felfogásában nem egyszerűen társadalmi helyzetet vagy életmódot jelentett, hanem műveltséget, gondolkodást: az értékek egy történelmileg megalapozott és meghatározott rendszerét. Ebben az értékrendben a józan értelemnek, az alkotó munkának, a szabadelvűségnek volt központi szerepe. Márai ősei szorgalmas igyekezettel alapozták meg azt a szerény vagyont és biztos társadalmi megbecsülést, amelynek birtokában megszervezhették és megőrizhették függetlenségüket. Ezt a függetlenséget kívánta ő is fenntartani alkotó értelmiségiként.

Kényesen vigyázott arra, hogy véleményét mindig szabadon fejthesse ki, s ízlésének érvényesítésében ne kelljen megalkudnia. Polgári őseihez hasonlóan egész életében dolgozott, sőt sokat dolgozott, hiszen közel hétvéztizedes írói működése során több mint hatvan könyvet adott közre. Mint köztudott, első kötetei még Kassán láttak napvilágot,

majd 1927 és 1947 között a Révai könyvkiadó gondozásában jelent meg egységes félév-vászonkötésbe kötött műveinek — régi családi könyvtárakban még megtalálható — negyvenegy kötete. Ezután már csak az emigrációban jelentek meg könyvei, összesen tizenhét kötet Londonban, Rómában, Washingtonban, Torontóban és Münchenben. Fontosabb művei eljutottak a külföldi olvasókhoz is: ismerjük könyveinek német, angol, francia, olasz, spanyol, sőt lengyel, cseh, horvát, finn, dán, svéd, portugál és török fordításait.

Írói függetlenségét szüntelenül védenie kellett, alkotó műhelyét tulajdonképpen elenséges terepen kellett berendeznie. Már utaltam arra, hogy hosszú élete az európai és magyar történelem szinte évszázados „válságkorszakára” esett: világháborúk, forradalmak, kegyetlen zsarnokságok jelölték meg a történelmi időt, s a szellem emberének naponta meg kellett küzdenie a türelmetlenséggel, az erőszakkal, az értelmetlen indulatokkal. Márai még a huszas években, német és francia városokban eltöltött hosszú évei során döbbsen rá arra, hogy a régi, szabadelvű és emberséges Európa talán örökre elveszett.

Szembe kellett néznie a hazáját is elnyelő fasizmussal, majd a második világháború után Közép- és Kelet-Európában berendezkedő sztálinista kommunizmussal. A negyvenes években már belső emigrációban élt, naplójában nemegyszer szólott arról, hogy a tűrhetetlen hazai viszonyok elől valami békésebb országba kellene távoznia. 1945 után egy kis időre mintha fellélegzett volna, azt azonban a Vörös Hadsereg első katonájának megjelenése pillanatában érezte, hogy ami következik, az nem lesz igazi felszabadulás: „Sokak számára — írta később *Föld, föld* című emlékezéseiben a híressé vált szavakat —, a náci üldözöttjei számára, ez a fiatal orosz egyféle felszabadulást is hozott, menekülést a náci terror elől. De szabadságot nem hozhatott, mert az neki sincs. Ezt akkor még nem tudták mindenütt.” Valóban, csakhamar látnia kellett, hogy az éppen levert zsarnokság romjain máris egy újabb zsarnokság rendezkedik be. Ezért választotta az emigrációt: 1948-ban egy Svájcba érkező meghívás mentőövével elmenekült a rémuralom elől.

Örökre búcsút mondott hazájának: miként *Naplójából* is megtudhatjuk, Olaszországban, Nápoly környékén és az Egyesült Államokban: New Yorkban, végül a californiai San Diegóban töltötte emigrációs évtizedeit. Európától azonban sohasem tudott elszakadni, szinte minden esztendőben „hazalátogatott” Itáliába, Franciaországba, Svájcba, Németországba, Ausztriába. Megkedvelte Amerikát, de sohasem feledte el, hogy nemcsak születése, hanem sorsa és gondolkodása kövekeztében is minden ízében európai. Hazájára: Magyarországra mindig féltő gonddal tekintett vissza, a magyarországi politikai rendszerről és ennek vezetőiről, haszonélvezőiről azonban változatlanul haraggal beszélt. „Sértődöttsége” sohasem enyhült, nem bocsátott meg semmit, nem hajlott semmiféle engedményre: engesztelhetetlen maradt a sztálinista rendszer elutasításában és bírálataiban.

Mintha kívül helyezte volna magát a történelmen: a könyvek érdekelték, a művészet, a zene, esetleg elgyönyörködött Amerika változatos természeti látványosságaiban és Európa régi városaiban. Mint hivatásos „rezonőr” figyelte a jelent, különösen naplóiban számot adott minden fontosabb politikai és kulturális eseményről, igazából azonban a múltban élt. Könyveket is inkább régieket olvasott, mint újakat: Goethét és Arany Jánost, Dosztojevszkijt és Krúdy Gyulát, Gide-et és Kosztolányi Dezsőt. Hűségesen és sértődötten ragaszkodott valamihez, amit, úgy tetszett, magával sodort a múlt idő. A megsértett hűségnek ez a mindent átható érzése és morálja jelölte meg emigrációs munkásságát: jelen van regényeiben és naplójegyzeteiben.

Tulajdonképpen mihez is ragaszkodott Márai? Magyarországhoz és Európához, Kaszához és Párizshoz — mondhatnám egyszerűen és röviden. Nyomban cáfolnom kell magam. Az a Magyarország és az az Európa, amit a sajátjának ismert el, ma már aligha létezik, talán sohasem létezett. Márai Sándornak, mint minden igazi írónak, egy nagyívű álom töltötte be az életét: egy országról, amely szerves rendben épül a történelmi idő egymásra rakódó rétegei szerint. Épül, mint Thomas Mann lübecki polgárainak élete és életműve, célszerűen, következetesen, anélkül, hogy valami váratlan történelmi katasztrófa következtében számot kellene vetnie a rombolás erőivel. Ennek a sohasem

létezett országnak és benne a sohasem volt polgári életrendnek Máraínál Kassa volt a szimbóluma. Szülővárosa, legendás otthona, hová kalandos ifjúságában mindig visszatért, végül álmainak titkos városa, melyet mindörökké el kellett veszítenie. Igazából mitologikus város, természetesen nem található meg sem a térképen, sem a történelemben. Templomtornyai, ódon épületei, rejtelmes sikátorai, küzdő, szenvedő lakosai mégis léteznek, időtlenül, a költészet imaginárius terébe zártan. Valahol az álmok mélyén vagy inkább a valóság fölött: Közép-Európán, Itálián, Kalifornián túl, a létnek egy másik rendjében, amely sohasem változik.

Ilyen volt Márai Európája és Párizsa is. Hol van már az a Párizs, amelybe ő fiatalon beleszeretett, és hová tűnt az írástudóknak és a világpolgároknak az az Európája, amelyet tágasabb otthonának elfogadott? Európa az ő számára nem egyszerűen az egyik kontinens volt, mégcsak nem is egy kultúra műhelye és otthona, hanem egy életforma, magatartás, bölcsélet, amelynek érvényességét a legkevésbé sem érinti, hogy közben maga a valóságos Európa átalakult. Ez az álmokban, nosztalgiákban élő Kassa és Párizs volt Márai Sándor számára az igazi realitás, és ha itt a Kárpát-medencében szinte sohasem lehetett konfliktusok nélkül összeegyeztetni a magyarságot és az európaiságot, Máraínál ez az egyeztetés magától értetődően végbemehetett. Az ő Kassája és az ő Párizsa, az ő Magyarországa és az ő Európája nemcsak megfért egymással, szervesen össze is tartozott.

Azt a polgári világot, amelynek a régi Kassa és a régi Párizs voltak a jelképei, nagyszabású írói mitológia mutatta be. Márai Sándor szinte egész életében egy nagyívű regényfolyamon dolgozott, célszerű és kitartó munkával, mint azok a múlt századi vagy éppen modern írók — említhetném Balzac, Martin du Gard, és Thomas Mann nevét —, akik egy-egy merészen boltozatos regényépítményben kívánták megörökíteni a polgári világ születését és hanyatlását, a klasszikus polgárság életformáját és az általa létrehozott értékeket. Ez a regényfolyam *Zendülők* című művével indult, a *Féltékenyekkel*, *Az idegen emberekkel* folytatódott, és a *Sértődöttek* három könyvével (*A hang*, *Jelvény és jelentés*, *Sereghajtók*) zárult le. Tulajdonképpen többi regénye, elbeszélései, naplójegyzetei, útirajzai, karcolatai, sőt költeményei is ennek a regényfolyamnak voltak a mellékágai, elágazásai. Ezt a nagyszabású epikai művet foglalta össze élete végén *A Garrenek műve* című közel ezerkétszáz lapos munkájában is, amely valóban írói pályájának lezárásaként került az olvasó elé, néhány hónappal Márai Sándor önkéntes halála után.

Kassa és Párizs virtuális városok voltak, később álmokképek lettek, ebben az álomban mégsem a szelíd harmónia uralkodott. A száműzetésben élő Márait rémálmodok gyötörték, műveiben minduntalan számot vetett velük. Emigrációjának, egyáltalán az emigrációs magyar irodalomnak a nyitánya egy tragikus hangoltságú költemény: *„Halotti beszéd*. Márai ebben nemzeti irodalmunk kezdetéhez hajol vissza, hogy minél nagyobb nyomatékkal fejezze ki azokat a sötét látomásokat, amelyeknek annak idején a nemzet-halál rémével küzdő Vörösmarty vagy Tompa Mihály adott költői alakot: „Még azt hiszed, élsz?... Valahol?... És ha máshol nem is,/ Testvéreid szívében élsz?... Nem, rossz álom ez is.” Utolsó könyvében, *Naplóinak* 1976—1983-as kötetében pedig már nemcsak a magyarság, hanem az egész emberiség végpusztulásáról szőtt látomását fejezte ki: „Az időszerű globális fegyverkezés hírei felidéznek a látomást: az emberiség bolyong egy nukleáris sárkánytojások megatonjaival megtömött labirintusban, amelynek nincs központja és ahol nincs kijárat.”

Vajon e rémálmodok következtében fordította végül önmaga ellen a fegyvert, vagy csak egyszerűen le akarta zárni egy aggastyán életét, egy íróét, aki ő volt valamikor? Nem tudjuk, figyelt-e egyáltalán a hazájából érkező hírekre, tudomást szerzett-e a beköszöntő változásokról: ennek már nincs nyoma. Reménykedett-e, vagy ellenkezőleg, szorongás töltötte el öreg szívét, megérezvén a történelem rengéshullámai? A San Diego-i lakásában elsütött fegyver jóvátehetetlenül eldőrdült, s ahogy a lőporfüst eloszlott, ismét felmagasodott előttünk egy írói életmű, egy, a magyar irodalom legnagyobbjai közül: ezt a művet most már mint örökséget vállalni kell.

FERENCZI LÁSZLÓ

Ferrero és a *Hatalom*

Guglielmo Ferrero olasz történész, filozófus és regényíró az 1870-es generációhoz tartozott — akárcsak Paul Valéry, Léon Blum és Ady Endre. Egyik első könyve, az *Iffjú Európa* (1897) — e nagy riport Németországról, Angliáról, Oroszországról és a skandináv államokról — egyaránt ösztönözte James Joyce-t és Szabó Ervint.

Utolsó könyve, a Genfben franciául írt és New Yorkban 1942-ben franciául kiadott *Hatalom* utal arra, hogy „Anglia felébredt megint, ez alkalommal az ég minden sarkából rázúduló bombazáportól”¹. A genfi száműzött e könyvét Franciaország lerohanása után, az angliai légi csata idején fejezte be, amikor sokan, így a szerző is, tartottak attól, hogy a németek megszállják Svájcot. Egyik leghíresebb tanítványa, Bibó István, ez idő tájt kezdett hozzá nagy történetfilozófiai értekezéséhez, mely csak évtizedekkel később jelenhetett meg.

A *Hatalom* egy trilógia befejező kötete. Az első kötet a *Kaland, Bonaparte Olaszországban, 1796—97*, a második az *Európa újjáépítése. Talleyrand és a bécsi kongresszus, 1814—15*. A „történelmi és filozófiai trilógia behatóan vizsgálja a forradalmi állam eredetét, fejlődését és természetét”² mint maga Ferrero mondja az *Európa újjáépítése* amerikai, angol nyelvű kiadásának előszavában, 1941-ben. Ma már helyesebb tetralógiáról beszélni, mert egyik tanítványa, Jean Mommier 1951-ben a harmincas években készített jegyzetei alapján kiadta Ferrero *A két francia forradalom* című egyetemi előadásait. A tárgyalt események időrendjében a francia forradalom megelőzi az 1796-os hadjáratot és a bécsi kongresszust.

A trilógia (vagy tetralógia), kiváltképpen a *Hatalom*, három korábbi könyvnek a folytatása, melyeket Ferrero még 1920 és 1926 között írt. Ezek: *Az ókori civilizáció bukása, a Szózat a süketekhez* valamint a *Múlt és jövő* közt.

Bizonyos értelemben Ferrero a *Hatalommal* egy még korábbi művét is folytatja, a *Régi és új világ között* címen 1913-ban kiadott alkotását. Szándéka szerint ez a mű platóni dialógus, egy korszerűtlenné vált irodalmi műfaj felújítása. Kerete egy hajóút Amerika és Itália között. A keret fontos, mert rohanó világunkban csak a hajón van lehetőségük az embereknek arra, hogy hosszasan elbeszélgessenek egymással. Thomas Mann társalgási regénye, a szanatóriumban játszódó *A Varázshegy* egy évtizeddel később jelent meg. Ferrero dialógusában Észak- és Dél-Amerikában szerzett benyomásairól szól. (Theodore Roosevelt hívta meg az Egyesült Államokba.) A *Hatalom* több ízben is utal a dialógusra, Ferrero így teremti meg saját hagyományát.

A *Hatalom* szokatlan, szabálytalan, vegyes műfajú alkotás: önéletrajz, napló, történelmi tanulmány, történetfilozófiai esszé, vitairat. Önéletrajzként utal a szerző életének néhány fontos eseményére: tanulmányaira, utazásaira, felismeréseire — és tévedéseire. Ez utóbbiak közt Ferrero megemlíti, hogy 1914—15-ben Olaszország beavatkozását sürgette a háborúba az antant hatalmak oldalán, és hogy 1918-ban túlzott reményeket fűzött Wilson amerikai elnökhöz és a Népszövetséghez.

A *Hatalom* napló, mert utal a megírás időszakának eseményeire. 1941 tavaszán Ferrero előszót írt hét éve halott fia még 1928-ban készített *Anglia titkai* című könyvéhez. Az előszó és a *Hatalom* egy helyütt szinte szó szerint azonos: Anglia a bombázások hatására ébredt fel álmából. Anglia 1928-ban aludt, nem vette észre a forradalmi hullámot, és ezért követte el a harmincas évek összes súlyos külpolitikai tévedését, a müncheni egyezményt is beleértve.

A *Hatalom* történelmi tanulmány, mert Nyugat-Európa, elsősorban Franciaország, Svájc és Olaszország történetét vázlatosan áttekinti a 18. század végétől az 1930-as évek vé-

gég. Történetfilozófiai esszé, mert a legitimitás problémájával foglalkozik. Többszólamú drámai monológ, hitvallás és végrendelet. Néhány nappal azután, hogy a New Yorkban kiadott könyv első példányait megkapta, Ferrero meghalt.

„1918. november első napjaiban (...) a világháború befejeződött, és Európában a trónok, egyik a másik után, félelmetes zajjal omlottak össze (...) Egyik nap, Talleyrand *Emlékiratait* olvasva a második kötet hét lapjára bukkantam (155—162. o.), és megtanultam, hogy létezik a legitimitás elve. A megvilágosodás döntő volt. Ettől a naptól fogva kezdtem tisztán látni a világtörténelemben és saját sorsomban is.”³

Intellektuális és történelmi megvilágosodás volt, nem vallásos vagy érzelmi természetű. Ettől kezdve Ferrero rendíthetetlenül vallja, hogy korunkban az igazi legitimitás az, ami az ellenzékhez való jogot és az általános választójogot elismeri.

1918 őszen, a megvilágosodás pillanatában, Ferrero negyvenhét éves volt. A megelőző, hosszú és nyugtalan intellektuális kalandozás során a világ egyik legnépszerűbb történészévé vált.⁴ A *Róma nagysága és hanyatlása* című művét angolra, franciára, spanyolra, oroszra, svédre és magyarra is lefordították. Magyarul az első világháború idején jelent meg (egyik részlete már egy évtizeddel korábban, Ady is az idő tájt emlegette). A Nyugat szokatlanul nagy terjedelemben méltatta. Osztatlan sikert aratott, baloldali és jobboldali körökben egyaránt.

A *Róma nagysága és hanyatlása* a Kr. e. első századi polgárháborúk néhány évtizedének politikai, kulturális és társadalmi története. Lebilincselően érdekes próza, kitűnő elbeszélés. Ferrero sok tucat ismert politikus és költő élet- és jellemrajzán, illetve az ismeretlen nép mindennapi munkáján keresztül bemutatja a gazdasági helyzet és a politikai átalakulás közötti összefüggéseket. Ferrero nagy ambícióval és sikerrel életre keltette a múltat, és olvasói, legalábbis Magyarországon, napi problémáikkal találkoztak: a világpiacon és a helyi piac kapcsolata, a pénztőke és az ipari tőke összefüggése, a nagyipar és a mezőgazdaság konfliktusa, iparosodás és munkaerő-vándorlás, iparosodás és a hagyományos értékrend felbomlása, az értelmiség szerepe az osztályharcban, a személyiség szerepe a történelemben.

James Joyce ezt a könyvet is olvasta, és becsülte. Észrevette egyik meghatározó vonását, a német tudományosság elvetését. Az 1914 előtti Európában minden német volt. A nagyipar és az állami jótekménykedés, a hadseregszervezés és a szocializmus, a cionizmus és a pszichoanalízis, a művészettörténet és a filológia német modellt követett, vagy német találmány volt. Olyan különböző személyiségek, mint Durkheim francia szociológus, Croce olasz filozófus vagy Lukács György a németek tanítványai voltak. Joyce maga is megjegyezte, hogy az író tudomány megteremtése (például a nyelvtan) német tudósok műve volt.

Ferrero azon kevés európai közé tartozott, akik nem követték a német iskolákat. 1897-ben az *Iffjú Európában* írta: „nem hiszek a jövőt illető német kezdeményezésekben”.⁵

Mindazonáltal kétkem, hogy igazi szakadék lett volna Mommsen és Ferrero, a stílus két mestere között. Mindketten hittek az emberi és liberális értékekben. Mindketten gyűlölték a modern caesarokat. Stratégiájuk különbözött. Mommsen felmagasztosította Julius Caesart tizenkilencedik századi epigonjaival ellentétben, Ferrero viszont nevetéssé tette, amikor egy amerikai boss, ipari főnök szintjére szállította le. De amikor megismerte Mussolinit, módosította véleményét. Ferrero a *Hatalom* első lapjain szól erről. Julius Caesar nem ismerte a modern diktátorokra jellemző páni és terrorisztikus félelmet.

Talleyrand és a legitimitáselv felfedezése közvetlen következményekkel járt. Nem sokkal az első világháború után Ferrero kiadta *Az ókori civilizáció bukása* című könyvét. Az elbeszélést a pusztán analízis váltotta fel. Sehol sem találni e műben olyan részletes leírásokat vagy élénk képeket, melyek a *Róma nagysága és hanyatlása* hat kötetét jellemezték. Talleyrand leckéjét követve Ferrero úgy találja, hogy Róma bukásának mélyen rejlő oka alkotmányjogi probléma, azaz a legitimitás válsága volt. A vékony könyv utolsó része a harmadik századi válságot az akkor aktuális, háború utáni válsággal hasonlítja össze.

A háború után nemcsak Ferrero stílusa, elbeszélési technikája változott, de alapvetően megváltozott saját helyzete is. A háború előtt liberális volt a liberálisok között, 1918 után liberális maradt, a felvilágosodás és Benjamin Constant követője a mindinkább antiliberális és antidemokratikus Európában. Már 1919-ben támadták, mind az olasz fasiszták, mind az olasz kommunisták.

1924 fontos év volt Ferrero életében. Matteotti olasz képviselő meggyilkolása után nyíltan és élesen bírálta Mussolinit. (Mussolini csupán hét év múlva adott neki útlevelet, nagy nemzetközi nyomásra. Akkor lett a genfi egyetem professzora.) Ugyancsak 1924-ben adta ki Párizsban a *Szózat a süketekhez* című könyvét. A sors iróniája, hogy Ferrero *Szózata* és Breton *Szürrealista manifesztuma* ugyanannál a kiadónál jelent meg. „Tudjuk-e, hogy mit akarunk? Ez az alapvető kérdés” — indítja Ferrero könyvét, majd így folytatja: „korunk az akarat zűrzavarától haldoklik”.

Hogy megértsük az orosz forradalom kitörésétől és a világháború végétől eltelt néhány év zűrzavarát, Ferrero 1924-ben áttekinti a 19. század történetét, mely Waterloonál kezdődött, és 1914-ben ért véget. Három nagy erőfeszítésre, három sajátosságra utal.

Először: a hatalom néhány nagy, centralizált, főként monarchikus államban koncentráldott. 1815-ben a Napóleont túlélt uralkodók hatalma sokkal nagyobb volt, mint korábban, mert a Forradalom lerombolta a kis „szuverenitásokat”, az egyház, az arisztokrácia, a vidékek, a városok, a korporációk, a társadalmi osztályok és a politikai és adminisztratív testületek kiváltságait és jogait, melyek a 17. és a 18. században mindenütt korlátozták a királyi vagy császári hatalmat. Ráadásul a győztes monarchiák a forradalomtól mindennél félelmetesebb fegyvert kaptak örökségbe: a kötelező katonai szolgálatot. Másodsor: a monarchiák demokratizálódtak, mert elfogadták a képviseleti intézményeket, részben az angol, részben a XVIII. Lajos-féle modell alapján. Harmadsor: a 19. század a nagyipar, a tömegtermelés időszaka.

1815 után, magyarázza Ferrero, a monarchia győzelme túlságosan is nagy volt, mert „a monarchiákra hárult a kormányzat minden felelőssége.” A 18. századi intézmények és hagyományok korlátozták ugyan a monarchia hatalmát, de felelősségében és feladataiban is osztoztak. „1815-ben a monarchia egyedül, korlátok nélkül van hatalmon, de biztos támaszok nélkül”.

Ezt felismerve tanácsolta Talleyrand már 1815-ben a bécsi kongresszuson a liberális alkotmányt, az ellenzéki jogot. 1848 Talleyrand-t igazolta, írja Ferrero. (Talleyrand-hoz és XVIII. Lajoshoz majd csak másfél évtizeddel később tér vissza Ferrero, ők lesznek két kezei könyvének, a *Rekonstrukciónak* és a *Hatalomnak hősei*.) 1848 után, fejtegeti Ferrero, a dinasztikák (a Romanovok kivételével) szövetséget kötnek a demokráciával. A parlamentek és az udvar kölcsönösen támogatták és korlátozták egymást. A nagyipar elősegítője, támogatója és haszonélvezője volt ennek a szövetségnek.

És mi történt a háború után? „A gazdasági rendszer csaknem érintetlenül megmaradt, és mesés gazdaságokat teremtett. A politikai rendszer viszont, mely ennek a pendantja volt, és amely a gazdasági rendszert támogatta, miközben rátámaszkodott, teljesen összeomlott.”

Egy-két évvel későbbi könyvében, a *Múlt és jövő között* címűben Ferrero a Párizs környéki békék tragédiájának azt tartja, hogy úgy kötötték meg őket, mintha a háború előtti stabil Európa megmaradt volna. Az 1815-ös békéket szilárd kormányok garantálták. 1918 után ilyenek nem voltak.

A háború után a leghatalmasabb dinasztikák összeomlottak. Vannak még monarchiák, de nincs többé monarchikus rendszer. És ezzel egyidejűleg a demokratikus intézmények egész Európában ingadoznak. „A képviseleti kormányt mindenütt támadják, még Angliában, Franciaországban és Svájcban is” — írja Ferrero a *Szózatban*.

„Szép kis fejtörő lesz a jövő történészei és filozófusai számára, hogy megértsék, hogyan mérgezte meg a szabadságért folytatott háború Európát és egy kissé Amerikát is a diktatúra betegségével. (...) A diktatúra ma már nem politikai doktrína, hanem bizonyos szellemek számára vallásos hit. Elsőként a szocialisták propagálták a tömegek

között, miután az oroszok, a Kreml magasából, kikiáltották a proletárdiktatúrát. Öt éve, szerte a világon, álmodnak a vörös diktátor megjelenéséről, aki elhozza a világra az igazságot és békét. De egy ideje nemcsak a proletárok álmodnak az ő diktátorukról. Mióta Mussolini »feketeingesei« élén meghódította Rómát, a gazdagok, a burzsoák, a művelt osztályok a fehér diktátorról álmodoznak, aki vaskezével a nyugtalan népet rendre és engedelmességre bírja.⁶

Vagy demokrácia vagy leninizmus, mondja Ferrero. A fasizmus a leninizmus „fekete” formája. A kor meghatározó eseménye az orosz forradalom. Sokan csodát várnak tőle. Ferrero nem. „Négy év háború és négy év forradalom több generáció művét lebombolta. Több generáció szükséges az újjáépítéshez. Minden egyéb illúzió és kiméra”.⁷

A *Szózat* a *süketekhez* a *Hatalom* első vázlata volt. Csakhogy az 1924-ben kiadott könyvnek az alapp problémája az orosz forradalom volt, a két évtizeddel későbbi műnek viszont a hitlerizmus. Ez utóbbiban Ferrero sokkal kritikusabban szól a francia forradalomról, mint korábban.

A demokrácia háború utáni válsága új ösztönzést adott Ferreronak. Kivételes képessége volt, hogy öregkoráig meg tudott újulni. Mindenekelőtt független megfigyelő volt, és a látás nagy adományával rendelkezett. Önmaga megtagadása nélkül változott, fejlődött. 1913-ben a *Régi és új világ között* írója nem volt a haladás prófétája. 1941-ben a *Hatalom* szerzője sem volt az apokaliptikus hírnöke. Sem a vak odaadást, sem a pánikot nem ismerte. Képesítése szerint nem volt történész (jogot és pszichológiát tanult, Lombroso veje volt, talán ezért is maradt távol Freud tanításaitól), érdeklődése és hivatása szerint viszont történész volt. Egy 1940 júniusában, Dunkerque napjaiban írt levelében azt állítja, hogy Léon Blum és mások nem értették meg a forradalmi államok természetét.⁸ Negyven évvel később Raymond Aron, egyébként Ferrero olvasója, megismétli ezt az ítéletet. A nagyon becsületes Blum, aki 1914 előtt nevelkedett, félreértette mind a hitlerizmust, mind (noha valamivel kevésbé) a kommunizmust.⁹

Ferrero haláláig eklektikus, türelmes és demokrata volt.

Valéry esszéje, *A szellem válsága*, híres első sorával („Mi, civilizációk, tudjuk már, hogy halandók vagyunk”), Oswald Spengler műve a *Der Untergang des Abendlandes*, a *Waste Lande* és *Az ókori civilizáció bukása* egy időben jelent meg. Történeti hátterük azonos: az első világháború és az azt követő válság. E művek egy-egy hangulata és egy-egy elemzése is közös. És mégis, alapvetők és meghatározóak különbségeik. Ferrero nem volt kartézianus, mint Valéry, sem reakciós, mint Eliot vagy más módon Spengler. Ferrero mélységesen tudatában volt a 20. század veszélyeinek. De szilárd meggyőződése, hogy a világproblémák megoldhatók.

Ferrero felismeri és hangsúlyozza az ember korlátait, szemben azokkal, akiket a „19. század csodás kalandjai a józan észről és az alázatos igazságoktól elszoktattak”. Minden haladás, minden eredmény részleges, de nem relatív, hangsúlyozza a *Hatalomban*. Az egyik embert a másiktól a halál elleni küzdelmének stratégiája különbözteti meg. Korlátjainak felismerése teremti meg az ember hatalmát, sugallja a *Hatalom* szerzője, és ez különbözteti meg a különböző reakcióktól, így Charles Maurrastól, akik a felismert korlátokban az ember gyengeségének bizonyosságát látják, és totalitárius elveket, tekintélyuralmat kínálnak orvosszerűen. Ferrero nem tartozott sem a korlátlan és problémátlan haladás gondatlan hívei, sem a reakciók közé. Mérsékelt volt, és ebben különbözött kortársaitól 1914 előtt és után. Montesquieu követője és tanítványa volt. Világhíres bestsellerének, a *Róma nagysága és hanyatlásának* címe Montesquieu két évszázaddal korábbi művének címére utalt (*Elmélkedések a rómaiak nagyágának és hanyatlásának okairól*), de erre a századeleji kritikusok nem figyeltek fel. Montesquieu elavult volt, senki sem emlegette.

Az európai politikai gondolkodás uralkodó áramlata Bodin óta állítja, hogy despotizmus és anarchia közt nincs harmadik út. Többé-kevésbé ez volt a francia felvilágosodás embereinek álláspontja, Voltaire-t is beléértve. A nagy kivétel, a nagy másként gondolkodó Montesquieu volt. A modern szaktudomány közhelye, hogy Montesquieu

félreértette az angol alkotmányt. De ha félreértette is, nagyon termékeny módon értette félre. Felismerte és igényelte a harmadik út lehetőségét despotizmus és anarchia között.

A totalitáriánus Európa a két világháború között visszatért a régi felfogáshoz: vagy despotizmus vagy anarchia. A forradalmi államok élén álló diktátorok az anarchiát szüntetik meg. Montesquieu ekkor vált ismét időszerűvé. A politikai gondolkodás angol történésze, Sabine másokhoz hasonlóan elmondja ugyan, hogy Montesquieu félreértette az angol intézményeket, de 1937-ben szükségesnek tartja hangsúlyozni, hogy Montesquieu a szabadság szerelmese volt.

A *Hatalom* elemzi a diktátorok nagy félelmét. Ez a félelem a nemzetközi rendet is veszélyezteti. Ferrero szerint Bonaparte első konzulátusa volt az első modern totalitárius állam. Kevésbé később ez lesz a holland történész, P. Geyl véleménye is. A két háború között néhány tanulmány Talleyrand nagyságát hangsúlyozta Napóleonnal szemben. Nem francia tudósok írták ezeket a tanulmányokat, figyelj meg Geyl.¹⁰ Ferrero könyvének már a címe is nagyon jellemző: *Európa újratehermentése*. Körülbelül két évtizeddel később Henry Kissinger így jellemzi Ferrero könyvét: „Jól megírt beszámoló a bécsi kongresszusról. Majdnem egészében Talleyrand emlékiratain alapul, amelyeket alapvető értékűeknek tekint. A megközelítés valahogy túlságosan is moralizáló, és a kapcsolat a modern világgal túlságosan is nyílt. Talleyrand emberfölötti tulajdonságokkal rendelkezik.”¹¹

A diktátorok félnek. A *Hatalomban* Ferrero idézi Bonaparte, az első konzul szavait: „Ha szabadon engedem a sajtót, három hónapig sem maradok hatalmon”. XVIII. Lajos viszont 1814-ben és 1815-ben vállalta a szabad sajtó és az ellenzék kockázatát a napóleoni tradícióval és az ultraroyalisták törekvéseivel szemben. Ez az egyik oka annak, hogy Ferrero oly rokonszenvvel ír róla a Talleyrand-könyvben és a *Hatalomban*. A másik oka az, hogy XVIII. Lajos sohasem ismerte el a forradalmat. Anglia kivételével előbb-utóbb egész Európa lepaktált Napóleonnal. Ferrero rokonszenvvel beszél el a több történetirő, így Tarlé által furcsált, elítélt jelenetet, amelyben az angliai száműzetésből visszatért XVIII. Lajos érezteti megvetését I. Sándorral szemben. (Pedig az orosz cár Ferrero kedvenc hősei közé tartozott, mert nem akarta megalázní Franciaországot, és mert támogatta XVIII. Lajos liberális törekvéseit.) Ferrero XVIII. Lajosról szólva önkéntelenül is önmagát jellemzi. A *Hatalomban* nyomatékosan megismétli azt, amit már a *Szózat a süketekhez* című könyvében elmondott: mindenki a forradalomról beszél, az amerikai nagytőke, a francia akadémia és a francia vezérkar is. Nem kötött kompromisszumot a forradalmi szellemmel, ahogy XVIII. Lajos sem egyezett ki a francia forradalommal.

Az *Európa újratehermentése* amerikai kiadásának előszavában, 1941 áprilisában Ferrero Amerika szerepéről beszél a világ leendő helyreállításában. Ismét utal a *Régi és új világ között* című dialógusára, amelyben 1909-es amerikai tapasztalatáról számolt be:

„Mélyen érintett az a hatalmas erőfeszítés, amivel az Egyesült Államok a 'mennyeiséget minőségé' kívánja átváltoztatni.”¹² Ferrero ideálja a minőségi civilizáció volt, ahogy fiatalabb kortársának, Németh Lászlónak is.

Ferrero tudásában, érzékenységében, és idegeiben Amerika mindig jelen volt. Ma-napság szinte nevelés az Egyesült Államok jelenlétét hangsúlyozni Ferrero gondolatvilágában. De az európai kontinens általában nem ismerte vagy félreismerte Amerikát. Ellenpéldaként idézhetjük Tocqueville-t és még néhány nevet, így Paul Valéryét és — meglepő módon — Adyét. 1900 körül Valéry tudatosította, hogy az Európa-centrikus világtörténelem véget ért. Mégis, két világháború bizonyítja, hogy a kontinens politikusai, katonái, újságírói, történészei és filozófusai nem ismerték az Egyesült Államokat, vagy terveik készítésekor nem vették figyelembe.

Élt egy másik nagy mítosz is a két háború között Európában. A demokrácia biztosítja a polgári jogokat, de nem tud termelni. A totalitárius államok termelnek, de elveszik a polgári jogokat. Tehát választani kell a szabadság és a termelés között. Ferrero tapasztalatból tudta, hogy a demokrácia egyesítheti a termelést és a szabadságot. Neki nem

kellett választania termelés és szabadság között. Más problémája volt — a túltermelés. Félt attól, hogy az ipari civilizáció fejlődése túlságosan is gyors. Nem az ipari fejlődés ellenfele volt, hanem az erőltetett tempó ellenfele. És ebben a tekintetben a Római Klub és talán a zöldek előfutára is volt.

1914-ben széles körökben terjedt el az Internacionálé legyőzhetetlenségének mítosza. Nagy kiábrándulás követte, hogy a II. Internacionálé nem tudta megakadályozni a világháború kirobbanását. Ferrero nem hitt e mítoszban sem, és már az *Ifjú Európában* kifejezte kétségeit a német szocializmus iránt, noha a *Róma nagysága és hanyatlása* című művét kétségtelenül befolyásolta Marx. A *Hatalom* szerint a marxisták félreértették a 19. század történetét, és Ferrero azt tanácsolja a szocialista pártoknak, hogy töröljék programjukból a forradalmi osztályharc elméletet.

Isaiah Berlin írta:

„Montesquieu az alkotmányosság, a polgári szabadságjogok megőrzésének, a rabszolgaság eltörlésének, a folyamatosság, mérsékletnek, békének, nemzetköziségnek ügyvédje volt. A társadalmi és gazdasági haladást szolgálta illő tisztelettel a nemzeti és helyi tradíciók iránt. Hitt az igazságosságban és a törvények szerepében. Véde a kifejezés és a társulás szabadságát. A hatalmi egyensúlyt és a hatalom megosztását fegyvernek tekintette egyének, csoportok vagy a többség despotikus uralma ellen...”¹³

Azt hiszem, e szavaknál pontosabban Ferrerót sem lehet jellemezni.

Jegyzetek

1. *Pouvoir. Les génies invisibles de la cité.* Paris, 1945. 117.; 2. *The Reconstruction of Europe. Talleyrand and the congress of Vienna 1814—1815.* Translated by T. R. Jaeckel, New York, 1941. IX.; 3. *Pouvoir,* 15.; 4. Gooch: *History and historians in the nineteenth century.* London—New York, 1913. 470.; 5. *L'Europa Giovane.* Milano, 1897. 115.; 6. *Discours aux Sourds.* Editions du Sagittaire. Chez Simon Kra, Paris, 1924. 147—148.; 7. *Discours aux Sourds,* 26.; 8. Guglielmo Ferrero: *Histoire et Politique au XX. siècle.* Genève, 1966. 135.; 9. Raymond Aron: *Le Spectateur engagé.* Entretiens avec J.-L. Missika et D. Wolton. Paris, 1981. 62.; 10. Pieter Geyl: *The French Historians and Talleyrand:* In *Debates with historians,* Cleveland and New York, 1958. 227—230.; 11. Henry A. Kissinger: *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812—22.* London, 1957. 341.; 12. *The Reconstruction of Europe XIII* 13. Isaiah Berlin: *Montesquieu.* In *Against the Current. Essays in the History of Ideas.* London, 1970. 130.

Értékközvetítés a lélekgyógyászatban

A lélekgyógyászat XX. századi története során a lelki zavarokról alkotott elképzelések gyökeresen átalakultak. Az egyes iskolák saját terminológiát alakítottak ki. A nézetek közötti nemegyszer elkeseredett viták nagyrészt az eltérő nyelvhasználatra vezethetőek vissza. A 70-es évekig uralkodó, jelenleg is élő és hatékony irányzatok terminológiájában az erkölcs, érték stb. kategóriák nem fordulnak elő. Helyesebben, mint látni fogjuk, a pszichoterápiás irányzatokat többnyire szélsőséges redukcionizmus jellemzi: az ember erkölcsi értékekre irányuló dimenzióját pszichológiai folyamatokra vezetik vissza. Ebben a leegyszerűsített antropológiai szemléletben az ember transzcendens irányultsága különösen elsikkad.¹ A pszichológiai redukcionizmus egyik sajátos formája, amikor a személy transzcendens irányultsága megjelenik ugyan a terapeuta emberképében, azonban mintegy mellékesen, a többi dimenzió mellett. Az ember biológiai, pszichológiai, szociális és „transzcendens” lény. Az ember önmagát meghaladó mivolta (ezzel együtt vallásossága) csak színfolt a palettán, nem több.² Az ember transzcendens mivoltát ezzel szemben úgy fogjuk fel, mint amely az emberi lét minden síkját áthatja, és amely a lét alapvető határozományát jelenti. Az ember vallásossága, a szakrálishoz való viszonya tehát nem egy tulajdonsága a sok közül.

A hetvenes évektől kezdődően a kognitív szemlélet kerül előtérbe a pszichoterápiában. E nézőpont részben a korábbi felfogások szellemi kimerülésével kapcsolatos. Másrészt azonban átalakult a lelki betegségek képe is. A pszichoterapeuta korábban nem volt hajlandó arra, hogy etikai kérdésekkel foglalkozzék. Betegei azonban egyre gyakrabban morális problémákkal keresik fel, helyesebben lelki szenvedéseiket morális nyelvi kijelentések formájában fogalmazzák meg. Ilyen módon azt állíthatjuk, hogy a pszichoterápia szemléleti átalakulását a lelki szenvedés megjelenési formájának átalakulása kényszerítette ki. Miről van itt szó? A századelő pszichoterapeutái, köztük maga Freud is, leggyakrabban az úgynevezett hisztériás kórképekkel találkoztak. Freud nagy munkáit elsősorban ilyen betegek megfigyelésére alapozta. A hisztériában a lelki zavar, a személy egészenek diszfunkciója rejtve marad, s csupán testi betegség formájában jelenik meg.

A XX. század végén viszont egyre több olyan beteg keres segítséget, akinek testi tünetei nincsenek, illetve alig vannak. A beteg mégis szenved. E szenvedést gyakran úgy fogalmazza meg, mint önmagával való elégedetlenséget, egyszerűen „nem érzi jól magát a bőrében”. A többnyire „depresszió” diagnosztizált állapotban az egyén önértékelése megrendül. Önmagát erkölcsi értelemben is leértékeli, életét, jövőjét sötét színekkel festi le. A teljes reménytelenségnek ezt az állapotát Frank „demoralizációs szindrómának” nevezte el, utalva arra, hogy itt az ember erkölcsi dimenziójáról is szó van.

Természetesen túlzó leegyszerűsítés volna, ha a lélekgyógyászat szemléleti átalakulását csupán a betegségek képiének átalakulására vezetnénk vissza. Röviden utalni fogok a modern lélektan kutatási eredményeire, illetve azokra a bölcséleti iskolákra, amelyek ezt a szemléletváltást előmozdították.

Először röviden áttekintem a század pszichoterápiás iskoláinak három fő vonulatát, majd ismertetem azt a szemléletváltást, amely a 70-es évektől kezdődően a kognitív pszichológia hatása alatt bekövetkezett. *Végül* a mai pszichoterápiás gyakorlatot vizsgálom a filozófiai etika szempontjából, és utalok a terapeuta értékközvetítő szerepére.

A főbb pszichoterápiás iskolák etikai redukcionizmusa

Freud máig nagy hatású elmélete az értékek végső forrását az öröm-elvekre vezeti vissza. Az etikai törvények a tudatalatti ösztönök és a társadalom elvárásait képviselő felettes-én (über-Ich) közötti küzdelemben fejeződnek ki. Freud determinizmusa Spinozára, Schopenhauerre vezethető vissza. Elmélete a biológiai redukcionizmus példája.

A század másik nagy lélektani áramlata a behaviorizmus, amely mintegy a pszichoanalízis antitéziseként bontakozott ki. Eszerint a viselkedés a környezet és az egyén közti interakció eredménye. Ha egy cselekvés eredményes, a siker, a jutalom mintegy „megerősítő”, az adott viselkedés valószínűségét növeli. A jó-rossz kategóriája a „siker-kudarcc” minősítésre redukálódik. Skinner képviseli legerőteljesebben ezt az irányzatot, amelyet etikai utilitarizmusként jellemezhetünk.³

A pszichoterápia történetének harmadik nagy áramát általában a humanisztikus pszichológiára vezethetjük vissza. Ez az irányzat, szemben az előbbieket determinizmusával, az ember szabad önkifejezését hangsúlyozza. Legfőbb érték a személy, amely az „én-te” kapcsolatokon keresztül bontakozik ki és valósítja meg önmagát. A terapeuta egyik legfőbb elve ennek a személynek feltétel nélküli elfogadása és tisztelete. Carl Rogers neve fémjelzi a pszichoterápiának ezt az irányzatát. Az emberi cselekvés tehát szabad, s a személy az értékek hordozója. Az erkölcsi cselekvés kritériuma végső soron az, hogy hozzájárul-e a személy növekedéséhez.⁴ E humanista étiketika leginkább Scheler nézeteivel hozható rokonságba. A személy transzcendens mozzanataival Rogers és követői nem foglalkoznak. Az irányzatot ezért humanista redukcionizmusként írhatjuk le.

A kognitív fordulat

Dember kognitív forradalomnak nevezte azt a szemléletváltást, amely a 70-es évektől kezdődően rohamos gyorsasággal hódította meg a pszichoterápia jelentősebb műhelyeit.

E szemlélet lényege az, hogy az egyén nem közvetlenül a valóságra reagál, hanem a valóságnak önmagában megalkotott mintázatára. E mintázat jelentősen eltérhet a tényleges valóságtól. Ha figyelemmel hallgatjuk lelki betegeinket, feltűnik, hogy önmagukról alkotott ítéleteik mennyire hasonlítanak egymásra. Jóllehet klinikai értelemben eltérő kórképekről van szó, néha szinte azonosak a mondatok, amelyeket önmagukkal kapcsolatban állítanak. E kijelentések mögött tartós attitűdök húzódnak meg. Ezek hatása alatt önmagukról többnyire negatív színezetű, torz véleményeket formálnak, s a környezetet is ilyen torzított módon észlelik. A terápia lényege tehát a szenvedést okozó, önleértékelő attitűdök megváltoztatása. A terápiás foglalkozások során feltárul, miként írja le az egyén saját világát és benne önmagát. A beteg egyén olyan állításokat konstruál, amelyek új meg új szenvedést eredményeznek. A kognitív szemlélet lényege tehát az, hogy a lelki zavarok keletkezésében a gondolkodási zavarok elsődlegesek, az érzelmi zavarok csak ezek következményei.⁵

Egy depressziós személy például a következő kijelentéseket fogalmazza meg (természetesen a terapeuta segítségével):

- Engem nem lehet szeretni.
- Állandóan bizonyítanom kell, hogy nem vagyok rossz.
- Ha a munkám nem száz százalékos, akkor nem ér semmit.

Ilyen és hasonló beállítódások, amelyeket diszfunkcionális sémáknak is nevezünk, a személy alapvető zavarát árulják el, amelyet Frank — mint a bevezetőben említettük — demoralizáció-szindrómának nevezett el. A diszfunkcionális sémák negatív erkölcsi ítéletet hordoznak. A szenvedő önmagát értéktelennek, alávalónak, pusztulásra érdemesnek éli meg. (Mint tudjuk, gyakran el is pusztítja magát.) A demoralizáció-szindróma a lelki betegségek hátterében föllelhető közös mag, amely a legkülönbözőbb tüneti

képekben nyilvánulhat meg. Mint korábban részletesen kifejtettem,⁶ e zavarban a személynek a transzcendens léthez való sajátos viszonyulása fejeződik ki. A szenvedő egyén ugyanis nem lét-mozzanatokban, hanem lét-hiányokban definiálja önmagát. Mint ahogy egy betegem javult állapotát így fejezte ki: „Köszönöm, voltam már rosszabbul is.” Ez az állapot a Semmihez fűződő szoros viszonyként is értelmezhető.

A pszichoterápia kognitív megközelítésének igen jelentős ismeretelméleti mozzanatainak, amelyek kidolgozásában különösen Neissernek vannak érdemei. A nyelvfilozófiai vizsgálata ugyancsak jelentős hozzájárulás a kognitív elmélet megalapozásához (Gadamer).⁷

A lelki szenvedés a modern etikai elméletek megközelítésében

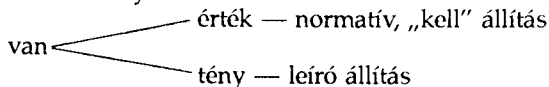
Moore óta a filozófiai etika alapproblémája az erkölcsi kijelentések természete. Más megfogalmazásban: az etika elsősorban azzal foglalkozik, miként vezethetjük le a „kell” típusú állításokat a „van” típusú állításokból.⁸ Egyesek szerint ez a szakadék nem hidalható át. Érvelésükben Hume-ra nyúlnak vissza, aki az erkölcsi ítéleteket pszichikai diszpozíciókra vezette vissza. Moore maga naturalista hibának nevezi azt a logikai tévedést, amely ténymegállapításokból performatív állításokat vezet le (Naturalistic fallacy). Más morálfilozófusok bizonyos feltételek fennállása esetén a „kell” állításokat a „van” típusúakra vissza tudják vezetni. (Például Black, aki az előbbieket felfogását „Hume-féle guillotinnak” nevezi.⁹)

Ha a lelki szenvedés állapotait (depresszió, neurózis stb.) mélyebb elemzésnek vetjük alá, azt kell megállapítanunk, hogy az egyén morális dimenziójának alapvető zavaráról van szó. Frank, mint említettük, arra alapozta a demoralizáció-hipotézist, hogy a depressziósok önmagukról és világukról túlnyomóan negatív értékállításokat konstruálnak. Véleményem szerint azonban itt többről van szó, mint a negatív-pozitív értéktengelyen való eltolódásról.

A lelki szenvedés (depresszió) során a személy gondolkodásának struktúrája gyökeresen megváltozik. A változás a faktuális kijelentések háttérbe szorulásában, és az értéktételező kijelentések eluralkodásában fejeződik ki. A személy képtelen tehát arra, hogy a valóság elemzéséről önmagát leválassza, személye mintegy átítatja az észlelt világot.

A lelki szenvedés állapotában elmosódik a „van” és a „kell” közötti különbség, a szakadékot a „naturalista hiba” szilárd hídja íveli át. Logikai akadályja nincs tehát annak, hogy ténymegállapításokból etikai következtetéseket vonjon le (például amikor a következőt állítja: „Az üzletben kevesebbet adtak vissza — nem szabad bízni az emberekben”).

Frankena nyomán ezt a zavart a következő sémával világíthatjuk meg:

Tézisemet a következő adatok támasztják alá:

1. A depresszióban nem csupán negatív értékkijelentések uralkodnak el. Ugyanakkor túlzóan pozitív értékelésekkel is találkozunk, amennyiben az egyén a „másikat” idealizálja, amelynek fényében önmagát még jobban leértékeli. Ez a következő séma alapján történik: „Másokkal összehasonlítva magam, alulmaradok.”

2. Közismert, hogy a depressziós betegek gyakran használnak „kell” típusú állításokat. Számukra a feladatok, célok, tevékenységek valamilyen önevidens „muszájból” fakadnak.

3. Prichard megkülönböztetésével élve, a depressziós egyén cselekedetei morálisak (mert „kell” típusú kötelezettségérzetből fakadnak), de nem erényesek (azaz nem belső vágyra vezethetők vissza).

4. A depressziós számára a van és a kell közötti különbség elmosódik, a ténymegállapítások is performatív jelleget öltenek. (Például „Ha szívességet teszek valakinek, elvárom, hogy viszonzza” című kognitív séma esetén.

- Teszek valamit neked.
- Ez szívesség.
- Tehát viszonznod kell.

Illetve, ha nem viszonzod, megsértődöm.)

5. Mivel az egyén értékelő funkciója minden tényre rátelepszik, elmosódik a határ az én és a külvilág között. Az egyén ön maga foglya lesz azáltal, hogy börtönének falát vég nélkül kitágítja, s képtelen rálátni arra, ami a falakon kívül van.

6. A depressziós egyén kognitív sémái általános érvényű magántörvények (lásd például a következő megállapítást: „Csalódtam X-ben”, tehát:

- Az emberekben nem lehet bízni).

7. Az alapvető kérdés, „miért kell így cselekednem”, a depressziósoknál megválaszolatlan. A lehetséges válaszok ugyanis a következők:

- mert boldogságunkat szolgálja,
- mert jó.

A depresszióban ezek a válaszok lehetetlenek. Boldogság nincs, a jó definíciója hiányzik.

Összefoglalva tehát azt a tételt állíthatjuk fel, hogy a pszichoterápiára szoruló egyének nem demoralizáltak, hanem ellenkezőleg, „hipermoralizált” állapotban vannak.

A demoralizáció-szindróma „de-moralizációja”

A személy lelki egyensúlyának helyreállítása tehát az „etikai” egyensúly felől közelíthető meg. Természetesen nem „moralizálásról” van szó, hanem arról, hogy a „van” és a „kell” típusú kognitív struktúrák egyensúlya jöjjön létre. Valódi erkölcsi cselekvés (nem morális, hanem etikai) csak ebben az esetben képzelhető el. „Kell” típusú struktúrák uralma esetén a személy „szabadsága” ugyancsak megkérdőjeleződik. Az etikus cselekvés feltétele, hogy a „van” típusú állítások lehetősége mellett az egyén szabadon döntsön a „kell” (vagy „nem szabad”) mellett, valamely, személyét meghaladó értékre hivatkozva.

Itt azonban elérkeztünk a hagyományos pszichoterápiák határához. A klasszikus irányzatok a pszichoterápia „értékmentességét” hangsúlyozzák, legfeljebb valamilyen közelebből nem definiált humanista, perszonális értékmozzanatra hivatkoznak. Ugyanakkor viszont, amennyiben sikerül a „hipermoralizált” állapot nyelvi struktúrájának kedvező módosítása, elvileg olyan érték-vákuum keletkezik, amely nagyon esemény állapot. Szabad „kell” állítások konstruálása feltételezi, hogy a személy egy önmagát meghaladó, etikai dimenzióba kapcsolódik. Ilyen kapcsolódás híján a személy ismét magára marad, s „kell” állításaival új magán-erkölcsöt, magán-törvényeket konstruál. Az etikai hiányállapotot csak hatékony értékrend képes betölteni. Számos tartós kezelésben lévő betegemnél láttam ezt a folyamatot: a terápia végén a beteg új hivatást választott, s azt követően nem szorult többé segítségre. Ilyen látványos eseményekre azonban ritkán kerül sor.

A terapeuta nem dolgozhat eredményesen akkor, ha csupán a nyelvi struktúrák egyensúlyát mozdtítja elő. Nem kerülhetjük meg a legfőbb kérdést.

Mi a jó? Mi lesz ennek egyéni definíciója?

Számos vizsgálat, s egyéni tapasztalataim is bizonyítják, hogy egy hosszabb pszichoterápiás folyamat során a páciens kijelentései közelítenek a terapeuta kijelentéséhez. Helm kimutatta, hogy az ön maga személyét is feltáró terapeuta eredményesebb, mint a folyamatban rejtve maradó társa.

A terapeuta értékvilága, válaszai arra a kérdésre, mi a jó, a gyógyító folyamat elengedhetetlen kelléke. Természetesen nem naiv moralizálásról van szó. Egy alkoholbetegből álló csoportban ezt mondta valaki: „Önök, orvosok, azt hiszik, hogy gyógyítanak bennünket. Vagyis, ha ezt és ezt betartjuk, meggyógyulunk, különben nem. Pedig számunkra ez az alternatíva nincs többé: gyógyulni vagy nem. A mi alternatívánk más: meghalni egyszerre, vagy lassan.” A terápia a hagyományos határokon túl már igazi nevelő folyamat, vezetés, educatio, amely az önmagába zárt személy etikai dimenziójának helyreállítását mozdítja elő.

Mai magyar valóságunkban különösen éles kérdések ezek. Országunk mentális paraméterei köztudottan rosszak. Az értékvesztett, szenvedő betegek tömege árasztja el a szakembereket, akik maguk is nemegyszer ugyanazokkal a problémákkal küszködnek. Ma egyre többen fordulnak ismét maradáno érték felé. E folyamat különleges kihívást jelent azok számára, akik nem csupán mesterségbeli tudásukkal, hanem az általuk képviselt értékekkel is mások segítségére lehetnek, mint például a keresztények.

Pszichoterapeutákat képező oktatási programunk ezért fokozott figyelmet szentel a jövő lélekgyógyászok érték-orientációjának fejlesztésére, az e kérdésekben való elmélyedésre.

Jegyzetek

1. Az etikai nézetek redukcionizmusára vonatkozóan részletesen I. Nyíri T.: *Alapvető etika* (1988) című művét. Budapest, Pázmány Péter R.K. Hittudományi Akadémia. 2. Ld. Tomcsányi T., Fodor L. és Kónya O.: *Altruizmus, segítő szindróma, érett segítő identitás*. (1990) *Psychiatria Hungarica* 5, 213-222, illetve ugyanazon szerzőktől: *Moreno és követői szerepelmélete és a pszichodráma alkalmazása segítő foglalkozásúak képzésében*. *Psychiatria Hungarica*, 5, 301-314. Az utóbbi tanulmányban az ember transzcendens mivolta úgy jelenik meg, mint szerepeinek egyike. 3. Skinner, B.F.: *Beyond freedom and dignity*. New York, 1971. 4. C. Rogers nézeteit részletesen ismertettem korábbi, lapunkban megjelent tanulmányomban (*Rogers és a modern lélekgyógyászat*. *Vigilia*, 1985. 6. 461-470. 5. Ld. Tringer L.: *A lélekgyógyászat kognitív fordulata*. *Vigilia* 1987. 663-670. 6. Tringer L.: *Patior ergo sum*. *Vigilia* 1989. 184-190. 7. Gadamer, H.-G.: *Igazság és módszer*. Budapest, 1980. 8. Moore, G.E.: *Principia Ethica*. Cambridge, 1903. 9. Az egész problémakörre vonatkozó írásokat találhatunk a Gondolat Kiadónál megjelent kötetében (*Tények és értékek*, szerk.: Lónyai Mária, Bp., 1981.).

Következő számainkból:

Békés Gellért: Életszentség a szekularizált világban

Kereszténység és liberalizmus

Endreffy Zoltán és Molnár Tamás tanulmánya

Kerekasztalbeszélgetés a liberalizmus és a kereszténység szabadságfelfogásáról

Balassa Péter, Gergely András, Jelenits István, Lukács László, Németh G. Béla, Szabó Miklós részvételével

Vallásos néprajzi tanulmányok

A szerzetesség Jelenits István, Vályi Nagy Ervin, Medvigy Mihály és Fröhlich Ida tanulmánya

---

A Vigilia beszélgetése

Katona Tamással

— Régebben, egy Ráday Mihállyal közösen készített televíziós műsorban, amelyben a történelmi Magyarország területén mutatták be a szabadságharc emlékműveit, egy kárpátaljai sírnál megjegyezted, hogy egyik dédapád nyugszik benne. A családi háttéréről kérdezlek, amely életben nyilván sok dolgot meghatározott.

— Jogosulatlan előny, ha az ember könyvek között nő fel. Dédapám, Halász Imre a kiegészítés után Andrásynak és Lónyaynak volt a sajtófőnöke, a Nyugat egyik alapítója. Nagyapám katonatiszt volt, de fiatalon, még az első világháború előtt meghalt, feleségét három gyermekkel hagyva özvegyen. Apám volt a legidősebb. Apám később kitűnő orvos lett, bár világéletében könyvtáros szeretett volna lenni, de családi határozat folytán az orvosi pályát kellett választania. Anyai nagyapám, Halász Gyula a Földrajzi Társaság titkára volt. Sok földrajzi könyvet fordított, és az Édes anyanyelvünk mozgalmat ő indította el a rádióban. A Katona család Gömör megyei református család volt, amelynek tehetősebb része Szatmár megye legkeletibb részébe vándorolt, itt katonáskodtak. Egyik rokonom Katona Miklós, alezredeként harcolt a szabadságharcban, bár meg kell mondanom, csúfos vereség fűződik a nevéhez. A család szegényebb része Gömör megyéből a Jászságba költözött. A Jászság katolikus vidék, így az első házasságok után minden leszármazott katolikus lett. Az „oikumenét” az első pillanattól fogva gyakorolnom kellett. Apám katolikus, anyám református volt, anyai nagyapám evangélikus. Minden nyaramat Szatmár megyei paprokonoknál töltöttem, így az év három hónapjában zsoltárokat, kilenc hónapjában katolikus énekeket énekeltem.

— Ilyen környezetben és könyvtár birtokában az iskolát játéknak vagy fölösleges dolognak tekintetted?

— Azt hiszem, apámtól sok kispolgári buzgalmat örököltem. Azt például, hogy soha nem jutott eszembe lógni az iskolából.

— Milyenek voltak gimnáziumi éveid?

— A Keleti Károly utcában laktunk, nem messze tőlünk működött a Rákócziánium, az Érseki Katolikus Gimnázium, amit most II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumnak hívnak. Hallatlanul jó iskola volt. Egyháziak és világiak vegyesen tanítottak bennünket, nagyon szabad szellemben. Inspiráló hatású, vitára, az eltérő vélemények tiszteletben tartására nevelő iskola volt, igen jó tanári karral.

— Tanáraid közül kikre emlékszel szívesen?

— Igazgatónk Honti Jenő volt, óriási termetű természetrajz-földrajz szakos tanár, ámulatba ejtő humorérzékkel. Azok közé tartozott, akik szegény családi háttérük miatt lettek papok, mert így lehetőséget kaptak arra, hogy tanárok legyenek. Született pedagógus volt. Kitűnően magyarázott, humora olykor a szalonképesség határát is súrolta. Imádtuk. Oldalazva fért csak be a magas és keskeny ajtón. Mindannyiunknak csúfnevet adott.

— *Például?*

— Engem Baka Tamásnak szólított, vagy Katona Tóbiásnak.

Nagyon jó latintanáraink voltak. Szentkuthy Kornélnak voltaképpen a zene volt az igazi szakmája. Ő orgonált a miséken, az ő kórusában énekeltünk valamennyien, de meglehetősen szigorúan számon kérte a latint is. Ennek igen sokat köszönhettem később, hiszen minden további nyelvtanulást hallatlanul megkönnyített. Dr. Szögi Ferenc angoltanár szintén világi volt, aki rendelkezett azzal a ritka képességgel, hogy egy nyelvet áttekinthetővé tett a számunkra. Magyartanáraink igen kiválóan tudtak rámutatni a nyelv és az irodalom, a nyelv és a zene összefüggéseire. Pedig Elekfi Lászlónak meg kellett küzdenie azért, hogy tanárként elfogadjuk: kicsi, vékonydongájú férfiként alig különbözött a nyolcadikosoktól.

— *És a történelem? Az eleve adott volt?*

— A történelmet hoztam magammal, főleg 1848 imádatát. Az ötkötetes *Gracrát* ronggyá olvastam volna, ha már apám és nagyapám nem tették volna meg ezt előttem. Tehát ez a valóságnak ellentmondó, romantikus 48-as szemlélet elevenen élt bennem. Szigorú történelemtanárnk, dr. Hegyi Károly, egyben osztályfőnökünk is volt. A személyes elemeket bele tudta vinni a történelembe, egy-egy történelmi szereplőt egyéniségében is meg tudott jeleníteni.

— *Tagja voltál valamilyen cserkészcsapatnak?*

— Nagyon jó cserkészcsapatunk volt, Tyukos Gyula hittanárunk vezette.

— *A cserkészlet mennyiben segített az ország és a politikai helyzet megismerésében?*

— Az első „valóság-injekciókat” a magyar társadalom helyzetéről egyrészt a vidéki református papokonknak köszönhettem, mivel Szatmár megye már akkor is az ország legelesettebb, legszegényebb — de számomra mindmáig egyik legcsodálatosabb — része volt. Másrészt viszont a cserkészletnek, mert a szociális kérdéseket a cserkészek fiatal tisztjei igazi modern szellemben, a társadalommal szemben fennálló kötelezettségek oldaláról közelítették meg. Nem sokat fogtunk fel ennek politikai összefüggéseiből. De az biztos, hogy akárcsak tanáraink, ők is rendkívül jó irányba indítottak el bennünket, már 1945 előtt is. 1942-ben kezdtem a gimnáziumot. Emlékszem, milyen hatással volt ránk, amikor a nyilas időkben Tyukos Gyula tanárunk textusnak vette, hogy „nincs köztetek sem görög, sem zsidó, sem szolga, sem szabad, mert mindnyájan egyek vagytok Jézus Krisztusban”. Nehéz dolgot vállalt. Minket ebben a szellemben próbáltak nevelni, talán nem eredmény nélkül. Ez bekerült az ember gondolkodásmódjába. Akár csak a kötelességtudat.

Volt olyan év, amikor ötvenen voltunk az osztályban, ötvenen, ebben a hallatlanul szigorú iskolában, amelynek elégséges tanulói más iskolába átkerülve eminensek lettek. Én többnyire jeles rendű voltam, mert maga viseletből rendszerint kettesem volt. Én ezt tartottam az igazán arisztokratikus bizonyítványnak. Írtózatosan szerettem ellentmondani.

— *Nyelveltél a tanárokkal?*

— Az igazam mellett mindig megpróbáltam kiállni. Nekem nem tetsző költők költői nagyságát nem voltam hajlandó elismerni. Ezért a tagadás ősi szellemének kereszteltem el. Emiatt aztán az osztályban — mondhatni — népszerűsége tettem szert. 1945 után mindenféle posztra megválasztottak, s ezt természetesnek tartottam.

Az államosítást már csak azért sem szerettem, mert szétzilálta ezt a nagyon jó közösséget. Sokan nem taníthattak tovább. A paptanárok közül mindössze kettő vállalt állást, világi tanáraink egy részét más iskolákba helyezték, mert megbízhatatlannak tartották őket. Azután az osztályokat más gimnáziumbeli tanulókkal töltötték fel. De az érettségi találkozóinkon mindmáig a hajdani „érsekisták” szoktak részt venni. Azok,

akik megőrizték az érseki gimnázium szellemiségét. 1950-ben érettségiztünk, a politika még nem szüremkedett be igazán közénk. Az érettségin is szerencsénk volt, mert az előző évben a miniszteri kiküldött politikai kérdéseivel a fél osztályt megbuktatta.

— *Hogyan érzekted a családban, az iskolán kívül a rendszerváltást, a régi világ összeomlását, a háború végét?*

— 1945-ben szinte utolsónak jöttünk fel a pincéből. A pincében sokat szenvedtünk mind a nyilasoktól, mind az oroszoktól. Iszonyú volt, amikor a pincében rejtegetett zsidó orvost elvitték a nyilasok, vagy amikor az oroszok bejövetelekor az ember hallotta a nők sikoltozását — mindig úgy éreztem, ezt valahol a mennyben felírják. Ezt nem kell fölelgetni, nem kell állandóan hivatkozni rá, de elfelejteni sem szabad. Ezek a képek mélyen belevésődtek az ember emlékezetébe. Mindezek ellenére úgy gondoltam, hogy végbe kell mennie valamiféle szocialisztikus társadalmi változásnak. Emlékszem, május 1-jén megvettem Sztálinnak *A leninizmus alapjai* című könyvét. Tersánszky Józsi Jenő felesége, aki az MKP egyik oszlopos tagja volt, beszélt rá. (Ugyanabban a Győri úti házban lakott, ahol nagyapámék.) Két óriási csalódás ért: egyrészt egy kukkot sem értettem belőle, másrészt a Lenin-kép fordítva volt beragasztva. Hallatlan igazságtalanságnak éreztem mind a kettőt. Nem csatlakoztam sem az MKP-hez, sem a MADISZ-hoz. Némi gondolkodás után úgy döntöttem, a Független Kisgazdapártban van a helyem, őszintén szólva nem tudom, miért. Biztosan azért, mert az MKP-hez képest reakciónak számítottam. Nem végeztem semmiféle munkát ebben az ifjúsági szervezetben, beértük a cserkészettel és a sportkörrel.

1947-ben szerencsém volt. Elég jó gyorsíró voltam, így kaptam parlamenti belépőjegyet. Az 1947-es választások után sokat üldögéltem a karzaton. Tanúja voltam annak, ahogy a demokráciát az emberek szeme láttára verik szét. Az ösztűz a Pfeiffer-párt ellen irányult, Pfeifferék mindig talpraesetten vágta vissza a kommunistáknak. Ott láttam, hogyan lehet obstruálni. Az MKP a Független Párt egyik szónokának, Maár Gyulának (a filmrendező Maár Gyula apjának) a beszédét fojtotta hangzavarba: szünet nélkül ordítottak, majd leszavazták a beszéd meghosszabítására tett indítványt. 1947. november 21-én ujjongtak és tapsoltak, hogy a Pfeiffer-párt megszűnt. Ezzel megszűnt a magyar demokrácia is. Elkeseredetten vettem tudomásul.

— *Hogyan alakult egyetemi pályád?*

— Felvettek történelem-latin szakra, de a barátaim könyvtár-magyar szakra mentek, ezért én önhatalmulag ezeket az órákat írtam be az indexembe. Az első évben nagyon keveset éreztünk a politika szörnyűségéből. Pedig az 1950-51-es tanév nem volt üdítő időszak a magyar történelemben. Az egyetemre azonban akkor még, hála tanárainknak, nagyon kevésbé szivárgott be.

Emlékszem arra is, hogy egyetemi éveim alatt hevesen udvaroltam egy szerintem rendkívül eredeti és nagyon szép lánynak, aki a kerületi államvédelmi központ melletti házban lakott. Egyszer a fal túloldaláról artikulatlan üvöltés hallatszott — a IX. kerületi Államvédelmi Hatóság központja volt a falon túl.

Később a politika egyre inkább behatolt egyetemi tanulmányainkba és a magánéletembe. Minden évben kirúgtak az egyetemről. Egy katonai oktatás alkalmával például ki kellett töltenünk egy 150 kérdésből álló ívet, amely rendkívül aprólékosan érdeklődött arról, hogy mely nagynéni, harmadik unokatestvér stb. mikortól meddig melyik katonai alakulatnál szolgált, és így tovább. Ezt precízen kitöltöttem, csak hogy az adatok összegzése után kiderült, hogy anyai nagybátyámat Adolf Hitlernek hívták, hogy a Waffen SS-ben szolgált, stb. Vészbíróság elé állítottak. Ott fölrották többek között tüntető köpenyviseletemet is. Háromszor rúgtak ki. Az egyik nem is volt kirúgás, csak dékáni megrovást kaptam Bolgár Elektől, azért, hogy fehér nyaksál viselésével lazítottam a tanfegyelmet. Ez annyira megejtő volt, nekem már a nyaksál szó is nagyon tetszett. Bizonyára tényleg nyeglén viselkedtem az egyetemen, de nagyon unatkoztunk.

Amilyen élvezetes volt a középiskola, olyan szörnyű volt az egyetem a följelentőkkel. Még idétlenkedni sem hagyták az embert, pedig erre nagyon vágytam.

Az egyetemen megalapították a Kriza Jánosról elnevezett népi együttest. Nem voltam néprajz szakos, de minden szabad időmet — hála Muharay Elemér bácsinak — azzal töltöttem, hogy lakodalomról lakodalomra, parasztházból parasztházba vándoroltam az országban. Kevés falu van ebben az országban, ahol ne jártam volna, úgy-hogy pontosan tudtam, hol, milyen gondokkal küzdenek az emberek. Hallatlanul jó lecke volt. Ez az ötvenes években narodnyikizmusnak számított, ez volt a fő oka annak, amiért engem minden évben más-más ürüggyel vészbíróság elé citáltak. A visszatérő vád az volt, hogy nevetségessé teszem a rendszert. Nem én tettem nevetségessé, tényleg az volt. Az unalmas órák alatt abszurd drámákat is írtunk.

— *Kik voltak azok a tanárok, akik igyekeztek becsülettel helytállni? Kikkel sikerült jó kapcsolatot kialakítanod, és kiktől tanultál?*

— Tudom, hogy Zsirai tanár úr személyesen kiállt mellettem, amikor ki akartak rúgni. A legtöbbet Germanus Gyulától tanultuk. Harmadévben föl kellett vennünk egy élő nyelvet az orosz mellé, amely kötelező volt a könyvtár szakon is. Molnár Imrével elhatároztuk, hogy törökül fogunk tanulni. Elindultunk Németh Gyulához, de az első emeleten láttuk, hogy Germanus Gyula meghirdette arab óráit. Betértünk, és nem bántuk meg, mert Germanus körül egész iskola alakult ki. Antall József is velünk együtt hallgatta Germanus mohamedán művelődéstörténeti előadásait. Germanus utolsó megjelent tanulmánykötetének sajtó alá rendezését is ő végezte el, és ő írta hozzá a bevezető tanulmányt. Nagyon sokat jelentett nekünk, valóságos béke szigete volt ez az akkori világban. Azonkívül megnyílt előttünk egy új világ kapuja. Sőtér Istvánnak tartozom még köszönettel, aki akkor dékán volt, bár akkori viselkedését egyáltalán nem tekintetem példamutatónak. Sőtér volt az, aki nem továbbította fegyelmi ügyeim aktáit a minisztériumnak.

— *Milyen volt az első munkahelyed?*

— A bicskei járási könyvtárba kerültem. Budapesten éltem, és Bicskére jártam dolgozni.

— *Hogyan élted át az 1956-os forradalmat? Meglepetésszerűen, szabadulásszerűen, megváltászerűen?*

— Elképesztő volt számomra az a tény, hogy ugyanolyan mélyreható forradalom volt, mint az 1848-as. Az egész ország egy emberként mozdult meg, és bár tartani lehetett az antiszemitizmustól, nem hangzott el egyetlen uszító szó sem. Számomra óriási pillanat volt, hogy huszonnégy éves fejjel nemzedékünk bekerült a történelembe, egy olyan történelembe, amely miatt nem kellett szégyenkezünk.

— *Tehát az 1956-os események is hozzájárultak ahhoz, hogy történészként az 1848-as szabadságharcra kezdted foglalkozni?*

— Korábban is 1848-cal szerettem volna foglalkozni. Nem tudom azonban, hogy igazán történész akartam-e lenni. Normális körülmények között vagy diplomáciával vagy politikával foglalkoztam volna.

— *1956-ban létrehoztátok a Kisgazda Párt és a Petőfi Kör közös ifjúsági szervezetét. Milyen szervezést igényelt ez?*

— November 3-án a Margit körút kisgazdapárti helyiségében gyűltünk össze. Közös elképzelésünk az volt, hogy a földeket és a gyárakat nem adjuk vissza. Bízunk abban, hogy 5-én megindulhat a munka az egész országban. A szovjetek bejövetele azonban megghiúsította terveinket. Fölvetődött a kérdés, hogy angol rokonaim támogatásával emigráljak-e, és elkezdjem-e az oxfordi egyetemet, vagy inkább maradjak itthon. Fél-

tem, de az volt az érzésem, hogy mégis maradnom kell. Ehhez a döntéshez az is hozzájárult, hogy tisztában voltam azzal, hogy az 1848-49-es forradalommal Magyarországon kívül nemigen foglalkozhatom. Szégyenemre, mégsem ezt kutattam, mert akkor — az andicsi történelemszemlélet nyomására — azt kellett volna írnom, hogy Kossuth azért bukott el, mert nem akasztatta fel Görgeyt. Emögött mindig fölsejlett a kivégzett Rajk és a becsukott Mindszenty alakja. Ennek propagálásában nem akartam részt venni, ezért műfordítással kezdtem foglalkozni. Előbb a Magyar Helikon, majd az Európa Kiadónál arabból, később angolból és egyéb nyelvekből fordítottam. A hetvenes évek elején kezdtem meg az aradi vértanúkra vonatkozó adatok gyűjtését. Azt hiszem, sikerült két érdekes dokumentumkötetet összeállítanom az aradi vértanúkról. Írtam elé egy bevezetőt. Nagy meglepetésként ért, amikor elterjedt, hogy ebben az előszóban a Nagy Imre-per történetét írtam meg. Ez természetesen eszembe sem jutott. Én csak a tényeket ismertettem: egy hadbíróvási eljárás, ha úgy tetszik, egy koncepció per történetét.

— *Elindítottad a Bibliotheca Historica sorozatot, aztán annak a zsebkönyv változatát, a Pro memoriát...*

— Mind a kettőnek az *Örökségünk* címet akartam adni, de igazgatóm ragaszkodott az egyre értelmetlenebb latin elnevezésekhez. Egyébként is gyötört, ahol csak tudott, de becsületére legyen mondva, ezt a vállalkozást támogatta, bár én indítottam el.

— *Mikor és hogyan kezdte el tanítani?*

— Egyszer meghívást kaptam az Eötvös Kollégiumba egy október 6-i megemlékezésre. Utána indítottam meg a szemináriumomat az Eötvös-kollégistáknak. Rájöttem, hogy nagyon szeretek tanítani. Később kaptam egy két éves Soros-ösztöndíjat. A legjobbkor, mert éppen kifelé állt a szekerem rúdja az Európa Kiadótól. Két év múltán szabad foglalkozású történészként, íróként tevékenykedtem, és elkezdtem tanítani a szegedi egyetemen, amit sokkal jobban megszerettem, mint a budapestit. Hálás is vagyok a szegedi egyetemnek, mert a tanításban szabad kezet kaptak az oktatók, ami igazán ritkaság volt abban az időben. Hatásvadász elemektől bizonyára nem mentes előadásaim legfőbb értéke az volt, hogy bátran ki mertem mondani, amire gondoltam, és figyelmen kívül hagytam a szaktekintélyek és a hivatalos történetírás szerintem helytelen megállapításait. A hallgatók jó partnerek voltak ehhez, és remélem, hogy ők is tanultak tőlem valamit.

— *Említetted, hogy 1956 után hibernálnod kellett magadban a történezszt. Hogyan szunnyadt benned a politikus, és mikor kezdett ébredezni?*

— A mostani kormány a történészek kormánya. Tulajdonképpen mi az egyetemen is szünet nélkül politizáltunk. Azonkívül én bizonyos dolgokat mindig nagyon komolyan vettem, például az 1848-as emlékhelyek ápolását, és ezek egybeestek az emberek legtermészetesebb érzelmeivel. Így a váci csata évfordulóján minden évben megkoszorúztuk a váci honvéd-emlékművet. Váci barátaink is csatlakoztak ehhez. Kiváló közművelődési kör, a Madách Kör működött a városban. Mivel a Tiszatáj utolsó szerzői estjét a Madách Körben tartotta, ezért a Madách Kört is betiltották, akárcsak a folyóiratot. Amikor 1987–88-ban megkíséreltük ismét életre kelteni a kört, engem választottak meg elnöküknek. Ebbéli minőségemben indultam Vácott a választásokon. Úgy gondoltam, megpróbálom az egyéni választókerületben megnyerni a polgárok bizalmát. Aztán bekerültem a parlament külügyi bizottságába. Ezzel olyan intézménybe léptem be, amelyikben a politikai átalakulás már korábban megkezdődött, ahonnan az alkalmatlan embereket már az előző rendszer utolsó minisztere kezdte eltávolítani. Hallatlan munkateljesítményeket követelt, és mert merész döntéseket vállalni. Működéképesebb minisztériumot örököltünk, mint a kollégáink. Ezért tudtuk elérni az Európa Tanács-i tagságot is. Más területen csak nyomatékos kérésre vállaltam volna munkát.

— A művelődési és a külügyi tárca között tisztázatlan, kinek a hatáskörébe tartoznak a külföldi magyar és az itthoni külföldi kulturális intézetek. Ezeknek megalapítása még Klebersberg Kunó nevéhez fűződik, és hallatlanul nagy szolgálatot tettek nemcsak a magyar külpolitikának, hanem az egész magyar művelődésnek a két világháború között. Ezek az intézetek pillanatnyilag nemigen találják a helyüket.

— Amit a Külügyminisztérium megtehetett, azt megtette. Felszabadította például a más célokra lefoglalt intézeti helyiségeket. Ezt azonban a művelődési tárcának kell megtöltenie megfelelő emberekkel. A lehetőség tehát adott. Sőt, éppen most tárgyaltunk Bécsben arról, hogyan lehetne jóvátenni azt a csúfságot, amely az eredeti palota eladásával és a Collegium Hungaricumnak csúfolt garniszálló építésével kezdődött. Most keressük a módját, hogy keltsük életre az isztambuli magyar történeti intézetet, amely 1916—1918 között Kós Károly vezetésével végzett jó munkát. Fontosnak tartom, hogy ismét fölneveljünk egy olyan nemzedéket, amelyik ezekben a kollégiumokban idegen nyelvet tanul, szakmailag továbbképzzi magát. Ennek megszervezése most Molnár Imre miniszteri biztos feladata lesz.

— Hiszel-e abban, hogy ez az ország visszakapcsolódhat egy örökre lezártnak látszó múlthoz, hogy elfelejtheti azt a hosszúra nyúlt időszakot, amelyben hagyományait szétzúzták, és a jövőt is megrabolták azzal, hogy a múltat meghamisították? Van-e okunk reményre?

— Másunk sincs, mint ez a reményünk. Ez a nemzet nagykorú, ami igen nagy bók Európa e sokat szenvedett fertályán, és képes szembenézni mind a múltjával, mind a jelenével. Ezeket a tényeket világosan eléje kell tárunk. A magyar társadalom mindent képes tudomásul venni, ha világosan és érthetően jelzik, hogy mire számítson. Csak így védekezhetünk a bizonytalanságérzet és a kiábrándultság ellen. Közönyössé váló néppel nem tudunk visszatérni Európába.

Szörényi László

BORBÉLY SZILÁRD

A mozdulatlanság szépsége

Csabának és Péternek

„Az álomban pedig úgy tűnök el, mint egy régi kertben, mit egy régi fénykép őriz.” Egy 1959-es tárcanovella zárata ez a mondat. Az álom könnyűsége éppúgy jelen van benne, mint a fogalmazás hiúsága. A hasonlat az egymással szembe fordított tükrök módjára a végtelenbe nyílik, az álom hasonlata lesz a mondat. Az álmot, amely maga is kép, egy másik képpel érzékelteti. Nem az álom szerkezete ilyen, hanem a nyelvé, amely nem tud másként beszélni, csak hasonlatok által. Ennek eredményeként minden mondatnak két pólusa van, az egyik a beszélő áll, a másikon az, ami számára a megszólalást lehetővé teszi. Ez utóbbi nem a beszéd tárgya, hisz az a hasonlat mozdulatában válik láthatóvá. Amire minden mondat irányul, az sohasem tehető a beszéd tárgyává. A mondat megalkotását az a hiúság élteti, hogy általa a beszélő képes áttörni azt a távolságot, ami közte és a kép között fennáll.

A beszéd, amely ezt önmagában tudatosította, s ezzel új helyzetet teremtett, a vallomás. A vallomás a személy időbelisége, vagyis az a remény, hogy minden arc levethető maszk. Az ebben a labirintusban tévelygő csak az időt érzékeli, amely egyenes. Mozgását pedig nem tétova vándorlásként, hanem feltartóztathatatlan zuhanásként éli meg. A vallomás nyelve feltételezi az időt, mint létezésének közegét és feltételét. Ez a nyelv nem csak a múltat állítja élesen szembe a jellel, hanem már a múltban előfeltételezi a jövőt, ilymódon azt a mindenkori jelenből kiindulva korlátozza. A vallomás úgy beszél a jelen helyzetéből a múltból, hogy önmaga jelenét a mindenkor útban lévő jövőként tételezi. Ily módon egy kitágított jelenben tévelyeg, a jövő számára felnyithatatlan, és a halál alakját ölti magára. Egyedül a halálon keresztül talál utat a jövőbe, ez azonban a múltba vezet, a jelen mozdíthatatlan kiterjedéséhez az időben. A jövőbe irányuló utazás a test korlátozottságának a halál általi megszüntetésén keresztül lehetséges. Ez a boncolás, a hibernálás, a modern természettudomány; a test részeit helyettesítő intézmények, szervezetek, technikai eszközök kicsinyítése a tényleges helyettesíthetőségig, hiszen a végső cél az emberszabású gép. A vallomás olyan utazás a múltba, amely a beszélő halálának leplezett körüljárását végzi el; saját leendő hulláját próbálja megteremtteni.

A vallomás a tükörré vált nyelv összetörését kísérl meg azáltal, hogy Istenhez törekvésében a végtelenre irányítja a figyelmet. Az embert a vallomás végtelenre irányulása személylyé teszi, melyet nyelvének szavai maszkok sokaságaként fed. Minden ki-mondott szava a személy mélyére vezet, Istent teszi láthatóbbá. Az igazi vallomás a szavaktól való megszabadulás által a nyelv levetése, és a világtól való elszakadás. Az Istenhez eljutni vágyó embernek egyre mélyebbre kell ereszkednie a személyben, mely-

nek a mélyén Isten nem valahol, hanem valamikor áll. Az emberi személy szerkezetét a Golgotán sebtiben felállított három kereszt rajzolja ki. Itt lép be a világba a középső keresztben haldokló test megnövekedett árnyékán keresztül az ember egyik legnagyobb kísértője, az idő, mely azóta is tanúskodik ellene és szüntelen vádolja.

Az idő a nyelvben ölt testet. A vallomás tudja ezt, és saját eszközeivel, szavakkal száll szembe a gonosszal. A nyelv szerkezet voltának archaikusságában azonban sokkal mozgáthatatlanabb, és a mondatokban való beszéd túllép a szavakon. A mondat a végtelenre irányul, akár a tagolatlan üvöltés. Csak a szónak van mérhető ideje. Az archaikus időmegjelölések olyan tájban helyeznek el mindent, melynek szerkezetét az emberi test határozza meg. A mindenség középpontjában egy ember áll és néz. És amit lát, az a kép. A kép mindig nyitott. Az ember azonban teste zártságából következően mindent igyekszik bezárni. A képet a nyelv által tudja zárttá tenni, ha szavakkal megnevezve az idő részévé teszi. A világ a mozgás bűvöletében él, amely az idő által válik láthatóvá. A beszéd a kép által lehetséges, a látás azonban az elmozduló képekből kibomló idő közegében. A nyelv segítségével nemcsak bezárható a kép, és ezzel megközelíthetetlen az ember számára, hanem felnyitható is. A vallomás lehetősége arra épül, hogy a Golgota-csoport által körülrajzolt emberi személy éppoly fedetlen sírként tátong, mint a Jézus testét nélkülöző barlang. A vasárnap reggel a sírhoz érkezőknek az angyali nyelv adja tudtul a feltámadást; ez a nyelv nyitja fel a képet arra a végtelenre, amely messze túlnyúlik a testen. Erre a végtelenre hamarosan az idő kísértése vetül, és a kép bezárásának vágya. Az ember azóta képek özönével igyekszik elfedni ennek a képnek a nyomasztó és emberletet követelő nyitottságát; képek végtelenével elérni a kép mozdulatlanságát. Ezt a mozdulatlanságot azonban az idő kísértésébe esve csak a végtelig feszített mozgással tudja elérni. A mondataiból hiányzó végtelent szavak sokaságával igyekszik elfedni.

A beszélő és a feltételezett kép között van a nyelv világa. A kép nyitott, a világ azonban feltételesen zárt, és feltétele a nyelvben van. A kép és a világ csak az ember közbeiktatott nézőpontja által különböztethető meg. A nyelvben, amely az idő mélysége felé tereli az embert, eltűnik ez a különbség. De a nyelv árulkodó különossége az, hogy a világ felé véges, az ember felé azonban végtelen. A kép tehát az emberben van. A világ megváltoztatásához feltételeinek megváltoztatása szükséges, vagyis a nyelv. A nyelvhez a változás a kép, tehát az ember felől közelít. De nem az emberből, hanem a végtelenből.

A világ a nyelv feltételezése szerint minden és „semmisen”, mozdulatlanság és mozgás. Mozdulatlanságnak és mozgásnak úgy kell fednie egymást, mint mindennek és „semmisennek.” A nyelv zártsága és nyitottsága jelöli ki a világ határait a megnevezhető és a megnevezhetetlen által. A megnevezhető azonban éppúgy végtelen, mint a megnevezhetetlen. Mégis sajátos viszony van közöttük, a megnevezhető a megnevezhetetlenből lép elő. A nyelv éppolyan hangsúllyal hallgat valamiről, mint ahogy beszél. A hallgatás csupán a beszéd mozdulatait nélkülözi, de nem a tárgyát. A hallgatás nem a megnevezhetetlen birodalma, hanem néma beszéd. A megnevezhetetlenről nem lehet hallgatni, közelében csak a teljes mozdulatlanság lehetséges, amely mentes az idő kísértéseitől. A mozdulatlanság lerombolja a mindent, hisz mindig van rajta kívül valami megnevezhető. A mozgás nem rombolja le a „semmisenet”, hisz mindig akad benne valami megnevezhetetlen. A megnevezhető és a megnevezhetetlen úgy fedi egymást, mint mozgás és mozdulatlanság. A világ a mozgásból a mozdulatlanságba tart. A nyelv a megnevezhetetlenből a megnevezhetőbe. A mozdulatlanság úgy a mozgás teljessége, ahogy a megnevezhető a megnevezhetetlen hiánya. A nyelvből a végtelenbe két szó vezet, a halál és az Isten.

A kép nyitottsága a világ megnevezhetőségének feltétele. A nyelv által bezárt kép az azonosság helyett a megkettőzést eredményezi, amely nélkülözi a teremtés mozdulatát. A világ létezésének feltétele, hogy a kép nyitottsága megközelíthető legyen a mondatoknak a végtelenre irányuló folyamatos újratерemtése által. Vagyis a világ léte az em-

bernek a végtelenre irányuló nyelv által Istennel folytatott párbeszédén múlik. Az idő kísértésébe esett emberi személy számára ez a vallomás nyelvén keresztül lehetséges. A vallomás a személyt elfedő képek sokaságán keresztül a kép mozdulatlanságába akarja eljuttatni az embert, ahol a megnevezhetetlennel találkozhat. Isten nevének titka, és a kép ábrázolásának ószövetségi tiltása a képben lakó megnevezhetetlennel a korlátozása, a világ létezésének megrendítése ellen tiltakozik. A tükör azonban nem sérti meg ezt a tiltást, mert az általa nyújtott kép eltűnik, és nem korlátozza a látást. De aki a tükör homályosságát a kép rögzítésével akarja feloldani, az az idő kísértésébe esik.

A nyelv tükör volta abból adódik, hogy nem tud a képről a világ feltételezése, illetve fordítva, a feltételezett világról a kép nélkül beszélni. Valamit mindig közvetítőként, hasonlatként alkalmaz. Világról csak történetek sokaságán keresztül képes beszélni, ezek szétdarabolásával és egymás után helyezését az idő illúzióját teremti meg. A kép és a világ között közvetítő nyelv nem az időben, hanem a mondatok megalkotásában van. A nyelv kívül kerülhet az idő uralmán, és ezáltal képes a világot megváltoztatni. A világ változatlansága azonban hatalmi érdek, ezért szabályozzák az emberek felett uralkodó erők a nyelvhasználatot. A nyelvtől elkülönített időnek önálló elvvé tétele uralmi eszköz. Ha a hatalom a még meg nem történte irányítja a figyelmet, és azt jövőként megnevezi, akkor botrányt okoz. Felcseréli a megnevezhető és a megnevezhetetlen helyét, ezáltal a nyelvet akarja kisajátítani. A nyelv azonban az ember szabadságát szolgálja, általa függetlenítheti magát a világtól. Igazából azonban az ember szabadságát a kép adja, amely mozdulatlansága ellenére a megnevezhetőben helyezkedik el.

A kép és a világ között a tükör logikája szerint működő nyelv sem a kép, sem a világ megismerését nem teszi lehetővé. Az idő kísértése azért válik olyan csábítóvá, mert azzal kecsegtet, hogy a megnevezés azonos az időben való előrehaladással. A nyelv azonban nem ismer ilyen időt. A nyelv minden mondatot megőriz, és minden történetét magában foglal. A világ felé zárt nyelvben a történetek egymásutánja a mozgás által megteremti az idő illúzióját. A nyelvet használó ember tragédiája, hogy csak a történeteket képes megnevezni, de ami történt, arról már nem beszélhet. A történetből csak a helyszín válik egyedül elmondhatóvá. A többi a nyelv mélyére került, a mozdulatlan képbe. Mégis megnyílik a mozgás lehetősége a történetek között, mivel a nyelv által csak az megismerhető, ami benne foglal helyet. S mivel az időt csak mint helyet ismeri, lehetővé teszi benne a korlátok nélküli utazást. Az idő jövőnek nevezett része innen közelít a világ felé. A jövő ugyanis a megnevezhetőben helyezkedik el, a történet azonban a megnevezhetetlenben. Az elmúlt a nyelv segítségével megváltoztatható, a jövő is innen lép elő, akár a test feltámadása.

Az idő az emberi személyből lép elő, aki megváltozott beszédmódja révén még a botrányt is vállalva kísérletet tesz a megnevezhetetlen megnevezésére. Ehhez a képpel kialakítandó bensőséges viszonyra, és a világtól való viszonylagos függetlenségre van szüksége; vagyis nyelve mélyén mozdulatlanra kell dermednie. A személynek ez a szerkezete a Golgotán alakult ki, amikor három test áll a mindenség középpontjában. Ennek a tükörszimmetrikus szerkezetnek a középpontjában Jézus keresztye áll, rajta a képzeletbeli tengely által hosszában kettémetszett testtel. És itt, a halál pillanatának helyében, megnevezhetetlen tengelye mentén elcsúszik a kép és a világ, és lelepleződik az azonosság hiánya. A keresztes magasába felemeltetett ember a nyelv által megtehető választás helyzetébe jut. Egyetlen mozdulat elegendő, hogy a kimondott szó ereje által megigazuljon, vagy elutasítsa a vallomást. De ugyanebben a pillanatban belép a kísértő is, mintha a megigazulás az idő által történne, és nem a szív mélyének magányos csendjében, a teljes elhagyatottságban, ahová az ember a Jézus szavai által megtapasztalt Isten halálával jutott. A nyelv azóta tükör, és teremtő erejét elveszítve egyre finomabbá csiszolódott. Mégis az egyetlen eszköz, amely a világ és saját sorsának megváltoztatásához rendelkezésére áll. A nyelvben minden pillanatban jelen van az örökévalóság, nem ismeri az idő korlátozását. Benne a múlt megváltoztatására irányu-

ló cselekvés a jövő megalkotásán dolgozik. Ez válik láthatóvá a test feltámadásában és a végső ítéletben, ahol a jövőként megjelenő örök élet a múltból, a test történetéből közelít feléje. Ennek a történetnek a megértése és kibontása a világból, és eljuttatása a kép mozdulatlanságába a megigazulás, az üdvözülés útja, amely a nyelv által történhet meg. Egyedül a képben létező azonos önmaga történetével.

A nyelvben a kép és a világ elcsúszik egymástól, akár a tükörben. A kép és a világ lényeges változást szenvedett a nyelv közbeiktatásával, ahogy a mindenség is megváltozhatott, amikor az éjszakai égbolt mérhetetlen távolságait Isten meglátta a föld tengereiben tükröződni. Egyetlen pontba sűrűsödik a tükörben minden, a távolság és az idő. A világ feltételévé lett ember szemlélődése a képre irányul. A világ megalkotása a mozdulatlan kép által és a tükörként működő nyelvben lehetséges. A tükör világa a mozgó számára mozdulatlan, az általa szemlélődő hátat fordít a világnak, csak így kerülhet elébe a kép hasonlata. De ez a kép még nem az igazi, össze kell törni, hogy a képbe juthasson. A tükör világa mozdulatlan, de még megnevezhető, benne a kép még nem teljesen önmaga. Történetre hivatott felszámolni azonosossága hiányát, és ebben van az ember segítségére a nyelv. A nyelvben a megnevezhetetlen távolság világából a megnevezhető kép azonosságába igyekszik minden eljutni. A fényképben ez a csábítás az idővel való visszaélés által lehetségesnek tűnik, mintha az örökkévalóságba nyitna utat, pedig csak eltűnteti az időt. Az ember idő általi megkísértésének a helye.

A Golgota-csoport óta a megkísértettség lehetőségéhez is a kereszt magasába kell az embernek emelkednie. Az itt megjelenő idő Jézusnak a halálról szóló szavain keresztül lépett be a világba. A halál pillanatában azonban Jézus keresztje belezuhant a képbe, az idő pedig az agonizáló testbe záródott be. Az idő által ily módon nyitottá vált test mozdulatlansága Isten örökkévalóságát összetéveszti az időbeli végtelenséggel. Az idő kísértésébe került ember ebbe a végtelenségbe jutott, amely az általa készített képek idejével rokon. Az ember jövője a testébe van zárva, és nyelve által onnan lép elő minden pillanatban. Jézusnak a nyelvre vonatkozó megjegyzései arról tanúskodnak, hogy a beszéd valójában történés, mivel a történet része. A történet pedig maga a nyelv.

Az emberi személyt kirajzoló Golgotán valójában két kereszt van, melyek Jézus keresztjéhez mint tükörhöz viszonyulnak: a kép és tükröződő mása. A Jézussal együtt megfeszített két lator névtelensége ellenére is jelentős, hiszen az evangéliumi történet csúcspontján jelennek meg. Névtelenségük csak kiemeli rejtélyességüket. A jobbik lator szavai a Golgota-jelenetben megjelenő idő kísértése ellenében hangzanak el, a test halálából előlépő jövőt szólítják meg, a feltámadás jelenébe helyezkednek. Méltán ismétlik azóta a hívek. Ezzel a mondattal a jobbik lator eljutott a kép mozdulatlanságába, legyőzte az idő kísértését. A bal lator viszont az idő foglya maradt, mivel nem volt képes meghalni Jézussal, a világgá tágult időbe záródott be. A bal latornak Jézus halála után nem maradt más választása, minthogy kilépve a képből a világ mozgásában vándoroljon. A világkorszakká tágított golgotai idő az ő tartózkodási helye, az emberi történelem, amelynek sóvárogva várja a végét, mely valójában a Golgotán kirajzolódott emberi személyben van.

A Golgota-csoport egymásban tükröződő két latorjának a figurája tovább bonyolítja a személy feloldásának nehézségét. Ehhez nemcsak a bal lator vágyának, a képbe való visszajutásnak kell teljesednie, hanem Jézus keresztjének tükörében a két latornak egymásra kellene találnia. A találkozás és az azonosulás vágya a Golgota-csoport óta az emberi személy szüntelen sóvárgása, nosztalgia a mozdulatlanság elveszített szépsége után. A vallomás csak az ember és Isten közötti távolságot lenne képes megszüntetni. A test azonban maga is kép. A személy mélyén az ember Isten hangján szólal meg: „Én meg fedetlen és kőkemény arccal sírok. Sírásom millió és millió éves, millió és millió tonna víz.” Ez a befejezés.

LUKÁCS LÁSZLÓ

Egyházunk a forrongó világban

A szocializmus után

Közép- és Kelet-Európa térségében nemcsak a demokratikus társadalmak vannak születőben, hanem a külső béklyótól megszabadult egyházak is újjászületnek. E fordulat egyik első feladata a számvetés a múlttal. Érthető talán, hogy a német egyházakról jelent meg a legtöbb értékelés. Azért is, mert ők megszakítás nélkül szoros kapcsolatban álltak az egyik leghatalmasabb nyugati országgal. De nyilván azért is, mert az újra-egyesítéssel ők jutottak a legmesszebbre. Az elemzések jó része nyugaton látott napvilágot. Megállapításaik azonban többnyire érvényesek reánk is, vagy legalábbis tanulságosak számunkra.

Az egyházak szerepe a fordulatban

Abban mindenki egyetért, hogy az egyházak igen jelentős szerepet játszottak az 1989-es őszi eseményekben, s ez az evangélikus egyház tekintélyét jelentősen növelte. David Seeber azonban kritikusán megjegyzi (Herder Korrespondenz, 1990. február, 49. o.), hogy ez a politikai szerep távol áll az egyház eredeti feladatától, hiszen igazi hivatása az, hogy tanúságot tegyen a hitről. Az ellenzéki demonstrációk idején a templomokat megtöltő tüntetők valójában nem imádkozni mentek oda. Seeber azt a kérdést is fölveti, vajon a nemzeti függetlenségi mozgalmakat támogató egyház milyen szerepet tölt be. Vajon nem a régi, szűklátókörű, a többi népeket ellenségnek tekintő nacionalizmus hagyományozódik-e tovább az egyházak közvetítésével? Mennyiben tud az egyház föllépni a nemzeti függetlenség védelmében, ugyanakkor pedig a nemzeti viszálykodások mérséklése érdekében?

Robert Goeckel, a politológia professzora a New York-i egyetemen a lutheránus egyháznak a szocializmus éveiben betöltött szerepét ambivalensnek látja. (The Evangelical-Lutheran Church and the East-German Revolution, in: Papers on Religion in Eastern Europe 1990. nov. 28. o.), hiszen a hatvanas években ők dolgozták ki „az egyház a szocializmusban” ideológiáját, s joggal vádolhatók opportunizmussal a rendszer kiszolgálásáért.

A nyolcvanas évektől azonban egyre határozottabban sürgették a liberalizálódást, a szabad külföldi utazás lehetőségét, a sajtó nagyobb szabadságát, a politikai élet demokratizálódását. Az egyházi vezetők 1988-tól ismételten kinyilvánították, hogy „az NDK sem kerülheti el a peresztrojkát”. 1989 őszén a lutheránus egyház védelmébe vette az alternatív csoportokat. Több gyülekezet lelkésze élére állt az ellenzéki megmozdulásoknak, majd aktív politikai szerepet vállalt az új átmeneti kormányzatban is. Az új par-

lamentben 21 protestáns lelkész vállalt képviselői mandátumot, hárman pedig miniszteri tisztséget de Mazière kormányában. Goeckel joggal jegyzi meg, hogy ebben bizonyára szerepet játszott az is, hogy a kommunista rendszerben sokan nem papi hivatásból végeztek teológiai tanulmányokat, hanem azért, mert szabadulni akartak a marxista ideológiai hegemoniától.

Günther Krusche, a berlin-brandenburgi evangélikus egyház szuperintendense ehhez még hozzáteszi: „az egyház érdeme az, hogy a békés forradalom erőszakmentesen zajlott le”. (The Church in a Post-Socialist Society, i. m. 44. o.)

A katolikus egyház a NDK-ban

Reinelt drezdai püspök 1990. november 30-án Bambergben tartott előadásában a katolikus egyház szerepéről beszélt az átalakulásban. A katolikus egyház kettős értelemben is diaszpórába szorult az NDK-ban. Kisebbségben voltak a többi egyházakkal szemben (csak mintegy 5% a katolikus), s kisebbségben a nem hívő többséggel szemben (az evangélikusok aránya sem több 20–30%-nál). A világegyház háttéré nélkül elsüllyedtek volna a jelentéktelenségben.

A püspökök azonban a legnehezebb időkben is kritikusan léptek föl a diktatúrával szemben. 1959-ben a leghatározottabban elutasították a szocialista névadást, fiatallávát, házasságkötést, temetést. 1960-ban tiltakoztak az ellen, hogy az egész társadalmat a dialektikus materializmus eszméi szerint akarják átforgatni. 1974-ben a püspökök felemelték szavukat az ateista nevelés ellen, amelyet az óvodáktól az egyetemekig kiterjesztettek. 1978-ban az iskolákban folyó honvédelmi oktatás ellen szóltak, 1983-ban síkra szálltak a fegyvertelen katonai szolgálat lehetőségéért. Tették mindezt annak ellenére, hogy a kormányzat megtorló lépései sosem maradtak el egy-egy ilyen nyilatkozat után.

Reinelt püspök azt is megemlítette, hogy a katolikusokat ugyanakkor igyekeztek távol tartani a politikai megmozdulásoktól. Így el tudták kerülni a papi békemozgalom kialakulását is (egyedül a szocialista országok közül). A kormányzatot azonban leginkább az ingerelte, hogy a Szentszék sohasem ismerte el a két német állam létét, holott Honecker ezt ismételten sürgette. A kelet-német egyházmegyék többségének központja Nyugat-Németországban volt (Fulda, Würzburg, Paderborn, Osnabrück).

1989 szeptemberében Braun magdeburgi püspök, októberében Reinelt drezdai püspök pásztorlevélben sürgette a demokratizálódást: a határok megnyitását, a társadalmi pluralizmust, a politikai vezetés hibáinak feltárását, valóságghű tájékoztatást a sajtóban, erőszakmentes föllépést a békés tüntetőkkel szemben, hatékonyabb gazdasági rendszert. A katolikus laikusok ekkor alakult mozgalma, a Katolikus Akció pedig követelte a jogállamiság helyreállítását, a párt egyeduralkodó helyzetének megszüntetését, a demokratikus választásokat, a sajtószabadságot, a civil katonai szolgálat bevezetését.

Jelen és jövő

Günther Krusche kritikusan szemléli egyházának jelenét. Az elnyomatás éveiben sem alakult igazán hitvalló közösséggé, s ma fennáll a veszélye annak, hogy újra a régi hatalmi egyház szervezeti formáit szeretnék visszaállítani — ez pedig lehetetlen. Az egyház törpe kisebbséggé lett — így kell belekapcsolódnia az új német társadalom fölépítésébe.

Krusche három feladatot lát a legfontosabbnak:

1. A prófétai kritika szolgálatát: kritikusan szolidaritást kell vállalnia a társadalommal, elsősorban a nemzeti kiengesztelődés érdekében. A tegnapi ellenségben föl kell fedeznünk a holnapi partnerünket, anélkül, hogy föladnánk keresztény azonosságunkat.

Nemcsak „a szocializmusban élő egyházat” fenyegeti a kompromisszumokban való feloldódás veszélye.

2. Számos céljavesztett, elbizonytalanodott, megélhetésétől, szociális biztonságától megfosztott ember szorul rá az egyház segítségére. „Másokért élő egyháznak” kell lennünk — Bonhoeffer megfogalmazása —, ám még intenzívebben, mint eddig bármikor.

3. Az egyháznak fontos szerep jut a társadalom új erkölcsi tájékozódásában. A reálisan létező szocializmus nemcsak gazdasági katasztrófához vezetett, hanem erkölcsi romláshoz is. Az emberek újra keresni kezdik a valódi értékeket, életük értelmét. Az egyháznak ki kell vennie a részét a nevelésből, mind az iskolákban, a fiatalok életében, mind a felnőtt társadalomban.

David Seeber sem látja egyszerűnek az egyházak jelenét és jövőjét. A diktatúra idején az egyházak kényszerűen elzárkóztak a társadalmi élettől, és olyan magatartásformákat alakítottak ki, amelyek elavultak a modern, pluralista társadalmakban. A külső kényszer miatt elmaradtak az egyház életének olyannyira szükséges változásai. A volt szocialista országok egyházainak meg kell tanulniuk az egymással versengő világnézetek keresztútjében élni. A modern Európa keresztény örökségből nőtt ki, de a keresztény hit elveszítette kötelező erejét. A vallási közösségeket is áthatja a szabadpiaci szellemiség: mindenki szabadon kifejtetheti a véleményét, és követőket toborozhat magának.

Az egyházaknak meg kell nyílniuk a társadalom előtt, s párbeszédet kell kezdeniük a másképpen gondolkodókkal, más érdekeket képviselőkkel. Ez azonban a papság gondolkodásának gyökeres megváltoztatását kívánja, az igehirdetésnek és a hitoktatásnak gyökeres átalakítását, s a hitben járatos, elkötelezett laikusok hatékonyabb bevonását az egyház életébe.

A szekularizált európai országok is szívesen integrálják az egyházat a társadalom életébe, mint a kultúra értékes alkotóelemét, észrevétlenül megfosztják azonban eredeti krisztusi küldetésétől. Ha az egyház a jövőben is a hit kovásza, az Evangélium tanúja akar lenni az emberek között, akkor nem a szervezeti formákat kell erősítgetnie, hanem belülről, alulról kell megújulnia. A kelet-európai egyházakban — Seeber szerint — nem mindenütt a hivatalos egyház, a hierarchia állt ellen az ateista diktatúrának, hanem a hívők közössége. Az ő tanúságtételüket igényli a jövő szekularizált, liberális világa is.

Kelet és Nyugat egyházai között kölcsönös tanulási folyamatnak kell elindulnia, amelyben megismerhetjük egymás értékeit, és okulhatunk egymás hibáiból. S ha a szabad, egyesült Össz-Európáról álmodunk, akkor ez csak az eddiginél sokkal határozottabb ökumenikus keretben képzelhető el. A keresztények csak akkor szolgálhatják igazán Európa népeinek megbékélését és testvéri közösségének kialakulását, ha maguk is a krisztusi szeretet egységében élnek egymással.

Szabadban

Kérdések a posztmodernhez, halkan, aránytalanul. Ha hevenyészett listám és mostani tudásom szerint a posztmodern azt jelenti, hogy 1. mindenfajta kerek, zárt, nagy elbeszélés és történet, mítosz, mese, művészeti és filozófiai rendszer stb. érvénytelenné lett, mert 2. a „nagy ember”, a nagy szervező- és formaevl önkényes, ideológikus racionalizálásként lepleződött le, hiszen 3. mindezek (fentiek) tulajdonképpen a kultúrtörténet során, a mindenkori szükségletek szerint hamis legitimitációt szolgáltak, sőt egy bizonyos, ki-rekesztőleges rendszert oktrojáltak, és így 4. mindezek tekintélyi, sőt elnyomó szerepet játszottak, ami azzal járt, hogy 5. (nagy vagy kevésbé nagy) elbeszéléseket, mítoszokat stb. önmagunkról, az emberi lényről kitessékelték, kirekesztettek, elfojtottak, önmagukat kizárólagossá téve a szabadságot csorbították, s ha mindezek fényében a posztmodern — most már pozitív értelemben — azt jelenti, hogy 1. megszünteti a monolitikus gondolkodást, megszünteti az egyigaz elbeszélés kizárólagos érvényét, kiemelve a kis elbeszélések plurális egymásmellettségét, az értékek, utak, stílusok szabad, szuverén privát-sokszínűségét, ha továbbá 2. a minden oldalú tolerancia és egyedül elfogadható magatartás, amely viszont — önellentmondás! — számon kéri, s amely 3. globális kommunikációban és önnön szabályai mögé nem kérdező nyelvjátékok és modellek sokaságában fejezi ki magát, amelyben 4. csakis a vitázó, szelíden versengő, eszmét cserélő, agonisztikus megértésnek és/vagy a nem-kirekesztő passzív különözésnek van helye, amely 5. permisszív (megengedő), nem pedig tiltó, elfogadó és nem elítélő, polivalens és eklektikus életformát jelent, s mint ilyen 6. *egyedül* a posztmodern értelemben vett liberalizmusban mutatkozik meg a politika- és a társadalomfilozófia lehetősége, nos, ha ez így néz ki, akkor: 1. Vajon nem a relatíve mégiscsak elérhetőnek tekintett földi boldogság újabb, gyanútlannak látszó stratégiájával állunk szemben? 2. A pluralitás határainak kidolgozatlansága nem jár-e beláthatatlan következményekkel mindazokra: szegényre, betegre, versenyképtelenre, élhetetlenre, mindazokra hát, akik nem képesek megfelelni e világtkép normatív norma nélküliségének: pontosabban e világtkép mélylén rejllő szélsőséges-játékos autonómia-követelés nem a fájdalom és a szenvedés likvidálására tör-e, az élet mélyebb megélésének elaltatására-e? Az empátiás részvétlenségre, a feszültségelhárító „tűzoltásra”? 3. És akik nem tudnak részt venni a szellemi-gondolkodásbeli

promiszkuitásban, ebben a szelíd pluralitásnak nevezett erőtlenségben és tarka, de nem markáns szubjektívizmus-emancipációban, amelyben cél, hogy *ne* kötődjünk — akár némi kizárólagossággal és a választás fájdalommal — túlzottan egymáshoz? 4. És akik a szó tág értelmében a „monogámiában” kívánnak élni, szellemileg is? Akik nem szeretik a könnyű, semleges temperáltságot? 5. És akik mindebben a totális helyvesztés és térbizonytalanság pozitív mozdulatában kételkednek? 6. És akik ragaszkodnának — teszem azt — az igazság szóhoz, holott bizonyos értelemben éppen ez válik tabuvá manapság? 7. És akik nem elitista, de nem is tuat értelemben „demokratikus” józan emberek és nagyon is látják — mert hiszen a posztmodernben elerendő érték, hogy *minden* láthatóvá, sőt áttetszővé váljék (lásd előre bejelentett háború egyenes közvetítése stb.) —, nos látják mindebben olykor a blöfföt, a szak tudás és szakértelem széthullását, e követelmény eltűnését és lesajnálását, sőt az ideológiai szépségtapaszokra már igényt sem tartó üzletet, az egydimenziósság megdőbbentő, leplezetlen diadalát (igen, a baloldali Marcuse mondta így egykor), a primitív konvertálhatóság egyetemességét? 8. És akik ugyanebben a multimédiás áttetszőségben a soha eddig ennyire nem tapasztalt félreinformálást, megtévesztést, elfedést és vizuális manipulációt (hazudozást) látják? 9. És akik a játék követelésében a nyílt szívű „semmi sem számít” terrorját, ezt a megfoghatatlan, az eredeti terrornál jóval lágyabb, kiszámíthatatlanabb, tejszerű ködöt látják? 10. És a reklámozott, „nyitott” kommunikációban a személyesnek, a személynek soha nem látott, jelentéktelenségében is agresszívan önérvényesítő felmagasztalásában valójában a személy példátlan inkognitóját és narcisztikus kihúnyását érzékelik? 11. És akik mindennek a megfoghatatlanságából következő kikezdetelenségét olykor közönséges csalásnak értelmezik, noha az egész posztmodernnek „igaza kell, hogy legyen” (a semmire sem kötelező kötelezőségének paradoxona ez!), az uralmi, hatalmi *great storyk és big manek* után? Egészen addig, amíg „hallgat a velű”, márpedig most, jóideig hallgat, nos addig velűk, ezekkel hogy s mint lesz? — Talán mindez jócskán egyoldalú, miként egyoldalúság bombasztikus hiánya is korunkban. Talán mindez a posztmodern *egyik* változata, amire vonatkozó kérdéseim maguk is csak féloldalasak maradhatnak. Talán igaztalan az egész, talán nem látni tisztán. Talán nem *kell* tisztán látni, csak nem erről szól a(z újabb) fáma?

Rendezetlen könyvespolc

C. G. Jung: Bevezetés a tudattalan pszichológiájába; Föld és lélek

Mindkét könyv újrakiadás. A *Bevezetés* először 1944-ben jelent meg magyarul, a *Föld és lélek* 1946-ban (a mostani kiadás utószava szerint az Akadémiai Nyomdánál, valójában az Egyetemi Nyomda bocsátotta közre). Mindkettő népszerűsítő, általános összefoglalás, a pszichoanalízis Freud és Adler mellett legnagyobb alakja mindkettőben saját nézeteit és kutatási irányát tárja fel nagyobb közönség számára, az elsöben kicsit szárazabb nyelven, a másodikban élvezetes esszéstílusban fogalmazva. Aki most ismerkedik a nagy svájci tudóssal, kezdje talán a második könyvvel az olvasást: ez a kis esszé fölviláncítja Jung legfontosabb eszméit, és megismerteti leggyakrabban használatos kategóriáit. Kiindulása egyszerű és világos. „Minden, ami a tudatban történik, adott esetben tudattalanul is megtörténhet. Hogy ez miként lehetséges, a legjobban úgy világítható meg, ha a lelki működéseket és tartalmakat úgy képzeljük el, mint valami éji sötétségbe burkolt tájat, amelyre egy fényoszó sugárkévéje esik. Ami az észrevevésnek ebben a fényében megjelenik, az tudatos; ami azonban kívül, a sötétségben fekszik, tudattalanul ugyan, azonban mégis él és hatékony. Ha a sugárkévé tovább vándorol, az előbb még tudatos tartalmak a tudattalanba süllyednek, és új tartalmak lépnek a tudat fénymezejébe. A sötétségben eltűnt tartalmak tovább hatnak, és közvetve, tünetileg észrevehetővé válnak (...) A tudattalanul létező készleteket és gátlásokat az asszociációs kísérletek révén kísérletileg is kimutathatjuk.” Ettől az általános kiindulóponttól az animus — anima kérdésköréig terjed a kis kötet tartalma.

A *Bevezetés* a mélylélektan kutatástörténetének időrendjében halad, előbb Freud, majd Adler elméleteivel foglalkozik, aztán tér rá saját kutatási eredményeinek ismertetésére, a kollektív tudattalan világára. Híres típuskettősét, az extrovertált és az introvertált lelki típust nagyon érdekesen Freud és Adler személyiségéből vezeti le. De nem akarom elmesélni a könyv tartalmát, és nem akarok „bevezetést” sem nyújtani a *Bevezetés*hez, nincs is szükség ilyenre, e kétszáz oldalas könyv minden előképzettség nélkül mindenki számára érthető. Csak

egyetlen gondolati irányára szeretném föl hívni még a figyelmet. Eszméit vitatkozva fejti ki Jung, főképp persze a pszichoanalízis másik két nagy irányával, a freudival és az adlerivel vitázik, de közben fel-feltör, búvópatakként felszínre kerül egy másik vita is. Szüntelen vitája Nietzschével. Mivel manapság kibontakozóban van nálunk egy Nietzschere-neszánusz, érdemes odafigyelniük szavára: „Világos-e előttünk, mit jelent: igent mondani az ösztönre? Nietzsche igen komolyan akarta és tanította ezt. Igen, ritka szenvedéllyel áldozta fel magát, egész életét az „Übermensch” eszméjének oltárán, annak az embernek a gondolatáért, aki ösztöneire hallgatva túljut önmagán is. S hogy fejezte be életét? Ugy, ahogy Nietzsche maga jószolta *Zarathustrájában*: a kóteláncos halálos, intő bukása lett a sorsa, azé az emberé, aki nem bírta ki, hogy „átugorják” (...) Nietzsche esete egyfelől azt mutatja, hogy mi a következménye a neurotikus egyoldalúságnak, másfelől, hogy milyen veszedelmeket rejt magában, ha túltesszük magunkat a kereszténységen (...) Mindazok, akik a keresztény magatartás alapjait komolyan bírálják, az általa nyújtott védelemtől is megfosztják magukat.” (A *Bevezetést* az Európa Könyvkiadó adta ki Nagy Péter korabeli fordításában, a *Föld és lélek* a Kossuth Könyvkiadónál jelent meg, Boda László 1946-os fordításának változatlan újraközölésével. Végezetül hadd jegyezzem meg: Boda László 1939-ben írt egy könyvet Jungról, alighanem máig ez a legjobb áttekintő ismertetés róla magyar nyelven.)

Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941—1944

Ha Serédi élne! — ez a családi körben és ismerősök között elhangzott mondatfoszlány jut most eszembe gyermekkoromból, a háború utáni évekből. Serédi Jusztinián elvitatathatlan tekintély volt a katolikus lakosság körében. A tekintély és judicium sugárzik azokból a feljegyzéseiből is, melyek Orbán Sándor és Vida István gondozásában és bevezető tanulmányával jelentek meg a közelmúltban. Három — leginkább az emlékirat műfajához hasonló, avval mégsem egészen azonos — feljegyzés és néhány levél van a kötetben. Az első 1941—

1942 fordulóján készült, és Horthy István kormányzóhelyettesi megválasztásának háttéréről szól, a második 1942 őszen a fiatal Horthy repülőszerecséntlensége után kialakult helyzetet beszéli el, míg a harmadik a Szálasi hatalomátvételét követő vészterhes heteket eleveníti föl.

A kötet a politikus Serédit mutatja be. Egy közjogi méltóságát rendkívül határozottan képviselő főpapot, aki határozott elveket vall, ezekhez ragaszkodik, de ismeri a politika nyelvét és tud politizálni. A kötet talán legérdekesebb epizódja az a beszélgetés, melyet az őt fölkereső Szálasival folytatott 1944 októberének végén. Szálasi uralmát nem tartotta legitimnek, szemébe is mondta a nemzetvezetőnek, hogy sem őt, sem kormányát nem ismeri el jogszerűnek. Tiltakozott az egyházi iskolák államosítását és az egyházi birtokokat elkobzó nemzetiszocialista reformtervek ellen: az egyházi birtok kétszer annyit produkál, mint a kisbirtok, nem feketéz és jól adózik, érvelt. Aztán a zsidókérdésről mondta el véleményét. Ebből a hosszabb fejtegetésből álljon itt néhány sor: „(...) mindig a zsidótörvények ellen foglaltam állást, mert észrevettem, hogy nemzetünk vesztét jelenti, ha törvénytárunkba bekerül az a nem is igaz elv, hogy a magyar ember nem tudja azt az idegenfajtájú embert asszimilálni, akinek két nagyszülője nem magyar. És ha ezt az elvet annak ellenére, hogy asszimiláltak a besenyőket, kunokat, örményeket, jazigokat, sok szlávot és németet stb. most a zsidókon kívül a hazai németekre, románokra, szlávokra stb. is alkalmaznánk, alig maradna itt magyar, vége volna uralmunknak, megtámadnák létjogosultságunkat, sőt maguknak a hungaristáknak legnagyobb része Szálasival együtt szintén nem volna magyar. Fejtegetésem szinte rémülettel hallgatta Szálasi (...)” Természetesen Serédi ellenezte a háború folytatását is, és Szálasi fanatizmusára így válaszolt: „Azt sem fogadom el, hogy vagy győzünk, vagy megsemmisülünk, mert ha nem győzünk, iparkodni kell megmenteni az életet.” (Zrínyi Könyvkiadó)

Szemere Bertalan: Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcról

A szemerei Szemerék! Közlebbi és távolabbi rokonok, akik Huba vezértől származtatták magukat. Szemere Pál, aki Kölcseyvel feleletet írt a *Monolatra*. Szemere Miklós, játékos kedvű, kitűnő humorú versek szerzője, aki Vörösmarty nemzedéktársaként új érzékenységet vitt a pátoszos romantikába. Egy másik Szemere Miklós, aki egy emberöltővel később híres lótenyésztő volt, vívókört alapított, céllövő versenyeket rendezett.

Alakját Krúdy idézte föl. Szemere György, szabolcsi földbirtokos, akinek egyik drámáját a Thália Társaság adta elő, s a fiatal Lukács a legjobb magyar darabok közé sorolta. És még mennyi híres-neves Szemere. De a leghíresebb mindjűk közül Szemere Bertalan volt. Róla neveztek el utcát Budapesten. Ő volt a szabadságharc utolsó „miniszteri tanácsának” elnöke.

A bukás után emigrált — ha itthon maradt volna, Haynau nyilván bitóra küldi Aradon —, s 1852-ben Párizsban történeti portrét, ahogy ő nevezte: politikai jellemrajzot készített Bathhyány Lajosról, Görgeiről és Kossuthról. Munkája először Hamburgban jelent meg német nyelven. Az utolsó pillanatig titokban tartott kéziratot két „megbízható” ember, Bangya János és Zerffi Gusztáv fordította németre. Mondani sem kell, mindketten az osztrák rendőrségnek dolgoztak. Hamarjában készített fordításukhoz német — ma úgy mondanánk — anyanyelvi lektort kerestek, aki végigbogarászta a szöveget és kigyomláta belőle a hibákat. Az anyanyelvi lektort Marx Károlynak hívták.

Mindhárom arcképvázlat a kortárs — egyszerre barát és rivális — elfogultságaival készült. Szemere Bertalan élelemjű ember volt és határozott egyéniség, a haza és a világ dolgairól megvolt a saját véleménye, s hajthatatlanul ragaszkodott is hozzá. Nehezen lehetett meggyőzni. Csodálták óriási munkabírását, remek szervezőképességét, nagyszerű jogérzékkel rendelkezett (ő fogalmazta az 1848-as sajtótörvényt), átlátott a felszínen és egyszerre a kérdések lényegére világított rá. A nagyobbak közé tartozott. De nem lehetett könynyű együttműködni vele. Élelemjűségéhez és áldozatvállalásához gúnyos hajlam és hibakereső rosszindulat keveredett. Érezni arcképrajzán, hogyan gyűri le illetően hajlamát, amikor a mártír Bathhyányról ír, hogy Görgeivel és Kossuthal kapcsolatban aztán szabadon engedje indulatait.

Az utókor javára. Mert a politikus méricskélés helyett nyílt szóval készített jellemképek ilyen módon átnőnek a szépirodalomba. A három mű nemcsak történeti forrás rengeteg anyaggal és adattal, hanem a szerző lelkiállapotának teljességével megírt, élményszerű széppróza. Remek, mondhatnám modern nyelven, a romantika minden fellengzősége és ma már legtöbbször zavaróan ható emelkedett fogalmazása nélkül.

A három arckép mintegy harmadát teszi ki a kötetnek. A többi Szemere 1848—49-es hivatalos levelezése tölti meg. A szabadságharc becses forrásanyaga. A kötetet Hermann Róbert és Pleyach István rendezte sajtó alá, és ők írtak hozzá bevezető tanulmányt. Ez a bevezetés tudományosan pontos és világosan megírt, jól megfogalmazott, vérbeli történetírói munka. (Szépirodalmi Könyvkiadó)

Szürrealizmus

A győri Műhely különszámot szerkesztett a szürrealista mozgalom eddig magyarul még meg nem jelent műveiből és dokumentumaiból. A válogatás élén Román József kitűnő, bevezető tanulmánya áll. A tavaly megújult folyóiratnak ez a tematikus száma már néhány hónapja megjelent, de szeretném ezeken a hasábozon is fölhívni rá a figyelmet. Az 1924-ben megszerveződött szürrealista mozgalom sok arcú szellemi irányzat volt, nálunk mégis eléggé egyoldalúan mutatták be eddig. A hangsúly a politikai összefüggésekre került, ami érthető is az elmúlt évtizedeket tekintve.

Ismeretes, hogy a szürrealisták túlnyomó többsége baloldali elkötelezettségű művész volt, néhányan közülük beléptek a francia kommunista pártba, aztán voltak, akik kiábrándultak és kiléptek, másokat kizártak, megint mások közelebbi vagy távolabbi szimpatizánsként dolgoztak. Gondot okozott nálunk ez a politikai szerep, magyarázni kellett, dicsérni a közeledést, mentetegetni az önállóság-igényt. A figyelem nagy részét le is kötötte a dicsérő-mentegető magyarázat.

A Műhely-külszám érdeme, hogy szakít a megszokott gondolatmenettel, és egészen más, nálunk eddig jobbra ismeretlen arcát fordítja felénk ennek a színes és nagy hatású mozgalomnak. A szürrealizmus a Dada után, nem kis mértékben éppen a dadaizmus ellen jött létre. Komolyabb, mélyebb, filozófusabb akart lenni Tristan Tzara mozgalmánál. Hegel bonyolult fogalmát, az „objektív véletlent”, valamint a pszichoanalízis tantételeit választotta kiindulásnak. Evvel mindjárt elméletibb jelleget öltött és látszólag nagyobb perspektívát is nyert.

A komoly, szinte messiánikus szürrealizmus mellett nálunk kevésbé figyeltek eddig föl a szürrealizmusnak a dadaizmushoz közel álló jellegzetességeire. A játékos kedvre és humorra. A Műhely most erre teszi a hangsúlyt. Nem csak ezt mutatja be, de ezt hangsúlyozza a válogatással. „A guminagymama nagyanyányi szivart sziv. Vidáman rikkantgat. Szexepiles a guminagymama...” — írja Hans Arp; olvashatók itt a szürrealista közmondások blödlíjei: „Az elefántok fertőzőek. Amikor a tojás tojásokat tör össze, akkor nem szereti a rántottát. A nagy madarak gyártják a kicsi zsalugátékeket,” stb. Eluard és Péret fogalmazta ezeket. Hogy is hangzott Salvador Dalí híres szoborterve? „Az eredetnél háromszor nagyobb automobil, ahol a részleteket még az eredetnél is hűségesebben reprodukáljuk, gipszből vagy onixból. Mindezt becsomagoljuk női alsóneműbe, és olyan mély kriptába helyezzük, amelynek helyét csupán egy parányi, szalmából készült ingaóra jelzi.” Vagy itt van a kitűnő „fekete humor” megannyi megnyilatkozása, itt vannak a játékosan értelmetlen mondatok olvasópukkasztó példái. Vagy Robert Desnos játékosnak szánt, ám háborzongatóan pontos jóvendölései 1924-ből, amikor csak úgy blödliből megjósolta a hitlerájt, a világháborút, Nagasaki pusztulását, megjósolta még az 1985-ös orosz fordulatot is. De nem folytatom a felsorolást. Befejezésül a képmellékletekre hívom még föl e sorok olvasóinak figyelmét. A ma már klasszikusnak tekinthető és túlnyomóan francia szövegek mellett a magyar szürrealizmus alkotásai láthatók: Anna Margit, Bálint Endre, Korniss Dezső, Ország Lili, Vajda Lajos és mások néhány remek képe.

Egy hónap

Vége a hidegháborúnak. Ez a Mérleg téli számának sokat sejtető vezető címe. Akkor legalábbis azt hittük, és joggal hittük, tényleg vége van.

Azóta egy kicsit megváltozott a helyzet. Ma már inkább Valentin Zsifkovits tanulmányának címe időszerű: *Erkölcös politikát!*

Nem tudom, a politizálásban érvényesülhet-e az erkölcs. Vannak helyzetek, amikor az uralmon lévő politikusok ezt szeretnék, de szándéknak mindig ellene hat valami. Tulajdonképpen ezt a „valamit” kellene tetten érni. Azt a megmagyarázhatatlan ellenhatást, mely a legjobb és leghitelesebb szándékokat is keresztezi, eltorzítja, meghamisítja.

A rosszabbik változat, amikor a politika — kétes tetteinek kompenzálására — állandóan erkölcsiségét hangsúlyozza. Amikor a hatalom túlságosan sokat mondogatja, hogy a széles néprétegek érdekét szolgálja, majdnem biztos, hogy az ellenkezője igaz.

Olvasom Huizinga lelkesült fejtegetéseit a játékról, amely érdek nélküli. A politikában — sajnos — mindig érdekek ütköznek, érdekek érvényesítéséért folyik a küzdelem. S mert ezek az érdekek emberiek, szükségszerűen ott lapang bennük a rossz is. Zsifkovits nagyon bölcsen látja: az élet minden területén harc folyik, s a politikának abban rejlik a művészete, hogyan lehet megszüntetni az egyéni és a közérdek újra meg újra jelentkező feszültségét.

A tapasztalat sajnos azt mutatja, ha a művészek politizálnak, nem biztos, hogy művészi fokon gyakorolják a politikát.

Nincsen hatalom nélküli politika. Zsifkovits különbséget tesz a hatalom „finom” és „brutális” formái között. Az utóbbiakról nincs mit beszélni, jól ismerjük őket. Az előbbieket így definiálja: „A hatalom finom formái közé tartozik az ész hatalma, az érv hatalma, a jó példa hatalma és más effélék...” Sajnos ezek a hatalomgyakorló „finom” eszközök inkább csak a nagyszabású utópiákban léteznek. Mert a hatalom birtokosa — miközben mögötte az erő — rendszerint a bölcsességre, a belátásra hivatkozik, s szívesen érvel is, főként ha érveit fegyverek támogatják. És a „jó példa”... Miből élnek meg majd a botránykrónikák?

„Törekedj a hatalomra — figyelmeztet Zsifkovits —, de állítsd a szeretet és az igazságosság szolgálatába!”

Hát, éppen ez az. Az igazságosságot csak ott lehet megvalósítani, ahol ennek rendelkezésre állnak a megfelelő gazdasági és egyéb eszközei. Ahol nem, ott lehet emlegetni a szeretetet és az igazságosságot, de a társadalomban szükségszerűen igazságtalanságok születnek, sőt, rosszabb esetben előnyben részesítik az igazságtalanságot. Csak éppen más néven. Esetleg úgy nevezik: „vállalkozás”. Esetleg adókat vetnek ki az igazság nevében. A civil mentalitás lázong az adók ellen. De sok-sok civil igazságérzete nem ér annyit, mint egy paragrafus.

Zsifkovits egyik figyelmeztetésén hosszasan gondolkodtam: „...tekintsd az ellenségedet és az ellenfeledet lehetséges testvérnek és barát-nak!”

Ha ez az erkölcsös politizálás egyik alapfeltevétele, akkor ettől mi még nagyon messze vagyunk. Nyissuk csak ki a napilapokat, figyeljük a médiumok adásait, vessünk egy pillantást az országgyűlésre. Megvallom, ha rajtam múltnék, nem közvetítettém egyenes adásban a parlamenti vitákat. Egyrészt azért, mert bosszantó, ha valaki nyilvánosan szunyókál. Másrészt, amit látunk, az bizony messze van a politika jelzett erkölcsétől. Tudom, nem kevesen vannak, akiket az erkölcs vezérel. De mit tehet az erkölcsös ember, ha farkasok közé kerül?

A tanulmány végén Aquinói Szent Tamást idézi a szerző: „Nem elég a boldogsághoz, ha az ember a hatalom vonatkozásában hasonlít Istenre, a jóság tekintetében viszont nem hasonlít rá.” Cseppet sem ragaszkodom ahhoz, hogy a politika „jó” legyen. Elég, ha jól politizálnak, akik erre vállalkoztak. És egy másik, rendkívül bölcs megjegyzés Karl Lehmann dolgozatából (*A szabadság békés forradalma — ára és feltétele*), amely ugyancsak a Mérlegben olvasható: „...senki sem sajátíthatja ki egyedül magának a szabadság győzelmét a társadalmi és politikai bajokért felelős, évtizedekig uralkodó hatalmasságokon.” Jóllehet a mondat fordítása nem éppen gördülékeny, jól értjük, miről szól. Senki sem mondhatja, hogy én győztem. Legfeljebb ezt: mi győztünk. Ennek azonban a jelenben és a jövőben is súlyos konzekvenciái vannak.

Folyóiratok. Amíg naponta fáradtságos vonatkozással közelítettem meg munkahelyemet, mindig gondosan ellovtam minden folyóiratot. Cezruzával húztam jeleket a margóra, miközben a fülkét diszkrét fokhagymaszag lengte be.

Amikor több időm maradt volna folyóiratokat olvasni, inkább azokat a könyveket olvastam, amelyekre addig nem volt időm, vagy amelyekhez korábban nem juthattam hozzá. De a folyóiratokat akkor is átfutottam, az érdekesebb írásokat kivágtam, azzal a jelszóval: „majd”. Mint tudjuk, ez a „majd” sosem következik be az ember életében.

Egyfajta életformához azonban mindig hozzátartoznak a jó folyóiratok, melyek akár egymással is vitatkoznak. Amikor szorgosan zárkózunk fel Európához, nem árt arra gondolnunk, hogy ezeket a lépéseket csak akkor tehetjük meg, ha nem szakítunk radikálisan az olvasás kultúrájával. Az igazán nyitott emberek rengeteget olvasnak, máskülönbön honnan tudnák, mire érdemes nyitottnak lenniük.

Heroikus harcot vívnak manapság a folyóiratok (és könyvek is). Régi, kedves barátaim észrevétlenül agonizálni kezdenek. Jobb sorsra érdemes szerkesztők azzal fecsérlik energiájukat, hogy szponzorokat szerezzenek, máskülönbön...

Egy ideig állam bácsi támogatta a folyóiratokat. Szigorú volt és igazságtalan. Ha nem tett nekik valamelyik folyóirat vagy könyv, elnadrágolta szerkesztőjét, íróját, mint a haszontalan gyereket. Ha apám, szokása ellenére, sötét ruhát öltött délelőtt, tudtam, szidást kap. Szegény Sík Sándor a kezét tördelte az ilyesfajta találkozások előtt. Egy kis beszélgetés. Megbe-

szelés. Csakhát az ember nem szívesen beszélget, ha rögtön belefojtják a szót.

Mégis reménykedem. Olvasás nélkül, folyóiratok nélkül nem járhatja át a társadalmat a kultúra erjesztő szellemisége. És vannak ma is hősi vállalkozások. Mindig is voltak. Összeszövetkezett néhány huszonéves egyetemista, megalakították a Perspektívát. Pénzük nem volt, szegény Thurzó-mama talán nem is sejtette, miért fogy oly sok kifli a pékségben, s miért nem növekszik mégsem a bevétel. Megette a Perspektíva. De ebben a pár számban indult a harmadik nemzedék jónéhány írója. Ki tudja, hogyan emlegetik majd utódaink például a Limest, amelynek írói makacs következetességgel vallatják a 18-19. század magyar irodalmát és művelődéstörténetét. Alighanem igazuk van. Ha múltunkat elfelejtjük, a jövőt nem ismerhetjük.

Mit is adhat egy mai folyóirat egy mai embernek? Hadd idézzem a Szolgálat 88. számának összefoglaló címét: *Értékrend és értékre nevelődés*.

Hát például ezt. Nem is keveset.

Mentsük meg szegény folyóiratainkat! Ne feledjük, egy-egy folyóirat olykor egy korszak műveltségének, szellemének jelképe volt. Ma is csendes áhitattal veszem kezembe a Nyugatot, a Választ, a Szép Szót, a Vigiliát, de az Új Időket is. A diktátorok elmennek. Az írás — reméljük — megmarad.

Irodalom

Bogyay Katalin: In memoriam Pilinszky

Megjelent az első könyv, amely kiállításában Pilinszky jelentőségéhez méltó, s mint ilyen, régi tartozást egyenlít ki.

Olvastán mégis hiányérzetünk támad, és azon kezdünk töprengeni, vajon milyen szempontok szerint állt össze ez az anyag, mi tartja egybe, s milyen olvasói réteget céloz meg. Vane, lehet-e olyan ember, aki — velünk ellentétben — elégedetten fejezi be a kötet tanulmányozását? Talán furcsának tűnik, de nem kapunk semmilyen eligazítást a könyv célját illetően. Hacsak a borítón olvasható fülszöveget nem számítjuk, amely szerint „barátok és tisztelők beszélnek e kötetben versben, grafikában és visszaemlékezőként”. Nos, ez egyszerre sok és kevés. De inkább kevés. Ez a feladat nem oldható meg egy röpké eligazítással! Csak a szerkesztő segíthetne rajtunk, ha idegenvezetőként mellénk szegődne, s biztos léptekkel kalauzolna a szövegek és képek eklektikus városában. Ám a szerkesztő hallgat, egyedül hagy bennünket. Pedig nem vagyunk egyaránt jártasak irodalomban, képzőművészetben és fotóművészetben, s talán még Pilinszkyt sem ismerjük jól. Újból és újból úgy kell éreznünk: betolakodók, kinézték laikusok vagyunk itt csupán, vagyis nem hozzánk szól, nem nekünk készült ez a könyv. De akkor kiknek?

Ez a könyv a Pilinszky Jánossal legkülönfélébb minőségű és fokú kapcsolatban álló legkülönfélébb művészek (és nem művészek) legkülönfélébb műfajú megnyilatkozásait foglalja magában. Találunk itt absztrakt és egyéb rajzokat, művészi fotóportrékat, amatőr és fotóriporter felvételeket, kép-vers és videografika-vers kombinációt, rézkarcokat és festményt. Interjú második feleségével — és rajzot első feleségétől. — Megszólal gyóntatója, akivel több évig állt kapcsolatban, és a rabbi, akivel csak egyszer találkozott; nyilatkozik vele hosszú éveken át egy művészi-baráti körbe tartozó költő — és római szállásadója, akinél pár hétig lakott. Beszél róla köteteinek szerkesztője, és az író, aki — nem akarván zavarni — kikerülte az utcán. Beszél róla egyik legjobb, zongoraművész barátja — és számos közreműködő van még, akinek vele való kapcsolatáról semmit sem tudunk meg. Ezek lehetnek bizalmasai éppúgy, mint vele csupán szellemi szférákban érintkezők. Kányádi Sándor például *elmaradt* találkozásukról

versel, amely szellemi szinten *nem* valósult meg.

Meg kell értenünk: ez a vállalkozás alapjában elhibázott, a kezünkben tartott kötet pedig legalább két-három lehetséges Pilinszky-könyv kezdeményeinek habaréka. Ennyiben, mint tájékozódás és anyaggyűjtés, értékelendő, s csak tisztelghetünk a szerkesztő Bogyay Karalin előtt, hogy nem rettent meg a feladat buktatóitól, s merte egyesíteni az össze nem illőket, nyüzsgően eleven anyagot szorítva egy könyv kereteibe. Ismételjük: e vállalkozás tiszteletet parancsoló — csak éppen képtelen.

Elképzelhető persze olyan ellenvetés, amely szerint pont ez az eleven sokszínűség lenne e könyv legnagyobb erénye, amelynek révén sok kis mozaikdarabból áll össze a kép a költőről, e sokféleséget pedig a költő személye fogná egybe. — De a költő valódi arcát adja-e ki a mozaikdarabok összessége? És összefogja-e, összefoghatja-e a *bemutató* költő személye a *bemutatóra hivatott* mozaikdarabkákat? — A költőről kirajzolódó kép csakis rendező tevékenység révén jöhet létre. A szerkesztő gyűjti és rendezi el az anyagot a saját elképzelései és saját Pilinszky-képe alapján. Ő pedig éppen ezen elképzeléseit és képét nem ismerteti meg velünk.

Az eddigiék szellemében most a részletekről néhány szót: hiányolunk a könyvből egy rövid életrajzot és méltatást, valamint egy bibliográfiát a költőről és a költőről megjelent művekről. Hiányoljuk a kötet és a költőről eddig megjelent könyvek kapcsolatának tisztázását. Hiányzik a közreműködők személyéről és a költőhöz fűződő viszonyukról való egységes elvű tájékoztatás. Örömmel találkoztunk volna újra Tuskés és Kuklay könyvének legjobb Pilinszky-portréival — végre jó, ill. jobb minőségben, és ugyanígy az itt-ott megjelent vagy még lappangó Pilinszky-képekkel. Szerelphettek volna Pilinszkyt a kötet közreműködőinek társaságában ábrázoló fotók is, ezáltal téve az olvasó számára érzékelhetőbbé, hogy a költő személyes ismerősei szólnak hozzá. Ugy látjuk, hogy a fotók kötetbeni elhelyezése sok esetben ésszerűtlen.

Az eddigiékből talán már kiderült, hogy a könyvet egy szép, ám az adott keretek között megvalósíthatatlan terv szükségszerűen kudarcot vallott kivitelezésének tekintjük. Kevesebb több lett volna, morogjuk, s lemondóan tesszük vissza a polcra. (*Officina Nova*)

Kiss Péter

Zene

Vadak és szelídek

A Hungarotonnak köszönhetően magyar kiadásban is megjelent Bach *János passiójának* John Eliot Gardiner vezényelte fölvétele, a Deutsche Grammophon nagysikerű régi hangszeres Bach oratórium sorozatának kiemelkedő darabja.

Gardiner különleges muzsikusa, aki egyszerre hagyománytisztelő és újító, és egyéni megoldásait, különbségeit annyira átgondoltan és magától értetődően, olyan meggyőző erővel hajtja végre, hogy a hallgató azonnal érzi: példa értékű, a jövőben klasszikusnak számító előadással ismerkedett meg. Mindennek az alapja az igényesség. A Monteverdi kórus és az Angol Barokk Szólisták káprázatosan magas fokon, tisztán, áttetszően, tökéletesen együtt, határozottan, de minden agresszivitástól mentesen muzsikálnak. Az Evangélista szerepében Anthony Rolfe Johnson remekel: hangszíne semleges, éneklése azonban rugalmas és változékony, egyaránt képes a borzalom, a gyász, a fölháborodás, az erő és a csüggedés kifejezésére. A karmester egyik meglepő megoldása, hogy Jézus szerepére Stephen Varcoe-t választotta, aki fiatalosan csengő magas basszussal rendelkezik. Szokatlan ilyen hangot hallani ebben a szerepben, hiszen általában jellegzetesebb, határozottab és nagyobb erejű hangokra bízzák a szöveget, ilymódon aláhúzva az alak fontosságát, központi szerepét. Gardiner megoldása viszont könnyen védhető: Jézus valóban fiatal volt; mindez azonban azt mutatja, hogy a karmester nem Jézust, az Istent, hanem az embert akarta bemutatni. Gardinert a passió világi értelme ragadta meg: a tömeg és az egyén viszonya.

A *János passió*ban ketten állnak a tömeggel szemben: Jézus és Pilátus. Jézus — természetesen

— szelídsége ellenére a világ teljes és következetes ellentéte. Rajta nincs hatalma a tömegnek, lényé azonban olyan erőteljes kihívás, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni: követni kell Őt, vagy megölni. Pilátus azonban nem képes megőrizni szuverenitását a tömeggel szemben, hol megijed, hol provokál, végül engedményt tesz neki, és már nem tud megállni: halálra ítéli azt, akinek háromszor is kimondta ártatlanságát.

Mindemellett az oratórium igazi főszereplője a kórus, amely egyszerre jeleníti meg a korálokot éneklő gyülekezetet, vagyis a hallgatót magát, a hívók seregét, és az őrjöngő, a halált látni vágyó tömeget. De ez a tömeg sem egyértelműen gonosz. Perye András mutatott rá, hogy a megfelelő kóruszámok mind nagyon szép, könnyed, táncos ritmusú, olaszos karakterű darabok, amelyeket csupán a szövegük tesz — ebben a formában különösen — hátborzongatóvá. A kórusnak ez a hármas szerepe óhatatlanul fölteszi a hallgatónak a kérdést: hol, melyik oldalon áll most, és melyik oldalon állt volna akkor. A János passiót komponáló Bach ugyancsak kellemetlen ember, aki nem engedni elmerülni hallgatóját az élvezetben, hanem inkább kínos kérdéseket tesz föl neki, miközben azt is megmutatja, hogy aki nem válaszol, hanem csak visszakérdez, hogy „mi az igazság?“, éppúgy elbukik, mint az, ki restségből, kényelemből, félelemből vagy féltékenységből állt a rossz oldalra. Bach nem kegyelmez, hanem kérdez, egyre csak kérdez, követeli a döntést, de még ma, ebben az órában, ebben a pillanatban. Ránk emeli a szemét, és a választ várja.

Fáy Miklós

Levelek — válaszok

Rászlai Tibor: *Dativus ethicus* címmel kiváló cikket tett közzé a *Vigilia* 1990/6. és a *Nappali ház* 1990/2. számában. A tanulmány azonban messzemenően követi Pinchas E. Lapide, a nagy zsidó vallásbölcselel *Az ellenséget leszerelő szeretet (Reálpolitika a hegyi beszéd szellemében)* című, folyóiratunk 1981/4. számában megjelent írásának szerkezetét, gondolatmenetét, mondatfűzéseit, kifejezéseit és idézeteit, anélkül azonban, hogy e forrásra utalna. Rászlai Tibor a *Theologiai Szemlében* Yves Congar világhírű

francia katolikus hittudós tanulmányát hasonló módon némileg módosítva tette közzé a saját neve alatt, és a *Ligetben* is — folyóiratunk cikkeire támaszkodva — forrásmegadás nélkül publikált különféle írásokat. Őszintén örülünk a jó gondolatok terjedésének, de ma már semmi okot sem látunk arra, hogy a hazai szerzők ne idézzék bátran folyóiratunkat, amint a múltban a pártállam idején több-kevesebb okkal gyakran megtették.

Boór János
a *Mérleg* főszerkesztője

SOMMAIRE

Zoltán Rónai: Sept chapitres sur El Greco

Lumière et Vie — Vigilia

László Lukács: Notre Église après le changement du régime

Jean-Yves Calvez: Le dialogue chrétien-marxiste

Hermann Goltz: Le témoignage du protestantisme européen

László Ferenczi: Ferrero et le *Pouvoir*

László Tringer: Transmission des valeurs dans la psychothérapie

L'entretien avec secrétaire d'État Tamás Katona

Être chrétien ici et aujourd'hui. L'enquête.

Les réponses de: Zsuzsa Takács, Ferenc Szabó, Mária Ember,

Miklós Maróth, Endre Gyökössi, Tibor Gyurkovics

INHALT

Zoltán Rónai: Sieben Kapitel über El Greco

Lumière et Vie — Vigilia

László Lukács: Unsere Kirche nach dem Regimewechsel

Jean-Yves Calvez: Der Dialog zwischen Christen und Marxisten

Hermann Goltz: Die Zeugenschaft des europäischen Protestantismus

László Ferenczi: Ferrero und die *Macht*

László Tringer: Wertvermittlung in der Psychotherapie

Gespräch mit Tamás Katona. Staatssekretär

Christ sein hier und jetzt. Rundfrage.

Zsuzsa Takács, Ferenc Szabó, Mária Ember,

Miklós Maróth, Endre Gyökössi, Tibor Gyurkovics antworten.

CONTENTS

Zoltán Rónai: Seven Chapters about El Greco

Lumière et Vie — Vigilia

László Lukács: Our Church after the Change of Regime

Jean-Yves Calvez: Christian-marxist Dialogue

Hermann Goltz: The Evidence of European Protestantism

László Ferenczi: Ferrero and the *Power*

László Tringer: Mediation of Values in Psychotherapy

Interview with the secretary for the Foreign office Tamás Katona

To Be a Christian Here and Now. An inquiry.

Zsuzsa Takács, Ferenc Szabó, Mária Ember,

Miklós Maróth, Endre Gyökössi, Tibor Gyurkovics respond.

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZÓRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

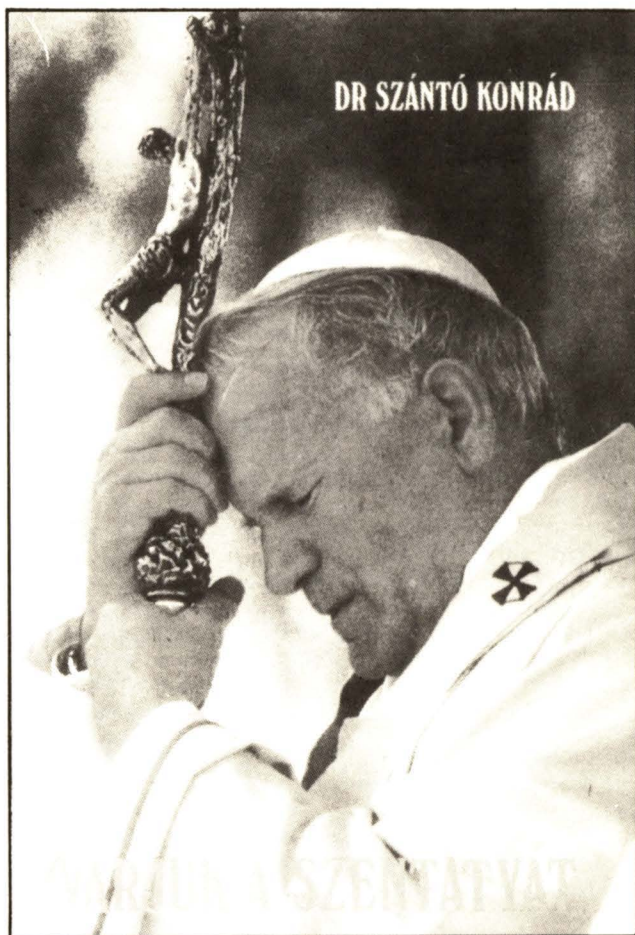
Nyomja: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Fekete István igazgató

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőbizottság és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 117-7246, 117-3933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcan át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk számla száma: OTP VII. ker. 218-98316/512-037343-8. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külföldkereskedelmi Vállalat, H-1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk-számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes számúra 40,— Ft. Megjelenik havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 40,—Ft

VIGILIA

**Dr. Szántó Konrád:
Várjuk a Szentatyát (85,—Ft)**

A Vigilia Kiadó könyvei kaphatók vagy megrendelhetők a
Kiadóhivatalban. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111.
Tel.: 117-3933, fax: 117-3471

Joseph Ratzinger: Beszélgetés a hitről	75,— Ft
Mónika naplója	130,— Ft
Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény	160,— Ft
Innen és túl (<i>versek az Isten-kereső emberről</i>)	195,— Ft